The Conjeeveram Oriental Literary Institution.

NYAYARATHNAVALI – 1.

SAVYABHICHARA SAMANYANIRUKTHI

BY

MAHAMAHOPADHYAYA

GADADHARA BHATTACHARYA.

WITH

MANI AND DIDHITHI.

OF

Gangesopadhyaya AND *Raghunatha Siromani.*

EDITED BY

P. B. ANANTHACHARIAR, PANDIT.

Printed at the

SRI SUDARSANA PRESS.

CONJEEVERAM.

న్యాయరత్నావళీ

సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః

మహా మహోపాధ్యాయ శ్రీగదాధరభట్టాచార్య విరచితా,

మణిదీధితిభ్యాం సహ

శ్రీకాంచీ, ప్రతివాదిభయంకరం అనంతాచార్యేణ పరిశోధితా

శ్రీకాంచీ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం

అముద్ర్యత.

1900.

Price 12 Annas.

ఇదానీ మేతన్మూల్యం – ౦-౧౨-౦.

శ్రీః.

ఇహఖలు శ్రీగదాధర భట్టాచార్య ప్రణీతానుమానదీధితి వ్యాఖ్యానే సవ్యభిచారాది బాధాన్త గ్రంథస్య కుత్రాప్యేతావత్పర్యంతమముద్రితత్వాత్తేషా మత్యావశ్యకతామాకలయ్య 'న్యాయరత్నావళీ' నామక పత్రికారూపేణ తన్ముద్రణ మారబ్ధం । తత్రాస్మిన్ ప్రథమ ఖండే సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిరముద్ర్యత । ద్వితీయేసాధారణా సాధారణానుపసంహారి విరోధ గ్రంథా ముద్రితా భవిష్యన్తి । సచ ఖండ ఇదానీమారబ్ధముద్రణ స్త్వరయైవ పూర్ణోభవిష్యతి । తదుత్తరఖండేషు సత్ప్రతిపక్ష బాధాది గ్రంథా ముద్రితా భవిష్యంతి ।

ఏవమేవచ సవ్యభిచార సత్ప్రతిపక్షాది గ్రంథానాం క్రోడపత్రాణ్యన్యేచాత్యా వశ్యకా న్యాయశాస్త్ర గ్రంథాస్సంముద్రణీయా ఇత్యస్తి మహత్యాశా ।

న్యాయరత్నావళీ చేయం

ప్ర. అనంతాచార్యాత్
శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాధ్యక్షాత్
కాంచీపుర్యాం లభ్యా
Conjeeveram.

సూచనం.

౨౧– పుటే ౧౮ – పఙ్క్తౌ

'గుణకర్మాన్యత్వ సామానాధికరణ్య రూపంహి తద్వైశిష్ట్యం, వైశిష్ట్యంచహి క్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచిద్విశేషణతయా' ఇతి పఠనీయం ।

౩౫ – పుటే 'ఇదంసవిషయకం' ఇత్యారభ్య 'తాదృశసంశయా హేతుత్వాత్' ఇత్యంతం నిష్కాసనీయం ఇతి.

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

తత్వచిన్తామణౌ సవ్యభిచారసామాన్యనిరుక్తిః।

సవ్యభిచారోపి త్రివిధః । సాధారణా సాధారణా నుపసంహారి

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

దీధితౌసవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

యద్యపి లక్షణతః సామాన్య మప్రతీతవతో విశేషజిజ్ఞాసాను దయా త్సామాన్య లక్షణాన న్తరమేవ విశేష విభాగో యుక్తః । తథాపి సవ్యభిచారపదస్య సాధారణమాత్రే ప్రసిద్ధతయా తస్మా

గదాధరీయె సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

సవ్యభిచారలక్షణ మనుక్త్వా మూలకృత స్తద్విభజన మాక్షిపతి (యద్యపీతి) లక్షణతః- లక్షణ వాక్యతః । సామాన్యం- సాధారణాసాధారణానుపసంహారిత్రితయ సాధారణ ధర్మం । అప్రతీతవతః, అంతేవాసిన ఇతిశేషః । విశేషజిజ్ఞా సానుదయాత్ - అవాంతర ధర్మప్రకారక జ్ఞానే చ్ఛోత్పత్త్య సంభవాత్, సామాన్య జ్ఞానస్య వి[illegible]యాం స్వాతంత్ర్యేణ, ఇష్టసాధనతా జ్ఞానధర్మితా వచ్ఛేదక జ్ఞాన సంపాదకతయావా హేతుత్వాదితిభావః । సామాన్య లక్షణానంతరం- సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణానంతరం । విభాగః - సవ్యభిచార విభాగః, సవ్యభిచారత్వావాంతర ధర్మ పురస్కారేణ ధర్మిప్రతిపాదనమితి యావత్ । నాయం గ్రంథో విభాగపరః, అపితుఅసాధారణానుపసంహారిణోరలక్ష్యతా భ్రమనిబంధన వక్ష్యమాణ సామాన్య లక్షణాతివ్యాప్తి భ్రమ నిరాకరణాయ త్రయాణాం లక్ష్యతా ప్రదర్శనపరఇతి సమాధత్తే (తథాపీతి) సాధారణ మాత్రే ప్రసిద్ధతయా - భూరిప్రయోగవిషయ సాధారణ మాత్రకతయా

[మ] భేదాత్ । తతో సవ్యభిచారః సాధ్య తదభావ ప్రసంజక ఇతి సత్రితయ సాధారణం లక్షణం ।

[దీ] త్రిస్య లక్ష్యభావం బుధ్యమానై రంతేవాసిభి రసాధారణాది సాధారణస్య లక్షణస్యాతివ్యాప్తిః, తద్వ్యావృత్తస్యైవచ సాధుతా ప్రతీయేత, అత స్తద్వారణాయ లక్ష్యాన్తరమపి దర్శయతి (సవ్యభిచార ఇతి)

కశ్చిత్తు సామాన్య జ్ఞానాధీనో విభాగో నతల్లక్షణతః ప్రత్యయమపేక్షతే, అతః ప్రథమం విభాగ కరణేపి నదోష ఇత్యాహ ।

ప్రసక్తిరనుమితిరా పత్తిర్వా ;

[గ] తన్మాత్రస్య-సాధారణమాత్రస్య।అతివ్యాప్తిః, ప్రతీయేతేతిసంబధ్యతే। తద్వ్యావృత్తస్య - అసాధారణాది వ్యావృత్తస్య। సాధుతా - నిర్దోషతా. (లక్ష్యాంతరమితి) తథాచ "సవ్యభిచార" ఇతి మూలస్య వక్ష్యమాణ సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణ లక్ష్యఇత్యర్థః। ఏతద్గ్రంథస్య విభాగ పరత్వ ముపపాదయతో మతమాహ (కశ్చిదితి) సామాన్య జ్ఞానాధీనః-సామాన్యజ్ఞాన సామాన్యాధీనః । తల్లక్షణ ప్రత్యయం - లక్షణ వాక్యాధీన సామాన్య జ్ఞానమాత్రం । అత్రచ విభాగోపయుక్త సామాన్య జ్ఞానస్యోపాయాంతరతోఽభ్యుపగమె పశ్చాదపి సామాన్యలక్షణాభిధానమసఙ్గతం, అనాకాంక్షితత్వాదిత్య స్వరససూచనాయ కశ్చిదిత్యుక్తం.

అథవా సామాన్య జ్ఞానాధీనః - త్రితయ సాధారణ కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్న జ్ఞానాధీనః। తల్లక్షణ ప్రత్యయం - సవ్యభిచార పదార్థతావచ్ఛేదక వక్ష్యమాణ లక్షణజ్ఞానం. అపేక్షతే. (అతఇతి) తాదృశ లక్షణాజ్ఞానేపి సవ్యభిచార పదార్థత్వరూప సామాన్య జ్ఞానస్య శిష్యాణాం స్వత ఏవ సంభవేన విశేషజిజ్ఞాసా సంభవాదితి భావః । అత్రచ సవ్యభిచార పదార్థత్వేన త్రయాణాం జ్ఞానేపి ప్రథమం సవ్యభిచారపదార్థఏవ కీదృశ ఇత్యేవజిజ్ఞాసోదేతి,నతుసవ్యభిచారపదార్థాఃకతీతి, అతః ప్రథమంవిభాగోఽనుచితఇత్య స్వరస బీజం । ప్రసంజక పదస్య అనుమాపకాపాదకయోరేకతరమాత్ర పరత్వేఽ సాధకత్వాదిత్యాదితి దోషద్వయాసంగతే స్తత్సంగమనాయ ప్రసక్తిపదార్థం వితర్కయతి (ప్రసక్తిరితి) ప్రవృ

[మ] ఏకస్యోభయం ప్రత్యసాధకత్వా దనాపాదకత్వాచ్చ । నాప్యు
భయ పక్ష వృత్తిత్వం, ఉభయ వ్యావృత్తత్వంవా తత్త్వం ।
అననుగమాత్ ।

[దీ] తముపధానమ వ్యాపకం, అతివ్యాపకంచ తథావిధ వ్యాప్తిభ్ర
మేణ సద్ధేతౌ, అతస్తద్యోగ్యతా వాచ్యా । సాచ తాదృశ
వ్యాప్త్యాదిరూపా । నచ విరుద్ధోభయ వ్యాప్యత్వ మేకస్య సంభవ
తీత్యాహ (ఏకస్యేతి)

[గ] ర్వక మంజధాత్వర్థ ఇత్యర్థః। తత్కోటి వ్యాప్యస్యాపి వ్యాప్తిభ్రమేణ
తద్విరుద్ధకోటి రాపాదకత్వ మనుమాపకత్వంచ సంభవతీతి "ఏకస్యోభ
యం ప్రత్యసాధకత్వాత్" ఇత్యాది దోషాసంగతిరిత్యత ఆశయం పూర
యతి (తముపధానమితి) ప్రసక్త్యుపధాయకత్వ మిత్యర్థః. (అవ్యాపక
మితి) యేన హేతునాకదాచిదపి సాధ్యస్య తదభావస్యవా అనుమితిరా
పత్తిర్వానజనితా ప్రత్యేకమపి తదసంగ్రాహక మిత్యర్థః. (తథావిధేతి)
సాధ్యాభావనిరూపితేత్యర్థః। తద్యోగ్యతా- ప్రసక్తియోగ్యతా। వాచ్యా-
ప్రసంజకపదేన వివక్షణీయా। తద్యోగ్యతాయా స్తత్స్వరూప యోగ్య
జ్ఞానవిషయతా రూపత్వే వ్యాప్తిభ్రమ విషయతా మాదాయ పునరుక్త
దోష ప్రసంగ ఇత్యతో యోగ్యతాం వ్యాచష్టే (సాచేతి) తత్కోటి
ప్రసక్తియోగ్యతాచే త్యర్థః. వ్యాప్త్యాదిరూపా - తత్కోటి నిరూపిత
వ్యాప్త్యాదిరూపా.

"సాధ్యసందేహే" త్యాదియథాశ్రుత మూలగ్రంథాత్పక్షధర్మతా
జ్ఞానస్య సాధ్యసందేహ జనకత్వం కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వంచ లభ్యతే
తత్రచ నిత్యత్వాది సాధ్యకజ్ఞానాది హేతౌ వక్ష్యమాణాతివ్యాప్తి ర్వార
యితు మశక్యైవ, నిత్యత్వ తదభావవిషయక జ్ఞానవానయమితి జ్ఞానస్య
నిత్యత్వ తదభావోపస్థాపకత్వాత్, ధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానము
ద్రయా తాదృశజ్ఞానవదిదం త్వావచ్ఛిన్న ధర్మికే నిత్యత్వాది సంశయ
హేతుత్వాచ్చ। నచ ఫలీభూత సంశయ ధర్మితావచ్ఛేదకతా యాదృశ
ధర్మే పర్యాప్తా తాదృశధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక యత్ప్రకారక జ్ఞాన
త్వేన సంశయం ప్రతిహేతుతేతి వివక్షణే నాయందోషః, తాదృశజ్ఞానస్య

[మ] అథ సాధ్య సంశయ జనక కోటిద్వయో పస్థాపక పక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వేసతి హేత్వభిమతస్సః ।

[దీ] (సాధ్యేతి) కోటిద్వయోపస్థాపకం సత్ సాధ్య సందేహాజనకం- సాధ్య సందేహ జనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకమితియావత్ । ఆశ్ర యతయా

[గ] ధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానముద్రయా నిత్యత్వ తదభావ విషయక జ్ఞానవదిదన్త్వ పర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాక సంశయం ప్రత్యేవహేతుత్వాత్, తాదృశధర్మం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యత జ్ఞానవత్త్వా నవగాహిత్వాత్, శుద్ధమిదన్త్వం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యైవ తదవగాహిత్వాదితి వాచ్యం- ఏవంసతి వక్ష్యమాణ ధర్మితా వచ్ఛేదకాతివ్యాప్తే రప్రసక్త్యా కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంశ నివేశ వైయర్థ్య ప్రసంగాదిత్యతో మూల మన్యథా వ్యాచష్టే (సాధ్యేతీతి) (కోటిద్వయో పస్థాపకంసదితి) ఏతేన కోటిద్వయోపస్థాపకత్వే సాధ్యసందేహ జననోద్దేశ్యతా వచ్ఛేదకతా లభ్యతే, ఏవంచ ధాన్యేనధనవాన్ సుఖీత్యాదౌ ధనాదేస్సుఖాదిప్రయోజకతా బోధస్యా నుభవికతయా ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలేఽసతి బాధకే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజకభావ బోధస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వా త్కోటిద్వయోపస్థితిజనకతాయా స్సాధ్యసందేహ జనన నిర్వాహకతాలాభేన వ్యాపారజనకతాయాశ్చ ఫలజనన నిర్వాహకత్వా త్కోటిద్వయోపస్థితేర్ద్వారత్వలాభ ఇతికోటిద్వయోపస్థితిద్వారా సాధ్య సందేహ జనకత్వం లభ్యతే, దర్శితజ్ఞానవత్త్వాజ్ఞానస్య ధర్మితా వచ్ఛేదక, ప్రకారక జ్ఞానముద్రయా సాక్షాదేవ సాధ్యసందేహ జనకతయా నాతి ప్రసంగః। కోటిద్వయొపస్థితిద్వారా సాధ్యసందేహ జనకత్వంచ- సాధ్య సందేహాజనక కోటిద్వయోపస్థితే ర్జనకత్వేసతి సాధ్యసందేహజనకత్వం, తత్రచ విశేష్యాంశనివేశో నిష్ఫలః, సత్యంతదళమాత్రనివేశేనైవ సామంజస్యాత్ అతస్తంపరిత్యజ్య నిష్కృష్టార్థమాహ (సాధ్యసందేహజనకేతి) జనకాంత నివేశ ప్రయోజనమాహ (ఆశ్రయ తయేత్యాదినా) ఆశ్రయ తయా విషయితయావా నిత్యత్వా నిత్యత్వోపస్థాపకస్య- నిత్యత్వానిత్యత్వోపస్థితి జనకీభూతాశ్రయత్వాది రూపసంబంధ జ్ఞాన విషయస్య జ్ఞానస్య

[దీ] విషయితయావా నిత్యత్వానిత్యత్వోపస్థాపకస్యనిత్యత్వే సాధ్యే జ్ఞానస్య, అనువృత్తత్వవ్యావృత్తత్వాభ్యాం వహ్నితదభావోపస్థాపకస్య వహ్నౌ సాధ్యే ధూమస్య వారణాయ జనకాన్తం । తథోపస్థితే స్సాధ్యసందేహ జనకత్వాత్ ।

[గ] నిత్యత్వేసాధ్యేవారణాయ–నిత్యత్వసాధ్యకస్థలే సవ్యభిచారత్వాభావ సంపాదనాయేత్యర్థః। ఏకజ్ఞానస్య నిత్యత్వ తదభావోభయాశ్రయతా విరహాదాశ్రయతా సంబంధమాదాయ యథాశ్రుతే నాతివ్యాప్తిసంభవఇత్యాశ్రయవృత్తిజ్ఞానత్వవత్త్వ సంబంధోనుసరణీయః, అతస్తదపేక్షయా లఘు సంబంధమాదాయ వ్యావృత్తిమాహ (విషయితయావేతి) ఏకజ్ఞానస్య తదుభయ విషయకత్వం నిష్ప్రత్యూహమేవేతి ధ్యేయం। సమవాయేన హేతావతి వ్యాప్తిముక్త్వా సంయోగేన హేతావపితామాహ (అనువృత్తత్వేతి) అనువృత్తత్వం– సామానాధికరణ్యం।వ్యావృత్తత్వం– విరోధః। తాభ్యాం వహ్నితదభావోపస్థాపకస్య– వహ్నితదభావోపస్థితి జనకీభూత తాదృశసంబంధ జ్ఞానవిషయస్య ధూమస్య। వహ్నౌసాధ్యే– వహ్నిసాధ్యకస్థలే। వారణాయ–సవ్యభిచారత్వాభావ సంపాదనాయేత్యర్థః। జనకాంతస్య వ్యావర్తకత్వేహేతుమాహ (తథోపస్థితేరితి) తాదృశసంబంధజ్ఞానజన్యోపస్థితేరిత్యర్థః. (సందేహజనకత్వాదితి) సందేహం ప్రతిసాధారణ ధర్మాసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి విప్రతిపత్తిజ్ఞానజన్యయైవ కోట్యుపస్థితే హేతుత్వా దితిభావః। జనకతాచ సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాగ్రాహ్యా, అతస్సంబంధాంతర జ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితే ర్విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా సాధ్యసంశయ హేతుత్వేపి నక్షతిః।

యదిచాసాధారణ ధర్మజ్ఞానాది జన్యసంశయే వ్యభిచార వారణాయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానాదిజన్యోపస్థితి జన్యతావచ్ఛేదకకోటౌ తాదృశోపస్థిత్య వ్యవహితోత్తరత్వనివేశస్యావశ్యకతయాసాధ్యసంశయత్వంతత్ర ప్రయోజన విరహేణన నివేశ్యత ఇత్యుచ్యతే, తదాసంశయత్వావచ్ఛిన్నత్వం పరిత్యజ్య తాదృశసంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వమేవనివేశనీయం, విశేషణజ్ఞానాదిజన్యతాచన తన్న్యూనవృత్తిరితినాతిప్రసంగః। నచైవమపినిత్యత్వనిత్యత్వాభావసహచరితప్రమేయత్వవానయం నిత్యత్వతదభావవిషయక

[౧] జ్ఞానవాంశ్చాయమిత్యాకారకజ్ఞానాభ్యాం నిత్యత్వతదభావవిషయిణ్యై కైవోపస్థితిర్యత్ర జనితా, తత్ర తాదృశోపస్థితి జనకపక్షధర్మతాజ్ఞానవిషయత్వమాదాయ జ్ఞానేతి వ్యాప్తిదుర్వారా, తాదృశోపస్థితివ్యక్తేస్సాధారణధర్మవత్తాజ్ఞానజన్యతయా సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిజనకత్వాదితివాచ్యం। సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతానియతజన్యతానిరూపకీభూత జనకతాయా ఏవ పక్షధర్మతా జ్ఞానవిశేషణత్వోపగమాత్, నిత్యత్వా నిత్యత్వ విషయకజ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతాయా స్సంశయాజనకసాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాద్యజన్య తదుభయోపస్థితి సాధారణతయా సంశయత్వావచ్ఛిన్న జనకతావ్యభిచరితత్వేనా తిప్రసంగ విరహాత్ । సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తదుభయో పస్థితీనాంచ సర్వాసాం తాదృశోపస్థితిత్వేన సంశయత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రతి హేతుతయా తాదృశజ్ఞాన నిరూపిత కోట్యుపస్థితినిష్ఠజన్యతాయా స్సంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతా నియతత్వమక్షతమేవ।

అథవా – ఉక్తాతిప్రసంగ వారణాయ తాదృశ జనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వమేవ జన్యతాయాం నివేశనీయం, అవ్యవహితోత్తరత్వ సంబన్ధేన సాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానవిశిష్ట తత్కోట్యుపస్థితిత్వ రూప తాదృశజ్ఞానజన్యతా వచ్ఛేదక ధర్మ ఏవచ సంశయ జనకతావచ్ఛేదకః, నతు తాదృశ జ్ఞానజన్య తత్కోట్యుపస్థితిత్వం, జన్యతాపేక్షయా తద్ఘటకస్యావ్యవహితోత్తరత్వస్య లఘుత్వాత్, అతఆత్మాశ్రయేణ సాధారణ్యాది ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్యత్వస్య తాదృశజ్ఞానజన్యతా నవచ్ఛేదకత్వేపి నక్షతిః.

జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నత్వంచ జనకతా వచ్ఛేదక పర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వం, తేన సాధ్యసందేహ జనకతా వచ్ఛేదక ఘటకజ్ఞానాదేర్నిత్యత్వ తదభావవిషయ జ్ఞానవత్తా జ్ఞానాది జన్యతావచ్ఛేదక ఘటకత్వేపి నక్షతిః। జనకతావచ్ఛేదకతాయాః పర్యాప్తిర్నవివేశ్యతే, ప్రయోజనవిరహాత్ । తేన సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య జన్యతావచ్ఛేదక కోటౌ తద్వైశిష్ట్యమాత్ర నివేశనైవోపపత్తౌ ప్రయోజన విరహేణ సంశయజనకతావచ్ఛేదక ఘటకస్య సాధ్యోపస్థితిత్వాదేః సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకకోటా వనివేశేపి నక్షతిః ।

[డీ] ధర్మితా వచ్ఛేదక పురోవర్తిత్వాది విశిష్ట ధర్మిజ్ఞానస్య సంశయ జనకతయా తద్వారణాయ "కోటిద్వయోపస్థాపకేతి"

[గ] నచైవం సాధ్యసంశయ నివేశనంవ్యర్థం, యత్కించి జ్జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నివేశనైవోపపత్తేః, నిత్యత్వ తదభావ విషయక జ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతా వచ్ఛేదకస్యా వ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధేన తాదృశ జ్ఞానవిశిష్ట నిత్యత్వాది విషయకోపస్థితిత్వస్య కించిదపి కార్యం ప్రతి జనకతావచ్ఛేదకత్వాభావేనా తిప్రసంగ విరహాదితి వాచ్యం । తథాసతి వహ్న్యాదౌ సాధ్యే రాసభ తదభావ సాహచర్యాది విశిష్ట ప్రకారక జ్ఞానమాదాయ ధూమాదా వతిప్రసంగా పాతాత్ ప్రకృత సాధ్య సందేహ జనకతాయా అవశ్యం నివేశనీయత్వాత్ ॥

నచ కోటిద్వయపదస్య ప్రకృత సాధ్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తదభావపరతయా ప్రకృతసాధ్యతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నా దివిషయ కోపస్థితిత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నివేశాన్నైయ మతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం, ఏవం సతి తల్లాభాయైవ సంశయ పదోపాదానాత్ ।

నను సాధ్యసందేహ జనకపక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వ నివేశేనైవ సామంజస్యే కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంశ నివేశోఽనతిప్రయోజనక ఇత్యాశంకా మపనేతుం తత్ప్రయోజనమాహ (ధర్మితా వచ్ఛేదకేతి) తద్వారణాయ - వహ్న్యాదివ్యాప్యే, తద్విరుద్ధేవా పురోవర్తిత్వాదౌ వహ్న్యాది వ్యభిచారిత్వ వారణాయ । (కోటిద్వయేతి)

నచ సాధ్యసందేహ జనకోపస్థితి జనకత్వమేవ నివేశ్యతాం, కిముపస్థితౌ కోటిద్వయ విషయకత్వ నివేశనేనేతి వాచ్యం, తథాసతి వ్యాప్య విరుద్ధయోరతివ్యాప్తేః, తథాహి- సంశయం ప్రతితత్తత్కోటి సహచరిత ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య తత్తదుపస్థితిత్వేన తత్తదభావకోటి సహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తత్తదభావోపస్థితిత్వేనచపృథగేవ తత్తత్సాహచర్య విషయతా మంతర్భావ్య హేతుతా కల్ప్యతే । ఏవం తత్తత్కోట్యుపస్థితిం ప్రత్యపి తథైవ తత్తత్కోటిసహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానత్వేనహేతుతా । ఇత్థంచ వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యభా

[గ] వోపస్థితిసహకారేణ వహ్నిసంశయజనక వహ్న్యుపస్థితి జనకీభూతం వహ్నిసహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానమాదాయ ధూమే, వహ్నిసహచరిత జలత్వవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యుపస్థితి సహకారేణ వహ్ని సంశయ జనక వహ్న్యభావోపస్థితిజనకీభూతం వహ్న్యభావసహచరితజలత్వవానితి జ్ఞానమాదాయ జలత్వేచాతివ్యాప్తిః । కోటిద్వయోపస్థితి నివేశేచ తథావిధ జ్ఞానయోః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాభావాన్నాతిప్రసంగః ।

నచ వహ్నిసహచరిత ధూమవాన్ వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమవాంశ్చ" ఇత్యేతాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞానస్య కోటిద్వయోపస్థాపకత్వేనైతద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం । సాధ్యోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకీభూతాయాం సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతా తదాశ్రయత్వ నివేశాత్, తాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞాన నిరూపితయోర్వహ్నితదభావ సాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతయోః ప్రత్యేకం తాదృశజనకతాద్వయావచ్ఛేదకత్వ విరహేణాతిప్రసంగ విరహాత్ । ధూమ సహచరిత వహ్నిమాన్ ధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమాంశ్చ పర్వత ఇత్యాది సమూహాలంబనజ్ఞానే ప్రకారతావచ్ఛేదక భేదేన వహ్న్యాది ప్రకారతాభేదాత్ప్రత్యేకం కస్యాశ్చిదపి ప్రకారతాయాస్తాదృశ జనకతాద్వయావచ్ఛేదకత్వాసంభవేపి ధూమధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమాన్ పర్వత ఇత్యాది జ్ఞానీయోభయ ధర్మావచ్ఛిన్న విలక్షణైక ప్రకారతాయాస్తథాత్వేన వహ్న్యాదౌ లక్షణసమన్వయః । వహ్ని తదభావ సహచరిత ధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకోభయ సాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతాశాలిజ్ఞానమాదాయాతిప్రసంగస్తు తాదృశ ప్రకారతావచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ వివక్షయా స్వయమేవ నిరాకరిష్యతే ।

అథ వహ్ని సాహచర్యమాత్రేణ వహ్న్యభావ సాహచర్యమాత్రేణవాఽవచ్ఛిన్నాయా వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్య వా ప్రకారతా తస్యాశ్చోద్బోధకాంతరవశాత్సాధ్య తదభావోభయ విషయక సమూహాలంబనోపస్థితిజనక జ్ఞానీయతయా ప్రత్యేకం సాధ్యోపస్థితి జనకతాయాం సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతాయాంచావచ్ఛేదకత్వేనాతిప్రసంగః ।

[౫] యదిచ సాధ్యా విశేషణ కోటావస్థితివృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం యజ్జన్యత్వంతన్నిరూపితాయాం, సాధ్యావిశేషణకోటావస్థిత్యవృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం యజ్జన్యత్వం తన్నిరూపితాయాంచ, జనకతాయా మవచ్ఛేదికాయా ప్రకారతా తస్యాః, సాధ్యాభావ విషయకత్వ ఘటితధర్మావచ్ఛిన్న సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాం, తాదృశ ధర్మా వచ్ఛిన్న సాధ్య విషయకత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాంచ, జనకతాయా మవచ్ఛేదికాయాంప్రకారతా తస్యా, వా నివేశాన్నోక్త దోషః । సాధ్యాభావోపస్థితిత్వా వచ్ఛిన్నాయాఅపి జనకతాయాః సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్ఛిన్నతయా విరుద్ధాతివ్యాప్తే ర్దుర్వారతయా సాధ్యవిషయకత్వ ఘటితధర్మావచ్ఛిన్న జనకతాయాం సాధ్యాభావవిషయకత్వా నవచ్ఛిన్నత్వ నివేశః । సాధ్యముఖ్యవిశేష్యతా ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యైవవా తాదృశాతివ్యాప్తి ర్వారణీయేత్యుచ్యతే । తథాపి వహ్నిమదవృత్తివహ్న్యభావవద్వ్యావృత్త ధూమవానయం, వహ్నిమద్వ్యావృత్తవహ్న్యభావవదవృత్తిజలత్వవానయ మిత్యాదిజ్ఞానీయ ధూమాది ప్రకారతా మాదాయాతిప్రసంగో దుర్వార ఏవ, వహ్నిమదవృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యుపస్థితే ర్వహ్న్యభావవదవృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యభావోపస్థితి సహకారేణసంశయజనకతావత్ వహ్న్యభావవ ద్వ్యావృత్తధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య వహ్న్యభావోపస్థితేరపి వహ్నిమద్వ్యావృత్తధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య వహ్న్యుపస్థితిసహకారేణ సంశయ జనకత్వాత్ । తాదృశ జ్ఞానీయ ధూమప్రకారతాయా వహ్ని సాహార్యా వచ్ఛిన్నత్వేన సంశయజనక వహ్న్యుపస్థితి జనకతాయాం వహ్న్యభావవ ద్వ్యావృత్తత్వా వచ్ఛిన్నత్వేనచతథావిధ వహ్న్యభావోపస్థితి జనకతాయాం, తాదృశ జ్ఞానీయజలత్వప్రకారతాయాశ్చ వహ్నిమద్వ్యావృత్తత్వా వచ్ఛిన్నత్వేన తథావిధ వహ్న్యుపస్థితి జనకతాయాం, వహ్న్యభావవ దవృత్తిత్వా వచ్ఛిన్నత్వేనచ తథావిధ వహ్న్య భావోపస్థితి జనకతాయా మవచ్ఛేదకత్వాత్ ।

[దీ] నచ తవ సాధారణతయా సంగ్రాహ్య మెవేతి వాచ్యం।
తథాత్వేపి తదుత్తీర్ణతా దశాయాం విశేష దర్శనాత్సంశయానుప
ధాయకత్వేపి తజ్జనన యోగ్యతాయా అనివృత్తేః ।

[గ] మైవం, సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్ఛిన్న జనకతా వచ్ఛే
దకోయో ధర్మస్తదవచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాం తదవచ్ఛిన్న
సహకారితా వచ్ఛేదక సాధ్యాభావ విషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్ఛిన్న
జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపితాయాంచ జనకతాయా
మవచ్ఛేదకీభూత ప్రకారతా నివేశేహినాతి ప్రసంగః । తదవచ్ఛిన్న సహ
కారితా వచ్ఛేదకత్వంచ–తదవచ్ఛిన్నసమవధాన ప్రయుక్త ఫలోపధాయ
కత్వాభావవత్త్వా వచ్ఛిన్నకత్వ మిత్యలం పల్లవితేన ॥

(నచేతి) వాచ్యమితి పరేణాన్వయః । తత్ – సంశయధర్మి తా
వచ్ఛేదకేదంత్వాదికం । (అసాధారణతయేతి) సంశయ విషయమాత్ర
వృత్తిత్వేన సపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తత్వాదితిభావః ।

సంగ్రాహ్యమేవ – సంశయ దశాయాం సవ్యభిచార సామాన్య
లక్షణ లక్ష్యమేవ । తథాచ సంశయ దశాయాం లక్ష్యతయైవ నాతివ్యాప్తి
సంభవః । తదవచ్ఛిన్న సాధ్యాది నిశ్చయ దశాయాంచ తత్ప్రకారక జ్ఞా
నస్య సంశయా జనకతయా సంశయజనకతా ఘటితస్య లక్షణస్యైతత్సా
ధారణ్యం నసంభవతీతి హృదయం ।

తాదృశ నిశ్చయదశాయామేవాతివ్యాప్తిం సంగమయతి (తథా
త్వేపీతి) తథాత్వేపి – తదవచ్ఛిన్న విశేష్యక సంశయ దశాయాం తస్య
లక్ష్యత్వేపి।తదుత్తీర్ణతాదశాయాం–అసాధారణ్యోత్తీర్ణతాదశాయాం
తాదృశధర్మవతి సాధ్యస్యతదభావస్యవా నిశ్చయదశాయామితియావత్।
విశేషదర్శనాత్ – విపరీత నిశ్చయాత్ । (తజ్జనన యోగ్యతాయా ఇతి)
తత్ప్రకారక జ్ఞానస్యేత్యాదిః । (అనివృత్తేరితి) అతివ్యాప్తేరితి శేషః।
వక్ష్యమాణదోషేణ సంశయ ఫలోపధాయకతా నివేశాసంభవాదితిభావః।

ఇదముపలక్షణం । ఫలోపధాయకతా నివేశేపి సంశయ జనక
జ్ఞానశూన్యతా దశాయాం సాధారణా వ్యాప్తిభయేన తాదృశ జ్ఞానస్యా

[౨] అన్యథాయథాయథంపక్షాదా సాధ్యతదభావనిశ్చయ దశాయాం సాధారణ్యా వ్యాప్తిపరిసంగాత్ । సత్ప్రతిపక్ష సంవలన దశాయాం హేతుమత్తా జ్ఞానస్య సాధ్యసందేహా జనకత్వపక్షే హేతు వారణాయ "కోటీ" త్యాది।

హేతునా సాధ్యస్య ప్రతిహేతునా తదభావస్యోపస్థాపనా దుభయోః పస్థాపకత్వం నకస్యాపీత్యపి కశ్చిత్ ।

---

[౫] పలక్షణసిద్ధయోఽలక్షణె నివేశనీయతయా సంశయోపధాయక కాలాంతరీణ జ్ఞానవిషయతా మాదాయాతివ్యాప్తి స్సంభవతీతి బోధ్యం ।

అన్యథా – ఫలోపధాయక జ్ఞానస్య విశేషణవిధయా లక్షణఘటకత్వే । (పక్షాదావితి) పక్షే సాధ్యాది నిశ్చయ సత్త్వేపి ధర్మ్యంతర విశేష్యక సాధ్యసందేహ జనకతామాదాయాపి లక్షణగమనసంభవాదాది పదం– హేతుమత్తా జ్ఞానవిషయీభూతపక్ష పక్షేతర యావద్ధర్మిపరం । నిశ్చయ దశాయా మిత్యుపలక్షణం సాధారణ్యాది విశిష్ట స్వప్రకారక ధర్మిజ్ఞానశూన్యతా దశాయామస్య వ్యాప్తిర్బోధ్యా। (సాధారణ్యాప్తీతి) సాధారణస్య నిత్యదోషతయా తదాతస్యాలక్ష్యత్వోపగమాసంభవాదితిభావః।

కోటిద్వయోప స్థాపకత్వాంశస్య ప్రయోజనాంతరం వర్ణయతో మతమాహ (సత్ప్రతిపక్షేతి) స్వమతే వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయస్యసంశయ ప్రతిబంధకత్వమేవ । నతు కారణత్వం । విరోధి పరామర్శయో రప్రామాణ్య గ్రహేతు సాధారణ ధర్మాదిజ్ఞానాదేవసంశయ ఇత్యతో (జనకత్వపక్షఇతి) హేతువారణాయ – వ్యాప్యవారణాయ । తస్యాపి పరామర్శాత్మక సంశయ జనక పక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వా దితిభావః।

నను సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్యైవ పరామర్శయో రపి సాధ్యతదభావోపస్థితి ద్వారైవ సంశయజనకత్వా త్కోటి ద్వయోపస్థితి నివేశేపి నప్రతీకార ఇత్యతఆహ (హేతునేతి) ఉభయోపస్థాపకత్వం– సాధ్యోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదికాసతీ తదభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతాయా ప్రకారతా తదాశ్రయత్వం । నిశ్చిత సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వస్య సాధారణ్య ఘటకతామతే కేషుచిద్వ్యాణుకేషు సాధ్యాభావ నిశ్చ

[దీ] ఇదం ద్వ్యణుకం నిత్యమణుత్వా దిత్యాదౌ సాధారణ ధర్మవ ద్ధర్మిజ్ఞానస్య కోట్యుపస్థితిం సంశయంచ ప్రతిహేతుతయా తద్విష యె ధర్మిణిసద్ధేతావతి ప్రసంగస్స్యాత్

[గ] యస్యసత్త్వఏవాణుత్వస్యతథాత్వంసంభవతీత్యభిప్రేత్య తాదృశనిశ్చయసత్త్వంసూచయితుంయత్కించిద్ద్వ్యణుకస్యపక్షతాలాభాయ (ఇదమితి) సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానస్య-నిత్యత్వా నిత్యత్వ సహచరితాణుత్వవ ద్ద్వ్యణుక జ్ఞానస్య । ధర్మిణి-ద్వ్యణుకె । నిత్యత్వ సాధ్యకస్థలేతస్యా లక్ష్యత్వసూచనాయ (సద్ధేతావితి) అతిప్రసంగః-అతివ్యాప్తిః ।

నచ సమూహాలంబన విషయతా మాదాయా తిప్రసంగ వారణాయ కోటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూత విషయతాశ్రయత్వ నివేశన మావశ్యకం. తథాచ కథం ధర్మిణ్యతివ్యాప్తిః । యతస్తత్తత్కోటిస్మృతౌ తత్తత్సాహచర్యాది విశిష్ట విషయక జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, నతు తద్విశిష్టవ ద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన । సంబంధి విశేష్యకజ్ఞానాదపి సంబంధ్యన్తర స్మరణాత్, అన్యథా అయం హస్తిసంబంధీ ఘటపదం ఘటెశక్తమిత్యాద్యాకారక జ్ఞానాద్ధస్తి ఘటస్మరణానుదయ ప్రసంగాత్ । తథాచ ధర్మి విషయతాయాః కోటిద్వయో పస్థాపకతా వచ్ఛేదకత్వమెవ నాస్తీతి వాచ్యం ।. ఏకసంబంధి విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వే నైవా పరసంబంధి స్మారకతేతి మతా నుసారేణైవై తల్లక్షణప్రణయనాత్ । ఏతన్మతస్య నిర్యుక్తికతయా పక్షధర్మతా పదస్య నిష్ప్రయోజనత్వ మాకలయ్యతత్పరిత్యాగేనసిద్ధాంత లక్షణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ।

వస్తుతస్తు సాధ్యసందేహజనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకజ్ఞానవిషయత్వ మిత్యస్య కోటిద్వయోపస్థితినిష్ఠా యాసాధ్యసందేహ జనకతా, జన్యతాసంబంధెనా వ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధెనవా వచ్ఛిన్నాయాం తదవచ్ఛేదకతాయా మవచ్ఛేదికా యావిషయతా తదాశ్రయత్వ మర్థః । ఏవంచ సాధారణ ధర్మాది విశేష్యక జ్ఞానస్య కోటిద్వయ స్మరణ జనకత్వేపి సంశయె ధర్మి విషయతా నియమాయ తద్ధర్మిక సంశయం ప్రతిసాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తద్ధర్మిజ్ఞానవిశిష్ట కోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతేతి ధర్మి విషయతాయా అపి తాదృశ సందేహ జనకతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛె

[దీ] అతః "పక్ష ధర్మతే" తి । పక్ష పదం ధర్మిమాత్ర పరం ।

[గ] దకత్వా దతివ్యాప్తిరతః పక్షధర్మతాపదోపాదా నమావశ్యకమితి (పక్షధర్మతేతి) నచపక్షధర్మతాపదోపాదానేపితద్దోషతాదవస్థ్యం.ధర్మిణోపి పక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వాదితి వాచ్యం । తదుపాదాన బలేన నిరుక్తాయాం జనకతాయాం జనకతావచ్ఛేదకతాయాంవా అవచ్ఛేదకీభూతా యాధర్మి విషయతానిరూపితవిషయితా ప్రకారతాపర్యవసితా, తదాశ్రయత్వస్య లాఘనా తిప్రసంగ విరహాత్ । ప్రకారతాయాః ప్రకారతాత్వేనా వచ్ఛేదకత్వం వివక్షణీయం. తేన సాధారణధర్మాదే ధర్మితా వచ్ఛేదకీభూత సద్ధతౌ నాతిప్రసంగః । ధర్మితావచ్ఛేదకీయ విషయతాయాః ప్రకారతాత్వ వ్యాప్యేన ధర్మితా వచ్ఛేదకతాత్వేనైవ నివేశాత్ । ప్రకృతపక్షస్యప్రకృతపక్షతాయాశ్చనివేశే ప్రయోజనాభావాత్ పక్షపదం ధర్మిమాత్ర పరతయా వ్యాచష్టే (పక్షపదమితి) (ధర్మిమాత్రేతి) మాత్రపదేన పక్షతానివేశ వ్యవచ్ఛేదః ।

యత్తు—ధర్మిపదమత్ర ముఖ్యవిశేష్య పరం. తేన వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమవద్వృత్తి ప్రమేయత్వవాన్ పక్షఇత్యాది జ్ఞానీయ ధూమాది విషయతా మాదాయ నాతిప్రసంగ ఇతి. తన్న–సాహచర్య ధర్మితా వచ్ఛేదకీయ విషయతాయాః జనకతావచ్ఛేదక కోటౌ ప్రయోజనవిరహేణా నివేశాత్, నివేశేపివా ధర్మితా వచ్ఛేదకతాత్వేనైవ తస్యా నివేశనీయతయా ప్రకారతాత్వేనా నివేశాత్ సాహచర్యస్య ధర్మితావచ్ఛేదక విషయతాంతః పాతిధూమాది విషయతా మాదాయా తిప్రసంగాసంభవాత్ ।

పక్షపదస్య పక్షతా విశిష్ట ప్రకృత పక్షపరత్వ మావశ్యకం. అన్యథా ఘటాది రూపపక్షే శబ్దత్వాదినా నిత్యత్వ సాధనే బాధస్యాసిద్ధేర్వావతార దశాయామపిసపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తశబ్దత్వవాన్ శబ్దఇత్యాది జ్ఞానవిషయతా మాదాయ శబ్దత్వాదే స్సవ్యభిచారత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః, దోషాంతరసంకర ప్రసంగాత్ । అస్మన్మతేచ పక్షతావిశిష్ట ప్రకృత పక్ష వృత్తితా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః బాధగ్రహస్థలేపక్షతాయాఅసిద్ధ్యవతారే హేతౌ ప్రకృతపక్షధర్మతాయా

[దీ] నచైవం నిత్యో ఘటశ్శబ్దత్వా దిత్యత్ర బాధావ్యవతారేఽ
సాధారణ్యాపత్తిః, ఇష్టత్వాత్ । అన్యథాబాధాసిద్ధ్యో రన్యతరా
వతారదశాయాం సాధారణా సంగ్రహాపత్తేః । అసిద్ధి సంకీర్ణత్వే
సవ్యభిచారమధ్యా పరివేశే సవ్యభిచార సంకీర్ణతయాఽ సిద్ధేస్య
సంతర్భావాపత్తౌ తస్యాతిరిక్త హేత్వాభాసత్వాపత్తేః । నచ వ్యా
ప్యవిరుద్ధయో స్సాధారణ్య భ్రమమాదాయా తిప్రసంగః,

[గ] జ్ఞానస్యా భావాదిత్యాశంకతే (నచైవమితి) ఏవం-పక్షపథస్య ధర్మి-
మాత్రపరత్వే। బాధసంపాదనాయా నిత్యత్వముపేక్ష్య నిత్యత్వసాధ్యత్వా
నుసరణం, ఏవంచఘటోఽనిత్య ఇత్యుక్తౌ తత్రతనఞ్ ప్రశ్లేష శంకయా నిత్య
త్వసాధ్యకత్వం నస్ఫుటీభవతీతి నిత్యోఘటఇత్యుక్తం । బాధాదీత్యాదినా
అసిద్ధి పరిగ్రహః । అసాధారణ్యాపత్తిః—ఽసాధారణ్య జ్ఞానమాదాయ
సవ్యభిచారత్వాపత్తిః ।

ఏతేనాస్య సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణతయా ఏతదతిప్రసక్తైరసా
ధారణ్యా నాపాదకత్వా దసంగతి రిత్యపాస్తం । సపక్షావృత్తిత్వేనసాధా
రణ్యస్య, కేవలాన్వయి ధర్మస్య పక్షతా నవచ్ఛేదకత్వా దనుప సంహారి
త్వస్యచా సంభవాత్ పరిశేషేణా సాధారణ్యాపత్తిరితిభావః । తదానీం స
పక్ష విపక్ష వ్యావృత్తత్వసత్త్వే దోషాంతరావతారేపి సవ్యభిచారత్వమసా
ధారణ్యం చేష్టమేవ క్షతివిరహా దిత్యాశయేనాహ (ఇష్టత్వాదితి) అన్య
థా - పక్షతాయాః పరిష్కృత పక్ష ధర్మతా జ్ఞానస్యవా విశేషణత్వే ।
(బాధాసిద్ధ్యోరితి) బాధస్యా సిద్ధేర్వావతారదశాయాం హ్రదాదౌ ధూ
మాది సాధనేవహ్న్యదే రసంగ్రహాపత్తే రిత్యర్థః। సాధారణ్యస్య నిత్యదో
షతయా తత్రోప్తాపత్తి ర్నసంభవతీతిభావః।

నను దోషాంతరావతార దశాయాం సవ్యభిచారత్వం క్వాపినేష్యత
ఏవ, భవతు సాధారణ్యాప్య నిత్యదోషతా, ఇత్యతఆహ (అసిద్ధఇతి) (సా
ధారణ్య భ్రమ మాదాయేతి) యథాయథం సాధ్యభావ వద్వృత్తిత్వ
సాధ్యవద్వృత్తిత్వాంశే భ్రమాత్మకం సాధారణ్య జ్ఞానమాదాయేత్యర్థః।

[౭] ధర్మిణి యద్రూపావచ్ఛిన్నవత్తా జ్ఞానం సాధ్య సంశయ జనకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వస్యోక్తత్వాత్ ।

---

[౧] ధర్మిణి-ఫలీభూత సంశయధర్మితావచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణావచ్ఛిన్నే। యద్రూపావచ్ఛిన్నవత్తాజ్ఞానం-యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం । (సాధ్యసంశయ జనకమితి) ఏతచ్చ సంశయం ప్రతికోట్యుపస్థితి ద్వి శేషణజ్ఞానాది ముద్రయైవ హేతుః, సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానంచ సాక్షాదేవ తథేతి, నిష్కృష్టమతే కోట్యుపస్థితి జనకత్వాఘటితమేవ లక్షణం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ । యథాశ్రుత మూలానురోధేతు సంశయ జనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వమేవ నివేశనీయం । సాధ్య సంశయ జనకం- సాధ్యసంశయ జనక కోటిద్వయోపస్థితి జనకమిత్యపి వ్యాచక్షతే । తన్మతే " ధర్మిణీతి " ప్రకారతాత్వేనావచ్ఛేదకతా లాభాయేతి ధ్యేయం ।

అత్రైవం సాధారణ్యాది ఘటక కేవల సాధ్యవద్వృత్తిత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వ మాదాయాతిప్రసంగో దుర్వారః ।

నచ ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వం సంశయ జనకతానతిరిక్తవృత్తి - తద్రూపవత్త్వస్య, సాధ్యసంశయ జనకతావచ్ఛేదకీభూతా యాధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వస్యవా, నివేశాన్నాతిప్రసంగః । సంశయం ప్రతికోటిద్వయ సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలి నిశ్చయత్వేన సాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానస్యైవైక హేతుతా కల్పనాదేకైక కోటి సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్య సంశయా జనకతయా ఉభయకోటి సాహచర్యాదేరేవ తాదృశ ధర్మత్వాదితి వాచ్యం । ఉక్తరూపేణైకైక హేతుతా కల్పనే ఏకకోటి సాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టాపరకోటి సాహచర్యావచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా నివేశనీయతయా- వచ్ఛిన్నత్వయోర్విశేష్య విశేషణ భావేవినిగమనా విరహాత్ । వ్యాప్యసంశయస్య సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాంతర్భావా నుప

[గ] పత్తేశ్చ । తత్రవ్యాప్యత్వభావయోః ప్రత్యేకముభయకోటిసహచరిత త్వాభావాత్ ।

నచ వ్యాప్యసంశయస్య పృథక్కారణతామతే ఏవేదం లక్షణమితి వాచ్యం । "వ్యాప్యసంశయస్యే" త్యాది గ్రంథవిరోధాత్ । నచ యస్య ద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానత్వేన సంశయ జనకతా తత్తద్రూపవత్త్వ స్య, సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్తిమంతో యే యేధర్మాస్తత్తద్ధర్మవత్త్వస్యవా వివక్షయా నాతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం। సత్త్వావత్సమవేత జాతిమాన్ సత్త్వాభావవత్సమవేత జాతిమాన్నయ మిత్యాది భ్రమవిషయతా వచ్ఛేదకసత్త్వావ త్సమవేతత్వా ద్యాదాయ సత్త్వాదిసాధ్య కేజాత్యాదా వతివ్యాప్తేః । సత్త్వాభావవ త్సమవేతత్వస్యా ప్రసిద్ధ్యాయ త్వాదేన తదుపాదానా సంభవాత్ ।

వస్తుతస్త్వేవం వివక్షణే సాధారణ్యాదేరపితాదృశతయా సాధా రణ్యాదేరపి తాదృశ యావద్ధర్మవత్త్వాభావా దసంభవ ఏవ ।

నచ స్వనిష్ఠ తాదృశ ప్రకారతా వచ్ఛేదక యావద్ధర్మవత్త్వ వివ క్షణే సాధారణ్యాది వారణం "వ్యాప్యసంశయే" త్యాది గ్రంథ సంగ తిశ్చ సంభవతి, సాధారణ్యాదేర ప్యసాధారణ్యాది ప్రకారేణ జ్ఞానస్య సం శాయకత్వాత్ ।

ఏతేన సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకీభూతాయాయా ప్రకారతాతద వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ నివేశేపిననిస్తారః । తద్ధర్మిణిత ద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్య స్వనిష్ఠ యస్యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకా రకజ్ఞాన సహకారేణ సంశయ జనకత్వం తదుభయరూపవత్త్వస్య వివక్షి తత్వేపి వ్యాప్యసంశయేత్యాది గ్రంథాసంగతి రశక్యసమాధిరేవ । వ్యాప్య త్వావచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన సహకారిణో ధర్మివిశేష్యక స్వనిష్ఠ రూపాంత రావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్యాప్రసిద్ధే రాప్యవ్యాప్యత్వమాదాయ వ్యాప్యేఽ తిప్రసంగా ప్రసక్తేః ।

మైవం యత్కించిత్సాధ్య సందేహ నిరూపితాయాం జనకతాయా మవచ్ఛేదికాయాయా ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపిత ప్రకా

రత్వాత్తావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యనధికరణ ధర్మవత్త్వం సవ్యభిచారత్వం । సాధారణ్యాది విశిష్ట హేతుమత్తా జ్ఞానజన్య సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకీభూతా తాదృశీ ప్రకారతా సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాద్యవచ్ఛిన్నాపీతి తదవచ్ఛేదకవత్త్వాభావాన్న వ్యాప్యాదావతిప్రసంగః । యత్కించిత్సంశయ నివేశాదసాధారణ్యాదేః సాధారణాదావసత్త్వేపిన క్షతిః । వ్యాప్యసంశయస్యచ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, నతు వ్యాప్యాభావప్రకారకత్వమపి తత్ర నివేశ్యతే, వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయ దశాయాం తస్య ప్రతిబంధకత్వాదేవసంశయాపత్త్యసంభవాత్ । అతో వ్యాప్యాభావత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతాయాస్సంశయజనకతానవచ్ఛేదకతయా వ్యాప్యాభావత్వస్య వ్యాప్యేఽసత్త్వేపి నతత్ర వక్ష్యమాణాయా అతివ్యాప్తేరప్రసక్తిః ।

నచ వ్యాప్యసంశయ హేతుతాయా మప్రామాణ్య నిశ్చయానాస్కందితత్వస్యైవ నివేశాద్వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయాదప్రామాణ్య శంకాస్కందితాద్వ్యాపక సంశయాపత్తిః, తస్యా విరోధిత్వాదితి - వ్యాప్యసంశయత్వేనైవ వ్యాపకసంశయ హేతుత్వ మావశ్యకమితి వాచ్యం । యాదృశవిషయే వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయదశాయాం వ్యాపకసంశయస్యేతరసకలకారణ సమవధానే తాదృశనిశ్చయే అప్రామాణ్య సంశయఏవ నజాయతే, తత్రోక్తాతిప్రసంగా సంభవేన నిశ్చయ సాధారణ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానత్వేన హేతుతాయా నిష్ప్రత్యూహత్వాత్తాదృశస్థలీయాతివ్యాప్త్యభిప్రాయక తయైవ తద్గ్రంథస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్ ।

అథవా వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనయా వ్యాప్య సంశయ హేతుతా తదవచ్ఛేదక కోటి ప్రవిష్టా ప్రామాణ్య నిశ్చయానాస్కందితత్వ ఘటకనిశ్చయత్వం సాధ్యవ్యాప్యత్వావచ్ఛిన్నాభావ జ్ఞానవిశిష్టా ప్రామాణ్యసంశయాన్యాప్రామాణ్య జ్ఞానత్వం । తథాచ వ్యాప్యాభావవత్తా జ్ఞానశూన్య కాలీనాప్రామాణ్య సంశయస్యాపి యథోక్త నిశ్చయత్వాత్తద్విశిష్ట వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానకాలే ఆపత్తే రభావాత్ ।

నచ తథాపి వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేన వ్యాపక సంశయహేతుతా నసంభవతి, తథాసతి ధర్మితావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్య మాత్రావ

గాహి వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయాత్తదవచ్ఛేదేన వ్యాపకవత్తాం తత్సామానాధికరణ్య మాత్రేణ వ్యాపకాభావ మవగాహమానస్య సంశయస్యాపత్తేః, తాదృశ సంశయే తాదృశ నిశ్చయస్యా విరోధిత్వాదితి వాచ్యం । ధర్మితావచ్ఛేదకా వచ్ఛేదేన వ్యాప్యవత్తావగాహినః సంశయాదేవ తదవచ్ఛేదేన వ్యాపకవత్తా వగాహి సంశయోదయా త్తాదృశవ్యాపకవత్తా వగాహి సంశయే తాదృశ వ్యాప్యవత్తావగాహి జ్ఞానత్వేనైవ హేతుత్వోపగమాదుక్తాపత్తే రప్రసక్తేః ।

అథవా సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్ఛిన్నత్వ నివేశస్యానశ్యకతయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్న వేతి సంశయీయాభావ ప్రకారతాయా స్సంయోగాది సంబంధా నవచ్ఛిన్నతయాతత్సంబంధావచ్ఛిన్న వ్యాప్యప్రకారతైవ సంశయ జనకతా వచ్ఛేదికే త్యతివ్యాప్తి ప్రసక్త్యా నవ్యాప్య సంశయస్యేత్యాదేరసంగతిః ।

అథ సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశయ జనకత్వే ధర్మైక్యస్యా ప్రయోజకతామతే తత్సంబంధైక్యస్యా ప్యప్రయోజకతయా తన్మతే సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతాసు ప్రత్యేక మవచ్ఛేదకీభూతానియా నిరూపాణి తద్వత్త్వ నివేశే అయమాత్మా జ్ఞానాదిత్యాద్యావిషయతయా ఆత్మత్వాభావ సమానాధికరణ జ్ఞానవత్తా జ్ఞాన సహకారేణ సాధ్యసందేహ జనకం యత్సమవాయేన సాధ్యసహచరిత జ్ఞానాది మత్తా జ్ఞానం తదీయప్రకారతా మాదాయ సమవాయేన జ్ఞానాదే స్సవ్యభిచారితా పత్తిః । విషయతా సంబంధేనాభావ కోటిసహచరిత తద్వత్తా జ్ఞానీయ ప్రకారతాయా స్సమవాయ సంబంధాన వచ్ఛిన్నతయా సవ్యభిచారితా ఘటకసంబంధా వచ్ఛిన్న యావత్ప్రకారతా నంతర్గతత్వా దితిచేత్సత్యం, యత్కించి త్సాధ్యసంశయ నిరూపిత జనకతా వచ్ఛేదకీ భూతా ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నాయాయా విశేష్యతా తన్నిరూపిత సవ్యభిచారితా ఘటకసంబంధా వచ్ఛిన్నాయాయా ప్రకారతాత త్తదవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయం । తథాచసతి ఉత్కృష్టలేవిషయతా సంబంధావచ్ఛిన్నజ్ఞాన ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతాయా అపి నిరుక్త యావ

ద్విశేష్యతాంతర్గతత్వాత్, తన్నిరూపిత సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్ఛిన్న ప్రకారత్వా ప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః । ఏవమపి సంశయ సముచ్చయ వైలక్షణ్యాయ ఉభయప్రకారతా నిరూపితైక విశేష్యతా స్వీకర్తృమతే వ్యాప్యసంశయీయ కోటిద్వయ ప్రకారతానిరూపిత విశేష్యతానిరూపిత వ్యాప్యతా ఘటకసంబంధా వచ్ఛిన్న ప్రకారతా వచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వమాత్ర మాదాయా తివ్యాప్తి స్సంభవతీత్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయత్వాదిక మభిహితం ।

వస్తుతస్తు జనకతా వచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతా వచ్ఛేదకవత్త్వాది నివేశే ధూమత దభావ సహచరిత కాంచనమయ వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞానీయ ప్రకారతాయా అపి ధూమసహచరిత వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞాన జన్య సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక ధూమసహచరిత వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతాత్వాదినా నివేశేన నిరుక్త యావత్ప్రకారతాంతర్గతతయా తద వచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యనధికరణ కాంచనమయత్వాది ఘటితధర్మవత్త్వాయా వహ్న్యాదా దురుపపాదతయా అసంభవ ఇతి యత్కించి త్సంశయ నిరూపితా ధర్మితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న విశేష్యతా ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్నాయాయా జనకతా తదవచ్ఛేదకీభూత తాదృశ విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్తి మద్ధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయం । ఏవంచ కాంచనమయత్వా ద్యవగాహి తదనవగాహి జ్ఞానసాధారణ కారణతాయా ఐక్యాత్తదవచ్ఛేదకీభూతకాంచనమయత్వాద్యనవగాహిజ్ఞానీయ ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ మాదాయైవ ధూమాది సాధ్యక వహ్న్యాదా లక్షణ సమన్వయః । సంశయం ప్రతి తత్తత్కోటి సాహచర్యావచ్ఛిన్నప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య కారణతాద్వయీతి వ్యాప్యవిరుద్ధయో రతిప్రసంగ నిరాసః । ఏవంచ వ్యాప్య సంశయత్వా వచ్ఛిన్నాయా ఉభయ కోటి ప్రకారకత్వా వచ్ఛిన్నాయా జనకతాయా ఐక్యాత్త దవచ్ఛేదకీభూత వ్యాప్యప్రకారతా వచ్ఛేదక వ్యాప్యత్వమాదాయ వ్యాప్యేఽతి ప్రసంగో దుర్వార ఏవే త్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయస్య పృథక్కారణ తామతే జ్ఞానపదస్య నిశ్చయపరత్వ ముపదర్శితం ।

నచ వ్యాప్యసంశయస్య ఉభయ ప్రకారకత్వేన నైకహేతుతా, విశేష్య విశేషణభావె వినిగమనావిరహాత్ । అపితు ప్రత్యేకప్రకారతా న్నివేశ్య హేతుతా ద్వయమేవ కల్పనీయమితి నాతివ్యాప్తి ప్రసక్తిరితి వాచ్యం। హేతుతా ద్వయకల్పనెయతో వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయస్యస్వాం శె అప్రామాణ్య సంశయాత్మకస్యానంతరక్షణె వ్యాప్యాభావవత్తా నిశ్చయ స్తృతీయ క్షణె వ్యాపకసంశయాపత్తేః ।

ఏతెన యావత్ప్రకారతా నివేశపక్షేపి సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధావచ్ఛిన్న నిరుక్తజనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతానాంన యావత్త్వేన నివేశః, అయమాత్మాజ్ఞానాదిత్యాదా వతివ్యాప్తేః, అపితు నిరుక్తజనకతా వచ్ఛేదకీభూతాయా వత్యః ప్రకారతాః సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్ఛిన్నానాంతాసాంప్రత్యేకావచ్ఛేదకరూపవత్త్వం నివేశ్యం । ఏవంచా యమాత్మాజ్ఞానాదిత్యాదా నోక్తక్రమేణా తివ్యాప్తిసంభవః । విషయితా సంబంధావచ్ఛిన్న నిరుక్తజనకతా వచ్ఛేదక జ్ఞానాది ప్రకారతానామపి నిరుక్త యావత్ప్రకారతాంతర్గతతయా సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్ఛిన్నత్వస్య తత్రాసత్త్వేన తెనరూపెణ తదుపాదానాసంభవాత్ । తథా చతావతా వ్యాప్యసంశయహేతుతామాదాయా వ్యతిప్రసంగవారణసంభ వెన విశేష్యతాయా యావత్త్వేన నివేశనం, జ్ఞానపదస్య నిశ్చయ పరత్వా భ్ఛనయుక్తమితి పూర్వపక్షస్యానావకాశః ।

అథవా వ్యాప్యసంశయస్య సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాంతర్భావ మతె ఏకైకకోటి సామానాధికరణ్య మాదాయ సద్ధేతావతిప్రసంగవార ణాయ యత్కించిత్సంశయజనకతా వచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతాపర్యంతం నివేశనీయం। వ్యాప్యసంశయస్యపృథక్కారణతామతెతు నోక్తక్రమేణ సద్ధేతా వతిప్రసంగ శంకావకాశః, తన్మతె కోటిద్వయ సామానాధికరణ్యా వచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా జనకతా వచ్ఛేదకత్వో పగమాత్ । ఏ కైకకోటి సాహచర్యా వచ్ఛిన్న ప్రకారతాయాః సంశయ జనకతా నవ చ్ఛేదకత్వాత్ । అతో యావత్ప్రకారతా నివేశనం సంశయె యత్కించి త్త్వ నివేశనంచ నకర్తవ్యం । అపితు వ్యాప్యసంశయ హేతుతా మా దాయా తి ప్ర సం గ వారణాయ జ్ఞానపదమేవ నిశ్చయపర మిత్యవగంతవ్య

మిత్యేన వ్యాప్యస్య సంశయస్యేత్యాదినా అభిహితం ।

సచ ధర్మైక్యస్య సంశయ జనకతాయాం తంత్రతా మతేపి కోటిద్వయ సామానాధికరణ్యా వచ్ఛిన్నత్వం నైకత్ర నివేశ్యతే విశేష్య విశేషణ భావే వినిగమనా విరహాత్ । అపితు ప్రత్యేక సామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్నత్వం ప్రత్యేకం నివేశ్య కారణతా ద్వయమేవకల్ప్యతే। ధూమసహచరిత వహ్నిమత్త్వజ్ఞాన ధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమత్త్వజ్ఞానయోః పరస్పర సహకారిత్వాచ్చ కోటిద్వయ సహచరిత విభిన్న ధర్మవత్త్వ జ్ఞానాత్సంశయ ప్రసంగః । ధూమసహచరిత వహ్నిమాన్ తదభావసహచరిత వహ్నిమాన్ ఇతి జ్ఞానద్వయాదితోఽపి సంశయః స్వీక్రియతే । తథాచ సద్ధేతావపి ప్రసంగవారణాయ యావత్ప్రకారతా నివేశనం సంశయే యత్కించిత్త్వనివేశనంచావశ్యకమితి వాచ్యం । విభిన్న హేతుత్వే సాహచర్యధర్మితావచ్ఛేదక వహ్నిత్వే ద్రవ్యత్వాది ధర్మాణాం విశేష్యానివేశే కోటిద్వయసహచరిత ధర్మవత్త్వజ్ఞానయోః పరస్పర సహకారిత్వోపగమేపి విభిన్న ధర్మవత్త్వజ్ఞానాత్సంశయాపత్తే ర్మర్యాదయా తాదృశ ధర్మాణాం విశేష్య నివేశనీయతయా కారణతానంత్యాపత్తేరితి సంక్షేపః ।

అథ ద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదేః సవ్యభిచారితా ప్రసంగః । విశిష్టస్యానతిరిక్తతయా విశిష్టసత్త్వత్వావచో సాధ్యతదభావసహచరితత్వ తద్వద్వృత్తిత్వయో స్సత్త్వాదితిచేన్న । గుణకర్మాన్యత్వస్య సామానాధికరణ్య రూపం తద్వైశిష్ట్యంహి క్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచి ద్విశేషణతయా । ఆద్యం యథా— అనుమిత్యాది లక్షణ ప్రవిష్టమితరభేదానుమాపకతావచ్ఛేదకం యత్తద్వ్యక్తిసమవేతత్వాదికం । తద్విశిష్టానుమిత్యాది జాతే ర్వ్యక్త్యంతరేఽసత్త్వేన భాగాసిద్ధే స్తస్యవిశేషణత్వా యోగాత్ । అతఏవ తాదృశజాతావనుభవత్వాన్యత్వాది విశేషణం వ్యభిచారవారకతయా సార్థకం । ద్వితీయం యథా– శబ్దోఽనిత్యః బాహ్యాకరణక ప్రత్యక్షత్వేసతి సత్త్వాదిత్యాదౌ సత్యంతార్థః, తస్య విశేషణత్వ ఏవసద్ధేతుత్వ నిర్వాహాత్ । తథాచ దర్శితస్య వైశిష్ట్యస్య ఉపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకత్వే సవ్యభిచారిత్వ మిష్టమేవ, విశేషణత్వే విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదిరేవ హేతుతావచ్ఛేదక

సంబన్ధో వాచ్యః । అన్యథా యద్ధర్మవిశిష్ట నిరూపితత్వా నవచ్ఛిన్న సమవాయాది హేతుతా వచ్ఛేదక సంబంధః తస్య హేతు ప్రకారస్య ఉపలక్షణతయా హేతుతా వచ్ఛేదకత్వా ద్విశేషణత్వా నుపపత్తేః ।

నచ విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదె హేతుతా వచ్ఛేదక సంబంధత్వే తేనశుద్ధసత్తాదెరప్య వ్యభిచారితయా తద్విశేషణ వైయర్థ్యమితి గుణకర్మాన్యత్వేసతి సత్త్వాదితి హేతుప్రయోగె నిగ్రహాపరిసంగ ఇతివాచ్యం। విశిష్టవిశేషణక బుద్ధావేవ విశిష్ట నిరూపితత్వస్య సంబన్ధతా వచ్ఛేదకత యాతద్రూప విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదినా తద్రూపా నవచ్ఛిన్నస్య హేతుత్వా సంభవాత్ । ఏవంచ విశిష్ట నిరూపిత సమవాయాదినా సంబంధేన సద్ధేతౌ ర్విశిష్ట సత్త్వాదేర్నతేన సంబంధేన సవ్యభిచారిత్వ పరిసంగః । యాదృశేనసంబంధేన పక్షధర్మతావిషయకం యత్ జ్ఞానం తస్య తాదృశేన సంబంధేన కోటిద్వయ సహచారా వగాహితాయా స్సంశయ జనకతా ప్రయోజకత్వాత్, సమవాయ సామాన్య సంబంధేన సాహచర్యానగాహిను దర్శితవిశేష సంబంధేన పక్షధర్మతా జ్ఞానస్యచ సంశయ జనకత్వ విరహాత్ । తాదృశవిశేష సంబంధేన ద్రవ్యత్వా ద్యభావ సాహచర్యస్య సత్త్వాదా వభావాత్, తాదృశ సాహచర్యావగాహి భ్రమ మాదాయా తిప్రసంగా నవకాశాత్ ।

అథ యథాహేతుతా వచ్ఛేదకోపలక్షితే వ్యాప్తిజ్ఞానస్థలెపి పక్షె తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యజ్ఞానా దనుమితి రధికంశ్విత్యాది న్యాయాత్, తథావిశిష్ట సత్త్వాత్వోపలక్షితే సహచారో యత్రగృహ్యతె తత్రతద్విశిష్టస్య పక్షధర్మతా జ్ఞానాదపి సంశయోత్పత్తి రుచితేతిచేన్న । ఉభయోస్థలయోర్విశేషాత్ । తథాహి— సామాన్య రూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా వ్యాప్తిగ్రహె సామాన్య ఘటితేన విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతా జ్ఞానాదనుమితి ర్వ్యజ్యతె, హెతో స్తత్సంబంధస్యవా సంకోచె వ్యాప్తె రవ్యాఘాతాత్ । సామాన్యరూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా సహచారగ్రహె విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతా జ్ఞానె తు నసంశయః, సంకోచస్య సాధారణ్య వ్యాఘాతకత్వాత్ । అతఏవ వహ్నిత్వాదినా ధూమతదభావాది సహచారాదిగ్రహె ఆర్ద్రేంధన ప్ర

భవ వహ్న్యత్వాదినా ధర్మిణ్యవృత్తిత్వ జ్ఞానాన్న ధూమాది సంశయః, నవా సంయోగ సామాన్యేన ధూమత్వవద్భావసహచరిత వహ్న్యేర్దేమః హో నసా ద్యనుయోగిక సంయోగేన ధర్మిణి జ్ఞానాత్తత్సంశయః, నచ తత్రి సాధారణ్య ప్రసంగ ఇతి ।

అథ ద్రవ్యం గుణకర్మాన్యత్వేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ, ద్రవ్యం గుణత్వేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర విరుద్ధేచాతివ్యాప్తిః, విశేష్యసాధ్యతవభావో భయ సామానాధికరణ్య సత్త్వేన విశిష్టేపి తత్సత్త్వాదితిచేన్న । సాధ్యతద భావవద్వృత్తితా వచ్ఛేదక విశిష్టవత్తా జ్ఞానస్యైవ సాధారణ ధర్మ దర్శనవిధయా సాధ్యసందేహ జనకత్వాత్ । యత్కించిత్సాధ్యసంశయజన కతావచ్ఛేదకీభూతా యా యా ప్రకారతావచ్ఛేదకతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవిశిష్ట ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదకవత్త్వ వివక్షణే నాతిప్రసంగ విరహాత్ । విశిష్టసత్తాత్వరూప ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదక స్యోభయవ ద్వృత్తితా వచ్ఛేదకత్వ విరహాత్ । ఉభయ సహచరితవృత్తి తావచ్ఛిన్న ప్రకారతా వచ్ఛేదకతాక జ్ఞానస్య సంశాయకత్వేపి నోక్తాతి ప్రసంగః । తథాసతి యాదృశ యాదృశ ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యా వగాహి జ్ఞానత్వేన యత్కించిత్సాధ్య సంశయ జనకతా తాదృశ తాదృశరూప విశిష్ట తద్వత్త్వస్య వివక్షణీయత్వాత్ । యత్రోభయ సహచరిత తద్వృత్తిత్వం ప్రకారతా వచ్ఛేదకే భాసతే తత్ర తదుపలక్షిత తద్వత్తాజ్ఞానస్యాపి కారణతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యావ గాహిత్వేనా జనకత్వాత్ । ఉభయవద్వృత్తితా వచ్ఛేదకత్వేన ప్రకారతా వచ్ఛేదకస్య యత్రభానం తత్రోభయ సహచారఘటక తదవ చ్ఛిన్న నిరూపితా ధికరణతావగాహి జ్ఞానస్యైవ హేతుతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యా వగాహిత్వేన హేతుత్వ మావశ్యకమితి తాదృశ హేతుతా మాదాయ సాధారణే, ఉభయవద్వృత్తితా నవచ్ఛేదక విశిష్ట వైశిష్ట్య బోధత్వేన హేతుతామాదాయవాఽసాధారణే లక్షణం సంగమనీయం ।

ప్రకృతపక్షధర్మతాజ్ఞానానివే శేఘటజ్ఞానంసవిషయకంఅత్మవృత్తి వాజ్ఞానత్వాదిత్యాదావతివ్యాప్తిః,తథాహి–ఘటజ్ఞానంసవిషయకమిత్యాది నిశ్చయ కాలీన ఘటజ్ఞానం సవిషయకన్నవేత్యాది సంశయంప్రతి ఘట

తద్రూపం సాధారణత్వాదేరితి సిద్ధాంతే స్ఫుటీభవిష్యతి । (ఇదం సవిషయక మాత్రవృత్తి వా జ్ఞానత్వాదిత్యాదౌ ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యసంశయస్య తద్ఘటకీభూత సాధ్యతదభావ విషయకతయాకోట్యుపస్థితిరూపస్య జనకీభూత జ్ఞానవిషయే జ్ఞానత్వేతు నాతిప్రసంగశంకాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తజ్జన్యకోట్యుపస్థితేర్వాసంశయ జనకతయా తజ్జ్ఞానస్య తాదృశ సంశయా హేతుత్వాత్)

జ్ఞాన ధర్మికే సవిషయకత్వజ్ఞానం ప్రమానవేత్యాద్యాకారక సంశయే హేతుః, అర్థనిశ్చయోత్తరార్థ సంశయే తద్ధర్మికే ప్రామాణ్య సంశయస్య కారణత్వాత్ । సచ ప్రామాణ్య సంశయః సవిషయకత్వ తదభావాది రూప కోటిద్వయోపస్థిత్యాత్మకః । సవిషయకత్వ వతిసవిషయకత్వ ప్రకారకత్వ రూపప్రామాణ్యస్య సవిషయకత్వేన తదభావవతితత్ప్రకారకత్వ రూపా ప్రామాణ్యస్యచ తదభావేన ఘటితత్వాత్ । తాదృశ ప్రామాణ్య సంశయేచ సవిషయకత్వాదిజ్ఞానధర్మికే ప్రామాణ్యాప్రామాణ్య సహచరితజ్ఞానత్వాదిమత్తాజ్ఞానం హేతురితిసవిషయకత్వాదిరూపసాధ్య సందేహజనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకధర్మివృత్తితా జ్ఞానవిషయత్వం జ్ఞానత్వాదౌ వక్షతమేవేతి ప్రకృతపక్ష ధర్మతా జ్ఞాననివేశ ఆవశ్యకః। తన్నివేశేచ సవిషయకత్వాది జ్ఞానధర్మికే జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానస్య తాదృశజ్ఞాన విషయఘటజ్ఞానాది రూపప్రకృతపక్షధర్మతా సవిషయకత్వాన్నాతివ్యాప్తిరితిమిశ్రమతందూషయతి (ఇదంసవిషయకమితి) సవిషయకత్వస్యస్వరూపసంబంధాత్మకత్వేనా ననుగతతయాతత్తత్సాధ్య జ్ఞానత్వాదికం వ్యభిచార్యేవేత్యతఆహ (ఆత్మవృత్తివేతి) అప్రామాణ్యం భ్రమత్వం నతు ప్రమాత్వాభావః, తస్య సాధ్యాభావా ఘటితత్వాత్ । (తజ్జన్యకోట్యుపస్థితేర్వేతి) మతభేదేన। తజ్జ్ఞానస్య- ప్రామాణ్యా ప్రామాణ్య సహచరిత జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానస్య । తాదృశ సంశయా హేతుత్వాత్- సవిషకత్వాది సంశయ జనక కోటిద్వయోపస్థిత్య జనకత్వాత్ । ప్రామాణ్య సంశయాత్మక కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వేపి ప్రామాణ్య సంశయస్య కథితార్థసంశయ జనకతాయా అప్రామాణికతయా తాదృశకోట్యుపస్థితే స్సాధ్య సంశయా జనకత్వాదితిభావః ।

[కే] ఇదం సవిషయక మాత్ర వృత్తివా జ్ఞానత్వా దిత్యాదౌ ప్రా
మాణ్యా(ప్రామాణ్య సంశయస్య తద్ఘటకీభూత సాధ్యతదభావ విష
యకతయా కోట్యుపస్థితిరూపస్య జనకీభూతజ్ఞానవిషయె జ్ఞానత్వేతు
నాతిప్రసంగశఙ్కాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తజ్జన్యకోట్యుప
స్థితేర్వా సంశయజనకతయా తజ్జ్ఞానస్య తాదృశ సంశయాహేతు
త్వాత్ । ప్రామాణ్యసంశయస్థలెతుజ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మ
దర్శనాత్ జ్ఞానె ప్రామాణ్యస్య, జ్ఞానవిషయతాత్మక సాధారణ
ధర్మదర్శనాచ్చవిషయె తద్వత్త్వస్య సందెహః । అప్రామాణ్య
శంకా ద్యన్వయా నువిధానన్తు భ్రమత్వ జ్ఞాన శూన్య విరోధి
జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా తదపసారణ ప్రయుక్త మిత్యస్యాకరె
వ్యక్తత్వాత్ । వ్యాప్య సంశయస్య ప్రథగ్వ్యాపక సంశయ

[గ] నను వినాపి సాధారణాది ధర్మజ్ఞానం ప్రామాణ్య సంశయస్థలె
విషయసంశయోదయాత్ సాధారణాదిధర్మజ్ఞానవత్ప్రామాణ్య సంశయస్య
సంశయ జనకత్వ మావశ్యక మిత్యత ఆహ (ప్రామాణ్య సంశయేతి)
జ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మదర్శనాత్-ప్రామాణ్యా ప్రామాణ్య సహ
చరిత జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానాత్ । ప్రామాణ్యస్య సందేహ ఇతి యోజనా ।
ఏతచ్చ దృష్టాంత విధయోక్తం । జ్ఞానవిషయతాత్మక సాధారణ ధర్మ
దర్శనాత్ – తత్ప్రకారక జ్ఞానవిశేష్యత్వరూప తత్తద్భావ సహచరిత ధర్మ
వత్తాజ్ఞానాత్ । విషయె–ఘటజ్ఞానాదౌ । తద్వత్త్వస్య – సవిషయకత్వా
దెః । సందెహః । తాదృశ ధర్మవత్తా జ్ఞానాసత్త్వేచ సంశయొ౽ సిద్ధ
ఏవేతి భావః । నన్వేవ మర్థనిశ్చయ దశాయాం సత్యపి సాధారణాది ధర్మ
జ్ఞానె ప్రామాణ్య సంశయెర్థ సంశయః అసతితు తస్మిన్నిత్యన్వయ వ్యతి
రెకా నువిధానన్నొపపద్యత ఇత్యతఆహ (అప్రామాణ్య శంకేతి)
తదపసారణ ప్రయుక్తం– తాదృశవిశిష్ట ప్రతిబంధకాభావ సంపాదకత్వ
నిబంధనం । తథాచ ప్రయోజకత్వెనై వాన్వయ వ్యతిరెకానువిధానొ పప
త్తేర్నతత్కారణతా సాధకమితిభావః. (వ్యాప్యసంశయస్యేతి) వ్యాప్య
తదభావయొ ర్వ్యాపక తదభావ సహచరితతయా సాధారణ ధర్మదర్శన
విధయైవ వ్యాప్యసంశయొ వ్యాపక సంశయహేతుః, ధర్మస్యైకతాయా

[దీ] హేతుత్వపక్షే జ్ఞానపదం నిశ్చయపరం । హేతుత్వాభిమత విశే
షణస్తు యేన సంబన్ధేన తదుభయ సాహచర్యం తేన సంబన్ధేన
తద్వత్త్వాజ్ఞానస్య సంశయాది జనకతా సూచనార్థం । తేనాత్మత్వ
కపాలత్వాది సాధ్యకే సమవాయేన హేతౌ జ్ఞాన ఘటాదౌ విష
యత్వ సంయోగాదినా తత్సన్దేహ జనకేనాతిప్రసంగ ఇతి ।

[గ] జ్ఞానస్య నిశ్చయతాయాశ్చాప్రయోజకత్వాత్ । యదా చ వ్యాప్యాభా
వస్య వ్యాపకాభావ సాహచర్యన్న ప్రతిసంధత్తే తదా ధర్మిణి తద్వ్యాప్య
ధర్మం సంశయానోపి న తం సందిగ్ధ ఇతి స్వీయమతే సాధ్యసంశయ జనక
తావచ్ఛేదక ప్రకారతావచ్ఛేదక సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్య వ్యాప్యే
అసత్త్వేనాతివ్యాప్త్యనవకాశాత్ "పృథగితి" హేతుత్వ విశేషణం ।
పృథక్కారణతామతే వ్యాప్తిమాదాయాతివ్యాప్తిః ప్రాగేవోపపాది
తా । (జ్ఞానపదం నిశ్చయపరమితి) తాదృశ జనకతాయాం నిశ్చయత్వా
వచ్ఛిన్నత్వం సంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వం వా విశేషణం దేయమిత్యర్థః ।
సద్ధేతావతివ్యాప్తే ర్వాస్తవ సాధారణ్యాదిమత్త్వాభావేనా ప్రసక్తేపి హే
త్వభిమత పదోపాదానమనర్థకమిత్యాశంకాయామాహ (హేత్వితి)
తేన సంబన్ధేన – సవ్యభిచారత్వ ఘటకతయాఽభిమత సంబన్ధేన। జన
కతా సూచనార్థం – జనకతాయా లక్షణ ఘటకతా లాభార్థం । తథా
చ తాదృశపదోపాదాన స్వరసాత్ యాదృశరూపావచ్ఛిన్న యత్సంబ
న్ధావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం తాదృశ రూప
వాంస్తేన సంబన్ధేన సవ్యభిచార ఇత్యేవలక్షణం కర్తవ్యమితిభావః । సమ
వాయేన హేతౌ – సమవాయేన వ్యాప్యే । ఏతేనాలక్ష్యత్వం దర్శితం ।
జ్ఞానఘటాదౌ నాతిప్రసంగఇతి యోజనా । న సమవాయేన సవ్యభిచారత్వ
ప్రసంగ ఇత్యర్థః । అతిప్రసంగ ప్రసంజకం విశేషణమాహ (విషయ
త్వ సంయోగాదినా తత్సందేహ జనకఇతి) విషయత్వ సంయోగాది సంస
ర్గ ఘటిత సాధ్యతదభావ సాహచర్య ప్రకారేణ తాదృశ సంబన్ధేన
స్వప్రకారకం యత్సంశయజనకం జ్ఞానం తద్విషయ ఇత్యర్థః ।

నచ తేనసంబన్ధేన తద్వత్త్వాజ్ఞానస్య లక్షణ ఘటకత్వేపి సమవా
యేన విషయతాసంయోగాది ఘటిత కోటిద్వయ సామానాధికరణ్యావ

[మ] విప్రతిపత్తిస్తు ప్రత్యేకం నతథా, నవాపక్షవృత్తిః ।

[దీ] విప్రతిపత్తేః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాభావాత్ లక్షణస్థ ద్వయపదేన తద్వారణాత్ । మిళితస్య తదుపస్థాపకత్వేపి తద్వత్తా జ్ఞానం నతథా । నవామిళితాద్వయో ర్జనకత్వం ।

[గ] చ్ఛిన్నజ్ఞానఘటాది ప్రకారకజ్ఞానమాదాయాతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం। తేనసంబన్ధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య తత్సంబన్ధఘటిత తత్సహచారవిషయకస్యైవ సంశయజనకతయా సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్నాయాం సంశయజనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సమవాయ సంబంధ ఘటిత సాధ్య తదభావ సాహచర్యస్యైవా వచ్ఛేదకతయా తద్వత్తాయా జ్ఞాన ఘటాదా వస త్త్వేనా తివ్యాప్త్య నవకాశాత్ । విప్రతిపత్తిస్త్విత్యాదిమూలే తథా పదస్యకోట్యుపస్థాపక పరత్వేఽసంగతిః, తద్ఘటకసాధ్య తదభావోపస్థాపక పదయోః ప్రత్యేకం ప్రత్యేకోపస్థాపకత్వాత్ । ప్రత్యేక మతథాత్వేపివా కథం తత్రలక్షణాసత్త్వమిత్యపి నస్ఫుటమితి తద్గ్రంథమవతార్యైవ తదర్థం పూరయిత్వా వ్యాచష్టే (విప్రతిపత్తేరితి) విప్రతిపత్తి ఘటక తత్తత్పద జ్ఞానస్యేత్యర్థః । తత్తత్పదవిషయక ప్రత్యేకజ్ఞానయోః కోటిద్వయోపస్థాపక త్వ విరహేపి సమూహాలంబన జ్ఞానస్య తథాత్వాత్తమాదాయైవాతివ్యా ప్తిర్భవిష్యతీత్యాశంకాయాం నవాపక్షవృత్తిరితి మూలావతార ఇతి సూచయితుం పూరణ సంవలితం తదర్థమాహ (మిళితస్యేతి) మిళిత విషయక జ్ఞానస్యేత్యర్థః। తదుపస్థాపకత్వేపి- కోటిద్వయోపస్థాపకత్వేపి । త ద్వత్తాజ్ఞానం - తాదృశవాక్య ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తథా- కోటిద్వయోపస్థాపకం । తథాచ పక్షధర్మతా పదోపాదానాదేవ నత త్రాతివ్యాప్తిరితిభావః । పక్షధర్మతాపదానుపాదానేపి నతత్రాతివ్యా ప్తిస్సంభవతి, పదద్వయ విషయకజ్ఞానస్య కోటిద్వయోపస్థితి జనకత్వేపి విషయభేదేన విషయతాభేదా న్నిత్యపదనిష్ఠ విషయతయోః ప్రత్యే కం కోటిద్వయోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకత్వ విరహాల్లక్షణేచ కోటిద్వ యోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకైక విషయతాయాఏవ నివేశాదిత్యాహ (న వేతి) మిళితౌ - ఏకవిషయతాశ్రయీభూయ।ద్వయోః - పదయోః। జనకత్వం- జనకతావచ్ఛేదక ఘటకత్వం । కోటిద్వయోపస్థితి జనకతా

[దీ] ఏవం యత్రస్థిరె ధర్మిణి పూర్వం ఘటత్వం గృహీతం, ఉత్తర దశాయాం తత్రైవ దోషాద్ఘటత్వాగ్రహె తద్ఘట భిన్నోయమితి భ్రమేచ ఘటత్వ నిశ్చయ విషయీభవ ద్ధర్మిణ వ్యావృత్తత్వేన గృహ్యమాణతయాఽ సాధారణె ఇదంత్వేపి వస్తుత స్తద్వ్యావృత్తత్వాభావేన

[గ] ఏతత్త్వాదిత్యాది స్థలె పక్షతా దశాయాం సంశయ ప్రయోజకనిశ్చిత సాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వస్యాసత్త్వా దవ్యాప్త్యా పత్తే స్తస్యా లక్ష్యతయాఽవ్యాప్తి పరిహారోపి నసఙ్గచ్ఛత ఇత్యత స్తత్ర నిశ్చితసాధ్యవ ద్వ్యావృత్తిత్వంసంపాదయతి (ఏవమితి) హేతుభూతేద న్త్వవతిపూర్వంఘటత్వ గ్రహఏవతన్మూలకాత్ సఘటఇతి స్మరణాత్ తద్ఘటత్వేనైవ తద్ఘటభేదోత్ర ఘటెగృహీతుంశక్యతేనాన్యథాప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకప్రతియోగి జ్ఞానవిరహాదితి ధర్మిణిపూర్వం ఘటత్వ గ్రహస్యా నుసరణం । తద్ఘట భిన్నోయమితి భ్రమపర్యన్తం తద్ఘటానవస్థానె తాదృశభ్రమఏవ నసంభ వతి విశేష్యవిరహాదతః "స్థిర" ఇత్యుక్తం । తద్ఘటభిన్నోయమితి భ్రమ దశాయాం ఇదంత్వావచ్ఛిన్నె ఘటత్వాగ్రహె ఇదంత్వస్య సాధ్యసహచరిత త్వేన నిశ్చితతయాఽ సాధారణ్యం నశంకాస్పద మపీత్యతఆహ (తత్రైవ దోషాద్ఘటత్వాగ్రహ ఇతి) తత్ర- ఇదంత్వావచ్ఛిన్నె । తద్ఘటభిన్నోయ మితి భ్రమానుధావనం ఇదంత్వస్య నిశ్చిత సాధ్యవద్ధర్మి వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానసంపాదనాయ। తదాధర్మిణిఘటత్వనిశ్చయసత్త్వఏవ సంశయ ప్రయో జకస్య తత్కాలీన తత్పురుషీయ సాధ్యనిశ్చయ విషయ వ్యావృత్తత్వస్యే దంత్వేఽ సత్త్వమతః కేవలతద్వ్యక్తిత్వేన ప్రతియోగివిధయా తద్ఘటభాన ముపేక్ష్య తద్ఘటత్వేన తద్భానానుసరణం । తథాసతి తాదృశ భ్రమఏవ తద్వ్యక్తిత్వ విశిష్టె ధర్మిణి ఘటత్వస్య నిశ్చయ ఇతి తన్నిష్ఠేదన్త్వే దర్శి త సంశయ ప్రయోజక రూపాభావా దవ్యాప్తి ప్రసక్తిః। ఇదంత్వ విశిష్టె ఘటసామాన్య భేదభ్రమె ఇదంత్వే విపక్షవృత్తిత్వ నిశ్చయ సంభవాత్ తద్వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాసంభవాదసాధారణ్యం నశంకాస్పదమపీతిప్రతియోగి కోటౌ తత్త్వభానా నుధావనం (ఇదంత్వేపీతి) అవ్యాప్తిరి త్యనుషజ్యతే। వస్తుత స్తద్వ్యావృత్తత్వా భావేన- వాస్తవికస్య సాధ్య నిశ్చయ విషయీ

[మ] కేవలాన్వయి సాధ్యకా నుపసంహారీ, అయం ఘటపతత్త్వాదిత్య
సాధారణశ్చసద్ధేతు రేవ । తదజ్ఞానం దోషః పురుషస్య । అతఏవా
సాధారణప్రకరణ సమయో రనిత్యా దోషత్వం ।

[దీ] తత్రలక్షణాయోగాదిత్యత స్తయోర్లక్ష్యత్వాభా వేనపరిహరతి(కేవ
లాన్వయీతి) (అతఏవేతి) యతఏవ పురుషదోషాధీనం తద్దోషత్వం
అతఏవతస్యానిత్యదోషత్వం । సాహజికదోష త్వే కాదాచిత్కత్వా
నుపపత్తేః । ఏవంచ యత్రదోషతా ప్రయోజకం వస్తుతో హేతౌ,
తత్రానిత్యదోషత్వమపి । యత్రపురుషస్య తద్భ్రమొనతత్రతదపి।

[గ] భూత ధర్మవ్యావృత్తత్వస్యాభా వేన(లక్షణా యోగాదితి) వా_స్తవసంశ
య ప్రయోజక రూపవత్త్వస్య లక్షణఘటకత్వా దితిభావః । “ అతఏవే
త్యత్ర ” ఇదంపదేన పూర్వాభిహితాయాః సద్ధేతుత్వాజ్ఞానస్య పురుషదో
షతాయాః పరామర్శే అసంగతిః, తస్యాః అసాధారణ్యాదెరనిత్యా దోష
తాయా మనుపష్టంభకత్వాత్, అత_స్తత్పరామర్శనీయంవ్యాచష్టే (అతఏ
వేతీతి) పురుషదోషాధీనం- పురుషస్య హేతుమతి పక్షేచ సాధ్య తదభావ
నిశ్చయ సాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్త్వభ్రమాధీనం । తద్దోషత్వం - తాదృశ
హేతో రసాధారణ్య సత్ప్రతిపక్షరూప దోషవత్త్వం । తస్య - అసాధార
ణ్యస్య, సత్ప్రతిపక్షస్యచ । అనిత్య దోషత్వం _ దశావిశేష ఏవ హేతో
ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం । సాహజిక దోష త్వే - తాదృశ పురుషదోష
విరహదశాయామపి హేతోర్దుష్టతా సంపాదకత్వే । కాదాచిత్కత్వం-
కదాచిదేవహేతో ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం ।

ఏతావతాఽయం ఘటపతత్త్వా దిత్యాదా దశావిశేషే పురుషదో
షాధీన దుష్టత్వ శంకాయా అనివృత్తే _స్తన్నివృత్త్యర్థ మన్యథాత్యాది
గ్రంథ సంగమనాయచా భిప్రాయం పూరయతి (ఏవంచేతి) దోషతా
ప్రయోజకం- నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వాదికం, హే తౌ తిష్ఠ
తీతి శేషః । (తత్ర) నిత్యదోషత్వమపి - అనిత్య దోషత్వమపి తత్రైవ ।

[మ] అన్యథా సద్ధేతౌ బాధాదిజ్ఞానే హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః ।

[దీ] భ్రమమాత్రాద్దుష్టత్వేతి పరిసంగమాహ (అన్యథేతి) ఇతి కేచిత్ ।
పరేతు అయంఘట ఏతత్త్వాదిత్యాదావ వ్యాప్తిః, సాధ్యసన్దేహ ప్రయోజకంహితస్య సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వం । నహ్యేకస్య ధర్మస్య తదుభయ వ్యావృత్తత్వం సమ్భవతి । అసాధారణ్యన్తు తస్య పక్షమాత్ర వృత్తితయా । అత స్తస్యా లక్ష్యతయోత్తరయతి (అయంఘట ఇత్యాది) ఏవంచావృత్తిగగనాదికమేవా సాధారణం పక్షవృత్తితా భ్రమదశాయాన్త్వ సాధారణ్యస్యాసఙ్కరః ।

[గ] భ్రమః,దోషతాప్రయోజక రూపస్యేతి శేషః (అన్యథాపదార్థం వ్యాచష్టే(భ్రమమాత్రాదితి) తాదృశ రూప భ్రమమాత్రాదిత్యర్థః ।

కేచిదిత్యస్వరససూచనాయ, సచ – నిశ్చితసాధ్య తదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్య సంశయప్రయోజకతాయా అగ్రిమ ఖణ్డనీయత్వాత్, అసాధారణ్యాదేః పురుష దోషాధీన దోషతాయాః పరిష్కృతానుపయోగితయా మూలానుక్తతయాచ అతఏవేత్యత్రేదంపదేన తత్పరామర్శే సందర్భ విరోధాచ్చేతి । తస్య– అసాధారణ్యస్య । ధర్మస్య–వృత్తిమతః ।

నను తాదృశ హేతోస్సంశయ ప్రయోజక రూపశూన్యత్వేఽసాధారణ్యమేవ కథంబీజాభావాదిత్యత ఆహ (అసాధారణ్యంత్వితి) అతః– ఇత్యాశంకాతః ।

నన్వయం ఘటఏతత్త్వాదిత్యాదేరివతుల్యయుక్త్యా శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదేరపి సద్ధేతుత్వమేవ, శబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదికమపి విరుద్ధమేవ, నత్వసాధారణం, సాధ్య సాధ్యాభావ వద్వ్యావృత్తత్వాభావాదిత్యుదాహరణాభావాదసాధారణ హేత్వాభాసస్యైవాప్రసిద్ధిరిత్యత ఆహ । (ఏవఞ్చేతి) (అవృత్తీతి) వృత్తిమతః సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వాసంభవాదితిభావః । నను పక్షధర్మతాజ్ఞానవిరహాదేవ గగనాది హేతుకస్థలె అనుమిత్యనుత్పాద నిర్వాహాద సాధారణ్యజ్ఞానస్యానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వమేవ నాస్తీతి కథం తస్య హేత్వాభాసతేత్యత ఆహ । (పక్షవృత్తితేతి) అసంకరః – ఇతరానధీనానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజక జ్ఞానవిషయత్వం ।

[ద] నచోభయ వ్యావృత్తత్వ వృత్తిమత్త్వయోః స్వరూపతో విరోధః। నిశ్చిత సాధ్యతదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వంచ నసందేహప్రయోజకం, తథాసతి తుల్యన్యాయతయా నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్యాపి తథాత్వే సద్ధేతావపి సాధ్యాభావవత్త్వ భ్రమవిషయ వృత్తిత్వ గ్రహదశాయా మతిప్రసంగాత్ । నచ తాదృశ నిశ్చయ విషయస్య ధర్మిణో వాస్తవం సాధ్యాభావాదిమత్త్వమపి తంత్రం, మానాభావాత్ । కించ సందేహ జనకతా వచ్ఛేదక రూపస్య

[గ] నను ఉభయవ ద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ విరుద్ధతయా తదుభయజ్ఞానస్య నైకదా సంభవః, మిథః ప్రతిబంధకత్వాత్ । నచైవం పక్షధర్మతా జ్ఞానాభావ సంపాదకతయైవ తస్య హేత్వాభాసత్వం నిష్ప్రత్యూహం, తథాత్వే సిద్ధావేవాంతర్భావేణ సవ్యభిచార ప్రభేదత్వానుపపత్తేరితరాహ (నచోభయేతి) స్వరూపతో విరోధః- పరస్పరాభావ వ్యాప్యత్వా విశేషితయోః పరస్పరజ్ఞాన ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానవిషయత్వం। వాస్తవవిరుద్ధ విషయకస్యాపి జ్ఞానస్య విరోధావిషయకస్యాప్రతిబంధకత్వాదితిభావః। నను నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వ రూప సంశయ ప్రయోజక ధర్మస్యోక్త హేతౌ సత్త్వాత్ కథం తత్రావ్యాప్తిశంకా, కథంవా ఉలక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహార ఇత్యతఆహ (నిశ్చితేతి) సాధ్య తదభావ నిశ్చయ విషయీభూత ధర్మి వ్యావృత్తత్వం నసాధ్య సందేహ జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేదక మిత్యర్థః। నిశ్చిత సాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్య- సాధ్యతదభావ నిశ్చయ విషయ వృత్తిత్వస్య। తథాత్వే- సంశయ ప్రయోజకత్వే। సద్ధేతౌ - వహ్న్యవ్యధికరణ వృత్తితయా నిశ్చితే ధూమాదౌ। ధర్మివృత్తిత్వగ్రహ దశాపర్యంతానుధావనం సంశయ జనకజ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణఘటకత్వే వ్యతివ్యాప్తిస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణ। వస్తుతో యదా హేతుమతి సాధ్యాభావ భ్రమో వర్తతే తదా హేతౌ తదధికరణ వృత్తిత్వ గ్రహే వ్యతివ్యాప్తిస్సంభవతి, తాదృశ జ్ఞానస్యాపలక్షణత్వాదితి ధ్యేయం। (తాదృశేతి) సాధ్యతదభావ విషయకేత్యర్థః। తంత్రం-సంశయప్రయోజకరూపఘటకం (కించేతి) సన్దేహ జనకతావచ్ఛేదక రూపస్య- సన్దేహజనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేద

[దీ] విశేషణత్వే వ్యభిచారిణి రాసభాదౌ మహానసాది వృత్తితా దశాయామవ్యాప్తిః । ఉపలక్షణత్వేఽసాధారణ్యోత్తీర్ణతా దశాయామతివ్యాప్తిః।

[గ] కస్యాపి విశేషణత్వే-ధర్మివిశేషణతయా సవ్యభిచారపదప్రతిపాద్యత్వే। మహానసాది వృత్తితాదశాయామవ్యాప్తిః-తత్కాలాంతర్భావేణాస్యభిచారిత్వ వ్యవహారాపత్తిః । తదానీం సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాభావస్య తత్రాక్షతత్వాత్తాదృశ వ్యవహార విషయస్యాబాధితత్వాదితిభావః ।

సత్ ద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదావతివ్యాప్తి వారణాయసాధ్య సందేహ జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వపరిష్కృత హేతుతావచ్ఛేదకవత్త్వమేవ వ్యభిచార పదార్థో వాచ్యః, సాధారణ స్థలేచ తాదృశో ధర్మః సాధ్యతదభావవద్వృత్తితావచ్ఛేదకత్వమేవ । తద్విశిష్ట హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న హేతుమత్తాజ్ఞానస్యాపి సందేహాజనకత్వోపగమాత్ । ఏవఞ్చ రాసభాదే ర్మహానసాది వృత్తితాదశాయాం వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వ విరహేపి తదవచ్ఛేదక రాసభత్వాది సత్త్వేన తాదృశ వ్యభిచారాభావో నాస్తీతి కథముక్త వ్యవహారాపత్తిరితి వాచ్యం । ఏవమప్యనిత్య ధర్మస్య హేతుతావచ్ఛేదకత్వే తదసత్త్వదశాయామాపత్తితాదవస్థ్యాత్ । విశేషణత్వే-కాలవిశేషావచ్ఛిన్నతయా తదానీం వ్యభిచారిత్యాది వ్యవహార విషయత్వే । అవ్యాప్తిః తత్కాలాంతర్భావేణ అనష్టత్వ వ్యవహారాపత్తిరితి తు నార్థః । సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతయా కాలవిశేషాన్తర్భావేణ వ్యభిచారిత్వ వ్యవహారాజనకతాయాః స్వతోఽభీష్టత్వాత్ । ఉపలక్షణత్వే అత్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేద పరిచాయకతయా సవ్యభిచారి పదప్రతిపాద్యత్వే, తాదృశరూపాత్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేదస్య తత్పదార్థతోపగమ ఇతి యావత్ । అసాధారణ్యోత్తీర్ణతా దశాయాం-హేతుమతి సాధ్యతదభావయోరన్యతరనిశ్చయదశాయాం । అతివ్యాప్తిః-కాలాంతరీణమసాధారణ్యమాదాయ తత్కాలాన్తర్భావేణ సవ్యభిచారి వ్యవహారాపత్తిః ।

[దీ] అసాధారణ ప్రకరణ సమయోః – తత్త్వేన భ్రమవిషయయోః ।

[గ] ఇదం పునరిహావధేయం । శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ పక్ష
తాదశాయాం సవ్యభిచార వ్యవహార నియామకం యద్ఘట గగనాది
వ్యావృత్తత్వరూప మసాధారణ్యం తచ్ఛబ్దాదౌ సాధ్యాది నిశ్చయ దశా
యా మక్షతమేవేతి విశేషణత్వేప్య తద్దోషతా దవస్థ్యం । అథ సంశయ
ప్రయోజకరూపస్య తథాత్వేన సవ్యభిచారపద ప్రతిపాద్యతా కిన్తు సాధ్య
తదభావవద్వ్యావృత్తిత్వత్వనిష్ఠితసాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వరూపైవ,
విభాజకమాత్ర ముక్తానుగతం రూపం । ఏవఞ్చ సాధారణ్య ముపలక్షణ
మసాధారణ్యం విశేషణమిత్యవిరోధః । నిశ్చయ ఘటిత రూపావచ్ఛిన్న
పరవాక్యాచ్చ కాలవిశేషోనిశ్చయాంశ ఏవాన్వేతి, సాధ్యతదభావనిశ్చయా
దౌ ఖండశక్తి స్వీకారేణాన్వయ బలాత్ సాధ్యతదభావ నిశ్చయవిషయ
వృత్తిత్వ సామాన్యాభావ భిన్నస్యాపి తత్కాలీన తన్నిశ్చయ విషయవృ
త్తిత్వత్వావచ్ఛిన్నాభావస్య లాభః । వ్యభిచార పదస్య 'సాధారణ్యా
సాధారణ్యాది రూపనానార్థత్వ మిష్టమేవేతి చేదుచ్యతే । తదోపలక్షణత్వే
పినోక్త దోషావసర ఇతి । ఏవఞ్చ నిశ్చయఘటితం సాధ్యతదభావవ
ద్వ్యావృత్తత్వమేవ సంశయ ప్రయోజకం, తదవచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్య
విశేష దర్శనతయా సంశయ ప్రతిబంధకత్వేపి, తత్కోటివిశిష్ట బుద్ధౌ త
త్కోటి మద్వ్యావృత్తత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన ప్రతిబంధకతాయాం
విపరీతకోటిమద్వ్యావృత్తత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్యోత్తేజకతయా
సత్ప్రతిపక్షస్థలఇవ సంశయనిర్వాహః । తథాచాయం ఘటఏతత్త్వాదిత్యా
దౌ సాధ్యతదభావ ద్వ్యావృత్తత్వస్య సత్త్వేనా వ్యాప్త్యా శంకాయా
అలక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహారస్యచ నాసంగతిరితి సముదిత తాత్ప
ర్యార్థః । సంశయ ప్రయోజక రూపశ్చాయాసీ ముపలక్షణ విధయైవ సవ్య
భిచార వ్యవహార నియామకం, అతో మహానసాదౌ రాసభాది వృత్తితా
దశాయాం నావ్యాప్తిః, అసాధారణశ్చ హేతుః సర్వదైవ తద్ఘటితానాతిప్ర
సఙ్గోపీతి ధ్యేయం । అదుష్టహేతోర్వాస్తవా సాధారణ ప్రకరణసమత్వా
భావాత్ "అసాధారణ ప్రకరణసమయో" రితి వ్యాచష్టే (అసాధారణేతి)
భ్రమవిషయయో స్సమ్మతే దోషత్వాభావాదనిత్య దోషత్వమితి వ్యాచష్టే

[మ] నచ ప్రమేయత్వేనభేదానుమానే శబ్దోఽనిత్యః శబ్దాకాశాన్యతర
త్వాదిత్యత్రచ సాధారణే వ్యాప్తిః, తయోస్సాధ్యవదవృత్తిత్వేన
విరుద్ధత్వాదితిచేత్ ;

[దీ] అనిత్యదోషత్వం — విశేషాదర్శనదశాయామ్[2] అనుమిత్యను
త్పాదప్రయోజకత్వం । నతు వాస్తవం హేతుదోషత్వం । అన్య
థా — అనుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకజ్ఞానవిషయతామాత్రేణ
వాస్తవదోషత్వే । ఇత్యాహుః ॥ అనవగతసాధ్యసహచారత్వేనేతి
అవగతసాధ్యాభావసహచారతయా విరుద్ధత్వమేవ “తయోరితి”

[గ] (విశేషేతి) ప్రయోజకత్వం—ప్రయోజకజ్ఞానవిషయత్వం। అతఏవేత్యతో
ఇదం పదార్థస్య సద్ధేతోస్స్వర్ణదాఽదుష్టత్వస్య భ్రమవిషయస్యానుమి
త్యనుత్పాదప్రయోజకతాయా మనుపష్టంభకతయా తదుపష్టంభ్యం పూర
యతి (నత్వితి) తథాచ యత ఏవ సద్ధేతుః సర్వదైవ తథా నతు కదాచిదపి
దుష్టలక్షణలక్ష్యః, అతఏవ తత్త్వనియామానుమితివిరోధియో భ్రమరూపో గ్రహ
స్తస్యానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వేపి తద్విషయో నహేతుదోషః। భ్ర
మదశాయాం సద్ధేతోర్దుష్టత్వే భ్రమవిషయస్య దోషత్వమావశ్యకం స్యా
దిత్యత ఏవేత్యాది మూలస్య పర్యవసితోఽర్థః । నను భ్రమస్యానుమిత్యను
త్పాదప్రయోజకత్వే తద్విషయస్య దోషత్వమపేక్ష్యత ఏవేతి భ్రమవిష
యో నదోష ఇత్యసిద్ధమిత్యాశంకాయా మన్యథేత్యాది మూలావతా
రాత్తాదృశశంకోద్ధారం స్ఫుటీచికీర్షు రన్యథాపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి)
మూలే (బాధాదిజ్ఞానఇతి) పక్షవిశేష్యక సాధ్యాభావాది భ్రమదశాయా
మిత్యర్థః । హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః—అతిరిక్తహేత్వాభాసస్వీకారా
పత్తిః । బాధాదేర్నిత్యదోషతాయాః స్వర్ణవాదిసిద్ధతయా భ్రమవిష
యస్య తదంతర్భావాసంభవాదితి భావః । అభేదే సాధ్యే ప్రమేయత్వ
స్య, అనిత్యత్వే సాధ్యే శబ్దాకాశాన్యతరత్వస్యచ, వాస్తవసాధ్యవదవృ
త్తిత్వవిరహేణ విరుద్ధత్వాసంభవాత్ ప్రాచీనమతాభిప్రాయకతయా
తయోర్విరుద్ధత్వోక్తి ముపపాదయతి దీధితౌ (అనవగతేతి) ఏవఞ్చ “సాధ్య
వదవృత్తిత్వేనేతి మూలస్య సాధ్యవదవృత్తితయా అనవగతత్వేనేత్యర్థః।
నను తాదృశస్థలే పక్షతాదశాయాం హేతౌ సాధ్యతదభావోభయసహ

[ము] న, ఏతదజ్ఞానేపి సాధారణ్యాదిప్రత్యేకస్య జ్ఞానాదుద్భావనాచ్చ స్వపరానుమితిప్రతిబంధాత్ । ఉద్భావితైతన్నివారణార్థం

[దీ] ఇదంచాభ్యుపగమవాదేన । వస్తుతో యథోపవర్ణిత లక్షణస్య నతత్రావ్యాప్తిరితి ధ్యేయం ।

యద్రూపజ్ఞాన మనుమితి ప్రతిబంధకం తదేవవిభాజకం,

[గ] చారస్యాశక్యనిర్ణయత్వేపి కాలాంతరేణతన్నిర్ణయ విషయవాస్తవ తదుభయ సహచారమాదాయ లక్షణగమన సంభవా దలక్ష్యతయాఽవ్యాప్తిపరిహారో నఘటత ఇత్యతఆహ (అభ్యుపగమేతి) సంశయ జనక పక్షధర్మతా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వ మభ్యుపగమ్యే త్యర్థః । యథాశ్రుతలక్షణే వ్యాప్త్యాదిగ్రహ దశాయాం సద్ధేతౌ అతివ్యాప్తి వారణాయ తాదృశజ్ఞానం విశేషణవిధయైవ నివేశనీయం, తాదృశజ్ఞాన దశాయాం అతిప్రసజ్గశ్చాస్త్యేవ, తత్ర తాదృశజ్ఞాన విరహ దశాయాఞ్చాగత్యా సాధారణస్యాపి సవ్యభిచారత్వం నోపగంతవ్యమేవేత్యతః (యథోపవర్ణితేతి) యథావ్యాఖ్యాతేత్యర్థః । అనుమితివిరోధిజ్ఞానా విషయస్యాపి హేత్వాభాస విభాజకత్వే క్షతివిరహాత్ "ఏతదజ్ఞానేపీ" త్యాది నోక్త విభాజక ధర్మజ్ఞానస్యానుమిత్యవిరోధిత్వ కథన మకించిత్కరమిత్యాశంకా మభిప్రాయోపవర్ణనేన నిరాకురుతే (యద్రూప జ్ఞానమితి) యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకజ్ఞానమిత్యర్థః । తదేవ-తద్రూపావచ్ఛిన్నమేవ।

ఏతేన నిరుక్తపక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వస్యైవ విభాజకతయాఽసాధారణ్యాదిరూప తాదృశధర్మ విషయకజ్ఞానస్యచానుమితి విరోధితయా తాదృశనియమొపగమేపి తథావిధ ధర్మస్య నవిభాజకత్వానుపపత్తిరితిపరాస్తం । సాధారణ్యత్వాదినైవ సాధారణ్యాది జ్ఞానస్య విరోధితయా తాదృశపక్షధర్మతాజ్ఞాన విషయతావచ్ఛేదకత్వేన తస్య విభాజకత్వానుపపత్తేః । ఏతజ్ఞాన్చ తదజ్ఞానేపీతి మూలస్య నిరుక్తవిభాజకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాజ్ఞానేపీత్యర్థః । సాధారణ్యాది ప్రత్యేకస్యేత్యస్యసాధారణ్యత్వాది రూపప్రత్యేకధర్మావచ్ఛిన్నస్యేత్యర్థ ఇత్యవధేయం।

[మ] సాధారణాదె రవశ్యో ద్భావ్యత్వేన తస్యైవ దోషత్వాచ్చ ।

[దీ] అన్యథా అతిప్రసంగ ఇత్యభిప్రేత్య దూషయతి (నైతదితి)
వస్తుతస్తు ఉపస్థాపకత్వాది జ్ఞానమనుమితె స్తజ్జనకస్యవా,
నప్రతిబంధకం, విరోధి విషయకత్వాభావాత్ ।

[గ] అన్యథా - తాదృశ రూపావచ్ఛిన్నస్యాపి విభాజకత్వే । అతిప్రసఙ్గః - అనుమితి కారణీభూత జ్ఞానవిరోధి ధర్మవత్త్వాదినా అన్యతమ ధర్మవత్త్వాదినావా సవ్యభిచార విరుద్ధాదీనా మైక్యప్రసఙ్గః । మూలె "ప్రతిబన్ధాదిత్యస్య నియుక్తసామాన్య ధర్మజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వాదితి శేషః । "తస్యైవ దోషత్వా" దిత్యస్య ప్రత్యేకధర్మస్యైవ విరోధిత్వాదిత్యర్థః। తత్రైవాయం హేతురితిసత్, "దోషత్వాచ్చేతి" చకారాసఙ్గతేః । తస్యైవదోషత్వాచ్చేత్యస్యపరిధమతః తస్యైవ దోషతయా ఉద్భావయితుముచితత్వాత్, నతు అనుగత ధర్మస్యేత్యర్థః । ఏవఞ్చ దోషవిధయా యాదృశధర్మ ఉద్భావ్యతే సఏవ విభాజకః, ఉక్తానుగతధర్మస్యచదోషవిధయా అనుద్భావనీయతయా నతథాత్వమితి హృదయం । నను తదజ్ఞానదశాయాం అన్యజ్ఞానాదనుమితి ప్రతిబన్ధ కత్వజాతీయానుమిత్యవిరోధితా బీజత్వంమనోకృతాభిహితంనఘటతే, తథాసతిసత్ప్రతిపక్షాదిజ్ఞానస్యానుమితివిరోధితయా బాధాదిజ్ఞానస్యాపి తథాత్వాపత్తేః, అతస్స్వయంతద్బీజమాహ (వస్తుతస్త్వితి) (ఉపస్థాపకత్వాదీతి) కోటిద్వయోపస్థాపక జ్ఞానవిషయత్వాదీత్యర్థః । ఆదిపదాత్ స్వయంనిష్కర్షిత తాదృశ జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వపరిగ్రహః । విరోధివిషయకత్వాభావాత్ - గ్రాహ్యనిరూపిత ప్రతియోగితా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న తదాశ్రయత్వావచ్ఛిన్నావిషయకత్వాత్ ।

ఇదంత్వవధేయం మూలె "ప్రతిబంధా" దిత్యనంతరం మానాభావేన నియుక్తధర్మజ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకత్వా దితి శేషః । ఏవఞ్చ ప్రత్యేక జ్ఞానస్యానుమితి ప్రతిబంధకత్వం నానుగత ధర్మజ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకతా సంపాదకతయా మూలేఽభిహితం, కింతు తథాత్వే ప్రమాణాభావే కథితే అనంతరం ప్రత్యేకం నానా ధర్మజ్ఞానస్యానుమితి విరోధిత్వ కల్పనాపెక్షయా విరోధ్యవిషయకస్యాపి అనుగత

[మూ] ఏతేన పక్షవృత్తిత్వే సతి అనుమితివిరోధి సంబంధావ్యావృత్తి రనైకాన్తికః,

---

[దీ] ఏవముత్తరత్రాపి (పక్షవృత్తిత్వే సతీతి) విరోధిత్వం – విరోధి జ్ఞాన విషయత్వం । అవ్యావృత్తిత్వం అత్యన్తాయోగ వ్యవచ్ఛేదార్థకం, తేన సంయోగ సంబన్ధేన వ్యభిచారిణి ద్రవ్యే హేతౌ వ్యభిచారాభావదశాయాం నాప్రసఙ్గః । సాధ్యవదవృత్తిస్తు నాసాధారణ ఇతి హృదయం । అపక్ష ధర్మతాది వారణాయ సత్యన్తం ॥

[గా] ...ర్జ్ఞానస్యైకస్య తథాత్వం విశేషదర్శనాంశే సాధారణాదిహేతుకానుమితి వారణాయ కల్పయితుముచితమిత్యాశంకావతారాత్తత్పరిజిహీర్షయా ప్రత్యేకజ్ఞానస్యావశ్య కల్పనీయ ప్రతిబంధకతాకత్వం దోషత్వాచ్చేత్యాశయేనాభిహితమితి। ఏవం-ఏతాదృశయుక్త్యా ఉత్తరత్రాపి- నివేశ్యమానానుగతధర్మాన్తరేఽపి। అనుమితివిరోధిజ్ఞానవిషయత్వం బోధ్యమితి శేషః। విరోధిపదస్య ప్రతిబంధకార్థకత్వే సంగతిః. సాధారణ్యాదేరతథాత్వాదతో వ్యాచష్టే (విరోధిత్వమితి) (విరోధిజ్ఞానేతి) ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానేత్యర్థః। అనుమితి విరోధిసంబన్ధ నివేశేనైవ ఉపపత్తౌ అవ్యావృత్తిపద మనర్థక మిత్యాశంకాం నిరాచికీర్షుస్తస్య వ్యభిచారిణి సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాది విరహదశాయాం అవ్యాప్తివారకతయా సార్థకతా సంపాదనాయ తద్వ్యాచష్టే, (అవ్యావృత్తీతి) అత్యన్తాయోగః - ప్రతియోగి వైయధికరణ్యావచ్ఛిన్నాభావః (నాప్రసంగ ఇతి) రాసభాది మహానసాది వృత్తితాదశాయాం వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వ సత్త్వేఽపి ప్రతియోగి వైయధికరణ్యావచ్ఛిన్న తదభావస్య తత్రాసత్త్వేన తదవ్యవచ్ఛేదస్య తదానీమపి సత్త్వాదితి భావః ।

న చ అవ్యావృత్తిపదస్య అత్యన్తాయోగ వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వే శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదావసాధారణ్యోక్తిర్నతా దశాయా మతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ. (సాధ్యవదవృత్తిస్త్వితి) (నాసాధారణ ఇతి) నిశ్చయాగృహీతస్య సాధ్యతదభావవ దవ్యావృత్తత్వస్యైవాసాధారణ్య పదార్థత్వాదితి శేషః । తథా చోక్తస్థలే కదాచిదస్య సాధారణ్యస్యాసత్త్వేనాతిప్ర

[మూ] సపక్ష విపక్ష వృత్తిత్వం ఉభయవ్యావృత్తత్వం అనుపసం
హారిత్వంచానుమితి విరోధి, తత్సంబన్ధః ప్రత్యేకమస్తి ।

[దీ] పక్షః – సందిగ్ధ సాధ్యో ధర్మీ, విశిష్టహేతౌ తద్వృత్తిత్వ గ్రహ విరోధిత్వం తదర్థః । తథాచ పక్షతావచ్ఛేదక రూపేణపక్షే సాధ్యతావచ్ఛేదక రూపేణ సాధ్యస్య హేతుతావచ్ఛేదక రూపేణ హేతోర్వా యజ్జ్ఞానం తదవిరోధిత్వస్య లాభాత్

[గ] సంగ ఇతిభావః । బాధాదివారణాయ వివక్షణీయస్య పక్షేసాధ్యవైశిష్ట్యగ్రహావిరోధిత్వస్య లాభాయ పక్షపదం వ్యాచష్టె (పక్షఇతి) సందిగ్ధసాధ్యః– సందిగ్ధ సాధ్యవిశిష్టః । ధర్మీ– పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నః । విశిష్టహేతౌ – హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే । (తద్వృత్తిత్వేతి) తాదృశ సాధ్యవిశిష్ట పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న పక్షవృత్తిత్వేత్యర్థః । వైశిష్ట్యఞ్చ వైజ్ఞానికం, తెన బాధాది సత్త్వస్థలె సాధ్యవిశిష్టపక్షాప్రసిద్ధావపి నక్షతిః । బాధాది జ్ఞానస్య సాధ్యవిశిష్ట పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విషయక జ్ఞానవిరోధిత్వాన్న బాధాదికమాదాయ హ్రదోవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదావతివ్యాప్తిరితి భావః ।

అత్రచ సాధ్యవదవృత్తిత్వరూప సాధారణ్యస్యా సంగ్రహః, తద్ జ్ఞానదశాయాం హేతౌ సాధ్యవిశిష్ట పక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానానుదయాత్ । ఏవం సాధ్యాంశే సంశయ విషయత్వరూప విశేషణ మనర్థక మిత్యతస్తత్పరిత్యజ్య నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచెతి) (పక్షతావచ్ఛేదకేతి) పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న పక్షవిశేష్యతా నిరూపితా యా సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సాధ్యప్రకారతా యాచ తాదృశీ హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న హేతుప్రకారతా తన్నిరూపిత లౌకికసన్నికర్షాద్యజన్య జ్ఞానావిరోధిత్వస్య లాభాదిత్యర్థః । తాదృశజ్ఞానావిరోధిత్వన్న తాదృశజ్ఞాన సామాన్యనిరూపిత ప్రతిబంధకతానతిరిక్త వృత్తివిషయితా నిరూపకత్వం, హేతుమన్నిష్ఠ సాధ్యాభావాదిరూప వ్యభిచారస్యాపి పక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదినా బుద్ధేస్తాదృశజ్ఞానంప్రతి ప్రతిబంధకత్వాత్తాదృశ విషయితా నిరూపకత్వేనా సంభవస్యాత్ । కింతు తాదృశ విషయితా నిరూపకతానవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వం, తదనవచ్ఛేదకత్వంచ – తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్య

[దీ] పక్ష సాధ్య సాధనా ప్రసిద్ధి స్వరూపాసిద్ధి బాధ ప్రతిరోధానాం
నిరాసః, అసిద్ధిసంకీర్ణ సంగ్రహః ।

---

[౭] నధికరణత్వం, తేన హేతుమన్నిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదే స్తాదృశప్రతిబ
న్ధకతానతిరిక్త వృత్తివిషయితా నిరూపకతా వచ్ఛేదకపక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావ
త్వాదితో నతిరిక్తత్వేపి నక్షతిః । బాధాది నిష్ఠానామనుమితి విరోధితా
నవచ్ఛేదక ధర్మాణాం ప్రమేయత్వాదీనా న్తాదృశ విషయితా నిరూపకతా
వచ్ఛేదకత్వేపి తాదృశవిషయితా నిరూపకతా నవచ్ఛేదకీభూతానుమితి
విరోధితావచ్ఛేదక రూపావచ్ఛిన్నత్వస్య సముదాయార్థత్వాన్నా తిప్రస
ఙ్గః । తాదృశ యత్కించిజ్జ్ఞానం యాదృశరూపావచ్ఛిన్న విషయకనిశ్చయ
సామాన్య ప్రతిబధ్యం తాదృశోనుమితి విరోధితావచ్ఛేదకో యో ధర్మ
స్తదవచ్ఛిన్నత్వం వా సముదాయార్థః ।

వస్తుతస్తు నిరుక్త తాదృశ జ్ఞానావిరోధిత్వమనుమితి విరోధినితాదృశ
జ్ఞానవిరోధితానవచ్ఛేదకత్వంవాఽనుమితివిరోధితావచ్ఛేదకే నని వేశనీయం
పరన్తుఅనుమితివిరోధితాఘటకానుమితినిష్ఠ ప్రతిబధ్యతాయామేవతాదృశ
జ్ఞానత్వాన్యూనవృత్తిత్వన్ని వేశనీయం, లాఘవాత్ । బాధాదిజ్ఞాననిరూపిత
ప్రతిబధ్యతాయాశ్చ తాదృశ సకలజ్ఞాన సాధారణతయా నతాదృశ జ్ఞానత్వా
న్యూనవృత్తిత్వమతోనా తిప్రసంగః । వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబధ్యత్వాశ్చ త
న్న్యూనవృత్త్యేవ, వ్యాప్త్యవిషయక తాదృశజ్ఞానావృత్తిత్వాత్ । అగ్రేపి
సర్వత్రై తాదృశదిశా నిష్కర్షణీయమితి ।

అత్రచ యత్ర ప్రకృతపక్షే వ్యభిచారాభావో నివిష్ట స్తత్ర వ్యభి
చారోఽ సిద్ధిమధ్య ఏవ నివేశ్యత ఇతి హృదయం । (పక్షసాధ్యసాధనాప్రసి
ద్ధిస్వరూపాసిద్ధిబాధప్రతిరోధానాంనిరాసఇతి) తేషాంజ్ఞానస్యయథోక్తజ్ఞాన
ప్రతిబంధకత్వాదితిభావః । అసిద్ధిసంకీర్ణః– హ్రదాదౌ ధూమాదిసాధనే
వహ్న్యాది హేతుః, తత్సంగ్రహః । తత్ర యథాశ్రుత పక్షవృత్తిత్వా స
త్త్వేపి, యథోక్తజ్ఞానావిరోధిత్వ విశిష్టానుమితి విరోధిసాధ్యాభావవ ద్వృ
త్తిత్వ మాదాయ లక్షణ సమన్వయ సంభవాదితి భావః ।

నను విరోధోపియథోక్తజ్ఞానావిరోధీఅనుమితివిరోధీచేత్యతిప్రసంగః ।

[దీ] విరోధీ పిఫలతః ప్రతిరోధఏవ, తదన్యత్వేనవా విరోధివిశేషణీయం।

[గ] నచ విరుద్ధో హేతుః సాధ్యవద్వ్యావృత్తతయాఽ సాధారణ ఏవే తి నతత్ర సవ్యభిచార లక్షణాతివ్యాప్తి ప్రసక్తిరితి వాచ్యం, యథోక్త జ్ఞానా విరోధిత్వ విశిష్టానుమితి విరోధిత్వస్య విరోధ సాధారణ్యేతస్య వ్య భిచారపద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వా సంభవాత్, తదవచ్ఛిన్నవత స్సవ్యభిచా రపదార్థత్వే తత్పదస్య పారిభాషికత్వా పత్తేః, వ్యభిచార లక్షణా తివ్యా ప్తేశ్చా శక్యపరిహారత్వాదతఆహ (విరోధీపీతి) ఫలతః – తదభావవ్యా ప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా అనుమితి ప్రతిబంధరూప ఫలప్రయోజక జ్ఞానవిష యత్వేన। ప్రతిరోధఏవ – ప్రతిరోధ తుల్యఏవ । తథాచ పక్షే సాధ్యవ త్తాజ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వా న్నతత్రా తిప్రసంగ ఇతిభావః । పక్ష వృత్తిత్వే సతి సాధ్య వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వం విరోధః, తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వఞ్చ సాధ్యా భావస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తిరితి తజ్జ్ఞానం తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానం విరుణద్ధీతి హృదయం। సాధ్యాసామానాధికరణ్యస్యైవ చింతామణికారమతే విరోధతయా తస్య పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానావిరోధితయాఽతివ్యాప్తిర్దుర్వారైవేత్యత స్తన్మతా భిప్రాయేణ తద్వారణాయ ప్రకారాంతర మనుసరతి (తదన్యత్వేనవేతి) విరోధాన్యత్వేనవేత్యర్థః । విరోధి – అనుమితి విరోధి ।

అథైతన్మతేకిమ సాధారణ్యం ! నతావత్ పక్షవృత్తిత్వేసతి సాధ్య వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వం, తజ్జ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానం ప్రతిసాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానముద్రయా విరోధిత్వేన సత్యంతార్థ విరహాత్ । నాపి నిశ్చిత సాధ్యవద్వ్యావృత్తత్వం, తజ్జ్ఞానస్యానుమితౌ తత్కారణీభూత జ్ఞానేవా ప్రతిబంధకతా విరహేణ హేత్వాభాస సామా న్యలక్షణస్య ఏతల్లక్షణస్యచ తత్సాధారణ్యా విరహాత్ । అనుమితి కార ణీభూత సాధ్యసామానాధికరణ్య జ్ఞానం ప్రతిసాధ్యవద్వ్యక్తివిశేషా వృత్తి త్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వాత్ । కథంచిత్ప్రతిబంధకత్వే సాధ్యసామానా ధికరణ్య గ్రహావిరోధిత్వరూప విరోధాన్యత్వస్య తత్రాసత్త్వేన ప్రకృత

[గ] లక్షణస్యతత్సాధారణ్యాసంభవాత్ । నాపి పక్షవృత్తిత్వా విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వం, తజ్జ్ఞానస్యా ప్యనుమితౌ తజ్జనకజ్ఞానేవా అవిరోధిత్వాత్ ।

యదిచ-ధర్మిణిపరిష్కృతహేతుమత్తాజ్ఞానసహకృతంపరిష్కృతహేతౌ సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానమనుమితింప్రతిబధ్నాతి, స్థాణుత్వాభావవ్యాప్యంకరాది కరాదిమాంశ్చాయమిత్యాది జ్ఞానదశాయామపి అయంస్థాణురితి జ్ఞానానుదయాత్ ధర్మివిశేష్యక తద్వత్తాజ్ఞానవిశిష్ట తద్ధర్మిక గ్రాహ్యాభావ వ్యాప్యత్వ నిశ్చయత్వేనైవ తదభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వా దిత్యుచ్యతే, తదా తాదృశధర్మస్య పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధిత్వాత్ సత్యంతార్థ విరహ ఇతిచేత్ ।

అతో కేచిత్-పక్షవృత్తిత్వ విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమేవా సాధారణ్యం, సత్యంతదళేచా విరోధితా ఘటక ప్రతిబంధకతాయాం తాదృశాసాధారణ్యవిషయకత్వా నవచ్ఛిన్నత్వవిశేషణం ప్రక్షిప్య తత్సాధారణ్యం పరిష్కృతలక్షణస్యా పపాదనీయం, ఇత్యాహుః ।

పరేతు-హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వమేవా సాధారణ్యం, తద్విషయకత్వస్య పక్షధర్మిక హేతుమత్తా జ్ఞాన విరహకాలీనానుమిత్య ప్రతిబంధకజ్ఞాన సాధారణతయా అనుమితి ప్రతిబన్ధకతాతిరిక్త వృత్తిత్వేపి, పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ విశిష్ట యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబంధకతా నతిరిక్తవృత్తి తాదృశత్వస్య సామాన్యలక్షణే అత్రచ వివక్షణీయతయా సామాన్య లక్షణస్య పరిష్కృత లక్షణవిశేష్య దళస్యచ తత్సాధారణ్య నిర్వాహః। పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టపక్షే సాధ్యతా వచ్ఛేదక విశిష్ట సాధ్యవత్తాజ్ఞానా విరోధిత్వస్యచ తాదృశ యత్కించిజ్జ్ఞానం యాదృశ ధర్మా వచ్ఛిన్న విషయకనిశ్చయ సామాన్యా ప్రతిబధ్యం తాదృశ ధర్మవత్త్వ రూపస్య శరీరే నిశ్చయాంశే పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ వైశిష్ట్యా నివేశా త్తాదృశ నిశ్చయ విరహకాలీన హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాప భూతాభావ ప్రతియోగిత్వవిషయక నిశ్చయస్యాపి తద్విషయకనిశ్చయ సామాన్యాంతర్గతత్వేన

[దీ] వక్ష్యతిచసిద్ధాన్తే "విరుద్ధాన్యే" తి.

[గ] పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానస్యచ తదప్రతిబధ్యతయా తద్ఘటస్యాప్యే తత్సాధారణ్యాపత్తిః, ఇత్యాహుః ।

వస్తుతో యాదృశవిశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబన్ధకతా శూన్యపక్షధర్మతాజ్ఞానకాలీనజ్ఞానావృత్తి తాదృశత్వం బోధ్యం ।

అథవా స్వవ్యాపకతత్కత్వ రూపానతిరిక్త వృత్తిత్వ నివేశే యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ వ్యాపకః పక్ష ధర్మతా జ్ఞాన కాలీనత్వానుమిత్య ప్రతిబంధకత్వోభయా భావః తాదృశత్వమేవ వివక్షణీయం। అన్యథా స్వరూపాసిద్ధి వారకస్య హేతుమత్తాగ్రహో విరోధిత్వ దళస్యైవ వైయర్థ్యాపత్తేః । పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయకాలీన తద్విషయక నిశ్చయస్యా ప్రసిద్ధ్యా యాదృశ విశిష్టవిషయక పదేన తస్యోపాదానా సంభవాత్, ఏవం సామాన్య లక్షణస్యాప్య వ్యాప్తిః । యథావివక్షితేతు తద్విషయక నిశ్చయత్వస్యా నుమితి ప్రతిబంధకతా శూన్య పక్ష ధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ కాలీన జ్ఞానావృత్తిత్వేన తత్రాతివ్యాప్తి వారకతయా తత్సార్థక్యాత్ । సామాన్యలక్షణస్యాపి సంగమాచ్చ। అత్ర వదంతీత్యాది నిష్కృష్టకల్పేచ పక్షవృత్తిత్వా సహితోక్తరూపస్య స్వవిషయకనిశ్చయావ్యవహితోత్తరానుమితిసామాన్యే ఉభయాభావ సత్త్వాత్ సామాన్య లక్షణా క్రాంతత్వం విశేషలక్షణా క్రాంతత్వఞ్చ నిర్వహతి । హేతౌ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానానంతరం హేతుమాన్ సాధ్యవా నిత్యనాహార్య జ్ఞానస్య కదాప్యనుదయాత్ । ఏతాదృశ విశేషణ ప్రక్షేపే మూలకృత స్సమ్మతిమాహ (వక్ష్యతీతి)

నను హేతునిష్ఠసాధ్య సామానాధికరణ్యా త్యంతాభావ తద్వద్భేద సాధ్యనిష్ఠహేతుసామానాధికరణ్యాభావాదిసాధ్యాసామానాధికరణ్యవిశిష్ట సాధనాదిరూప వివిధ విరోధానా మేకస్య భేదనివేశేఽప్యత్రాతివ్యాప్తి దుర్వారైవ, ఏవం సాధ్యాసామానాధికరణ్య విశిష్ట సాధనాది రూపవిరోధభేదనివేశేసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వవిశిష్ట సాధనాదిరూపవిరుద్ధస్థలీయవ్యభిచారస్యా సంగ్రహః । గోత్వవదవృత్తిత్వవిశిష్టాశ్వత్వాదేర్గోత్వాభావవ

[దీ] హేతుసాధ్య సామానాధికరణ్యగ్రహ విరోధ్యర్థకం । సంబంధ
పద బలేన ప్రకృతహేతు సంబన్ధితయా విరోధిత్వే

[గ] ద్వ్యాప్తిత్వవిశిష్టాశ్వత్వాదితోఽనతిరిక్తత్వాదిత్యతఆహ(హేత్వితి)హే తు
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నధర్మికసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్య
ప్రకారకజ్ఞానావిరోధ్యర్థకమిత్యర్థః। తేనవిరోధగ్రహదశాయామపిరూపాంత
రేణ సాధ్యహేతువిషయక సామానాధికరణ్య గ్రహోత్పత్తావపినక్షతిః। న
వాఽ వృత్తిహేతుకస్థలేతదుభయసామానాధికరణ్యాప్రసిద్ధ్యాతత్స్థలీయా
సాధారణ్యా సంగ్రహః । సామానాధికరణ్యేపి సాధ్యతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛి
న్నీయత్వం వైజ్ఞానికం, నతు వాస్తవం । తేన నావృత్తి సాధ్యక సాధా
రణ్యా సంగ్రహః । అవిరుద్ధ హేతుకస్థలీయ వ్యభిచార లక్షణస్యైతద్విశే
షణ మను పాదేయమేవ । తేన తత్ర హేతుసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రి
హావిరోధ్య ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

వస్తుతస్తు తాదృశ సామానాధికరణ్య గ్రహత్వ న్యూన వృత్తిత్వ
స్యైవానుమితివిరోధిత్వ ఘటకానుమితినిష్ఠప్రతిబధ్యతాయాం నివేశనీయ
తయా ధూమవాన్వహ్నే రిత్యాదౌ సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధినో
ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

కేచిత్తు– సత్యంతస్య విశిష్టహేతౌ విశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహ విరోధి
త్వ మేవార్థం వర్ణయంతో బాధాది వారణాయ పంథానమన్యమేవా
శ్రియంతే తన్మతమాక్షిపతి (సంబన్ధపదేతి) ప్రకృతహేతుసంబంధితయా
విరోధిత్వం – ప్రకృత హేతు తా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూ
పిత యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలినిశ్చయత్వం అనుమితి ప్రతిబన్ధ
కతా వచ్ఛేదకం తద్రూపా వచ్ఛిన్నత్వం । యత్కించిద్రూపా వచ్ఛిన్న
హేతు విశేష్యతా నివేశే ద్రవ్యం వహ్నిమత్ ధూమాదిత్యాదౌ పక్షతా
వచ్ఛేదకా వచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధే రుద్దేశ్యతాయాం ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్ఛిన్న
ధూమాది విశేష్యతా నిరూపిత సాధ్యాభావాది ప్రకారతా శాలినిశ్చయ
త్వస్యానుమితి ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ సాధ్యాభావాది వారణా
సంభవఇత్యతః "ప్రకృతే"తి, ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేత్యర్థః।

అత్రైవం హేత్వఘటిత సాధ్యాభావవ ద్వ్యాప్తిత్వాదికమేవ వ్యభి

[దీ] తాత్పర్యోప వర్ణనేన ప్రాయశోబాధాదివారణేపి ఘటత్వ మని త్యం ఘటత్వాదిత్యాదా ప్రయత్న సాధ్యమివతద్భాతి ।

---

[౧] చారస్స్యాత్ । నచేష్టాపత్తిస్తస్య సామాన్యలక్షణానాక్రాంతత్వాత్ । హేతుతావచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న హేతునిష్ఠ త్వస్య విరోధి విశేషణత్వోపగమె తాదృశాతిప్రసంగ వారణేపి సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాది విశిష్ట సాధనా దేః సాధ్యాభావ నిష్ఠ సాధన సామానాధికరణ్యాదేశ్చా సంగ్రహః ।

నచ హేతు తా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న ఘటితత్వేసతి విరోధిత్వమేవ ప్రకృత హేతు సంబంధితయా విరోధిత్వం । తచ్చ విశేషణ విశేష్యభావ భేదభిన్న సకల వ్యభిచార సాధారణమెవేతి వాచ్యం । తథాసతి హ్రదో వహ్నిమా నభావా దిత్యాదా వహ్న్యభావవద్ధ్రదాది రూప బాధాదా గగనవానభావా దిత్యాదా అవృత్తిత్వవద్గగనాది రూపవ్యాప్యత్వా సిద్ధా చాతివ్యాప్త్యాపత్తేః ।

మైవం వ్యభిచార లక్షణస్య నైతాదృశరీత్యా పరిష్కారః । అపితు సవ్యభిచారలక్షణస్యైవేతి నసాధ్యాభావనిష్ఠసాధన సామానాధికరణ్యాస్య సంగ్రహే హేత్వఘటిత సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాదేః సంగ్రహేవాక్షతిః ।

అథవా హేతు నిష్ఠత్వ విశేషిత తాదృశ విరోధ్యేవ వ్యభిచార పదార్థః । అన్యవిధో పదర్శిత వ్యభిచారాస్తు తన్మతేవ్యాప్యత్వా సిద్ధావె వాంతర్భవంతు, తావతాక్షతివిరహాత్ । ప్రాయశ ఇత్యస్య ప్రయోజనం స్వయమెవ ప్రకాశయిష్యతె । బాధాదీత్యాదినా సత్ప్రతిపక్షాది పరిగ్ర హః । తత్సాధ్యక తద్ధేతుకానుమితి సామాన్యంప్రతిహేతు సంబంధితయా విరోధిత్వ వివక్షణే తాదృశ బాధాదివారణ సంభవాదసాధ్యత్వముపెక్ష్య ప్రయత్న సాధ్యత్వ కథనం ।

నచైవం హేతుసంబన్ధితయెత్యస్య వైయర్థ్యమితి వాచ్యం, తదను పాదానె సాధ్యనిష్ఠావృత్తిత్వరూప వ్యాప్యత్వా సిద్ధావతిప్రసంగాపాతాత్ । తస్య తత్సాధ్యకా నుమితిమాత్ర ఏవవిరోధిత్వాత్ ।

నచ తదుపాదానెపి హేతునిష్ఠా వృత్తిత్వేఽతిప్రసంగో దుర్వార ఇతి వాచ్యం । సత్యంతదళేనైవ తద్వారణాత్ । అత ఏవ హేతునిష్ఠ

[౬] వస్తుతస్తు అనుమితి పదం తత్కారణ జ్ఞానపరం । ఆశ్రయా
సిద్ధ్యాది వారణాయ సత్యంతం, తాదృశ పక్షక తాదృశ హేతుక
గ్రహవిరోధ్యర్థకం । అనయాచ వాచోభంగ్యా వ్యాప్తిగ్రహ వి
రోధిత్వ మేవాభిధిత్సితం । తేన వహ్నిమాన్ వహ్నిమాన్ హ్రద
త్వాదిత్యాదౌ హేతౌ స్వాశ్రయవదవృత్తిత్వాదేర్నా సంగ్రహః ।

---

[౫] పక్షావృత్తిత్వాదే స్తాదృశానుమితి సామాన్యవిరోధిత్వాదేవవారణే
సత్యంత వైయర్థ్యమిత్యపి పరాస్తం । కాఞ్చనమయ వహ్నిమాన్ వహ్ని
రిత్యాదౌ సాధ్యాప్రసిద్ధి వారణన్తు విశిష్టసాధ్య గ్రహవిరోధిత్వ విశేషణ
ప్రక్షేపణైవ సంభవతీతి హృదయం । తత్ - బాధాదివారణం । అత్రచ
వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృత సాధ్యానుమి త్యవిరోధితయా
అనుమితిపదస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృతసాధ్య తద్వ్యాప్య ప్రకృతహేతు వైశి
ష్ట్యావగా హ్యనుమితి పరత్వ మావశ్యకం । తత్ర నిష్ప్రయోజనకం సాధ్య
వైశిష్ట్యావగాహిత్వంనివేశ్యత న్నిబంధనబాధాద్యతివ్యాప్తివారకవిశేషణ
ప్రక్షేపః ప్రక్షాళనాద్ధీతి న్యాయేనాయుక్త ఇత్యతో జ్ఞానేసాధ్య వైశిష్ట్యా
వగాహిత్వం విరోధిని బాధాది వారక విశేషణంచ పరిత్యజతి (వస్తు
తస్త్వితి) ఆశ్రయాసిద్ధీత్యాదినా స్వరూపాసిద్ధి సాధనాప్రసిద్ధి పరిగ్రహః ।
యథాశ్రుతే ఆశ్రయాసిద్ధ్యాది వారణాసంభవాత్ అసిద్ధిసంకీర్ణ వ్యభి
చారాసంగ్రహాచ్చసత్యంతార్థంవ్యాచష్టే (తాదృశేతి, ప్రథమంతాదృశేతి
పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టేత్యర్థకం। ఉదీచ్యం తద్ధేతుతావచ్ఛేదక విశిష్టార్థకం।

నను వహ్నిమాన్ వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాదిత్యాదౌ హేతునిష్ఠసా
ధ్యాసామానాధికరణ్యాదిరూపాసాధారణ్యాసంగ్రహః, తజ్జ్ఞానస్యసాధ్యాత్మ
క పక్షతా వచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుమత్తా గ్రహవిరోధిత్వాత్, అతఆహ
(అనయేతి) అనుమితి కారణీభూతం వ్యాప్తేః పక్షధర్మతాయాశ్చ జ్ఞానం।
తథాచ పక్షధర్మతా జ్ఞానావిరోధిత్వ కథనేన పరిశేషా ద్వ్యాప్తి గ్రహ
విరోధిత్వమేవ లభ్యత ఇతిభావః । నన్వేతత్ సాధ్య సాధనయో రప్రసిద్ధా
వతివ్యాపకం, అత్యంతాన్యోన్యాభావ గర్భవ్యాప్త్యో రేకతరో పాదానే
అన్యతరా సంగ్రాహకం, సాధ్యా వ్యభిచరితత్వ విశిష్టసాధ్య సామానాధి

[మ] విరుద్ధోప్యనేన రూపేణ సవ్యభిచార ఏవ। ఉపాధేశ్చైన సంకర ఇతి వక్ష్యత ఇతి నిరస్తం । ఏతదజ్ఞానే జ్ఞానేపిచావశ్యక ప్రత్యేకజ్ఞానస్య దోషత్వాత్ ।

[దీ] వివేచయిష్యతే చేదముపరిష్టాత్ । "సపక్షే" తి సంపాతాయాతం । అత ఏవానుపదం విరుద్ధోపీత్యాదికం ।

[గ] కరణ్యాభావరూపవ్యాప్యత్వాసిద్ధావతివ్యాపకంచేత్యతఆహ (వివేచయిష్యతఇతి) విశిష్టసాధ్యసాధన గ్రహావిరోధిత్వన్నివేశ్యసాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదికం వారయిష్యతే । విశిష్ట సాధనగ్రహ విరోధీ వ్యభిచారోఽ సిద్ధావేవాంతర్భావనీయః । సమూహాలంబనాత్మక నానావిధ వ్యాప్తి జ్ఞానమాదాయాత్యంతాన్యోన్యాభావ గర్భవివిధ వ్యభిచారాః సంగ్రహీష్యంతే । వ్యాప్త్యభావో వ్యభిచార ఏవాంతర్భావయిష్యతే । తస్య బహిర్భావనీయత్వే విశకలితయోరేవా వ్యభిచార సామానాధికరణ్యయో ర్జ్ఞాన ముపాదేయమితి నకస్యచిదపి దోషస్యావకాశ ఇతి భావః ।

ననుసపక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానస్యానుమి త్యవిరోధితయా సపక్ష విపక్షవృత్తిత్వస్యానుమితి విరోధిత్వోక్తి ర్నసంగచ్ఛతే । నచ విపక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానస్యా నుమితి ప్రతిబంధకతయా తద్ఘటిత విశిష్టస్యానుమితి విరోధిత్వ మక్షతమేవేతి వాచ్యం । తథాసత్యపి విపక్షవృత్తిత్వ మాత్రస్యాపి తథాత్వాత్తదాదాయైవ లక్షణ గమన సంభవే విశిష్టమాదాయ లక్షణ సంగమనస్య సందర్భ విరుద్ధత్వాత్ । విపక్షవృత్తిత్వమాత్రస్యా తథాత్వే తదాదాయవిరుద్ధేఽతి వ్యాప్తేరప్రసక్తేః విరుద్ధోపీత్యగ్రిమ గ్రంథా సంగతిశ్చేత్యతఆహ (సపక్షేతీతి) తథాచ విపక్షవృత్తిత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః । అతఏవ– సపక్షవృత్తిత్వస్యా వివక్షితత్వాదేవ । మూలే "ఏతదజ్ఞాన ఇతి" దృష్టాంత విధయోక్తం । తథాచఏతాదృశానుగత ధర్మాజ్ఞాన దశాయామివ తజ్జ్ఞానదశాయామపి అవశ్యకల్ప్య ప్రతిబంధకతాక జ్ఞానస్యైవ దోషత్వాత్, అనుమిత్యనుత్పాద ప్రయోజకత్వా దిత్యర్థః । తథాచానుగత ధర్మజ్ఞానదశాయాం ప్రత్యేకజ్ఞానస్యసత్త్వే అనుమితి ర్నైవ, తత్సత్త్వే తతఏవానుమిత్యనుత్పాద ఇతి తజ్జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాయా

[మూ] అసాధకతానుమితౌ వ్యర్థవిశేషణత్వాచ్చ ।

అతఏవ సాధ్యావ్యాప్యత్వేసతి సాధ్యాభావావ్యాప్య హేత్వాభాసత్వం, సాధ్యవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వేసతి సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వంచేతి పరాస్తం।

[దీ] (వ్యర్థేతి) విశేషణం – పక్షవృత్తిత్వం. (సాధ్యా వ్యాప్యత్వ ఇతి) హేత్వాభాసత్వం–హేతువదాభాసమానత్వం । వత్యర్థశ్చ వృత్తిమత్త్వం । ఎవఞ్చ సాధ్యతదభావ వ్యాప్యత్వ గ్రహ విరోధి వృత్తిమత్త్వ గ్రహ విరోధి రూపవత్త్వ మిత్యర్థః । సాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యవృత్తిత్వ మసాధారణ్యం । తచ్చ వ్యాప్తిద్వయ గ్రహవిరోధీతి హృదయం ।

[గ] అప్రామాణికత్వాన్న తస్యవిభాజకత్వమితిభావః। "వ్యర్థవిశేషణత్వా" దితిమూలేవిశేషణపదస్యానుమితివిరోధిత్వరూపవిశేషణపరత్వన్నసంభవతి, తదనుపాదానేసద్ధేతౌవ్యభిచారాత్, అతోవ్యాచష్టే (విశేషణమితి) స్వరూపాసిద్ధాది హేతో రప్యసాధకతయా తత్ర వ్యభిచారా ప్రసక్తే స్తద్వారకంవిశేషణం వ్యర్థమితిభావః । సద్ధేతో స్సాధ్యవ్యాప్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్య ప్రసక్తే హేత్వాభాసపదం వ్యర్థమిత్యాశంకాన్నిరాచికీర్షు ర్దోషలక్షణే అసిద్ధివిశేషాత్మకావృత్తిత్వా తివ్యాప్తి వారకతయా తత్సార్థకీకర్తుం తదర్థ మాహ (హేతువదితి) దశావిశేషే వ్యాప్య విరుద్ధయోరప్య సాధారణత్వాత్ తయోః ప్రత్యేకం యథాశ్రుత లక్షణ ఘటక దళద్వయ విరహా దవ్యాప్తిః । ఏవం హేత్వాభాస పదస్య వృత్తిమదర్థకత్వే వృత్తేరపి సాధ్యతదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వేనా సాధారణతయా తత్రావ్యాప్తిరతః పర్యవసితార్థమాహ (ఏవంచేతి) నను సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, సాధ్యవదవృత్తిత్వంచా సాధారణ్యం, తచ్చసాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహఏవ విరోధి, నతు సాధ్యాభావ వ్యాప్తిగ్రహేపీతి కథం తత్సంగ్రహ ఇత్యతఆహ (సాధ్యేతి) సాధ్యతదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ విరుద్ధతయా తజ్జ్ఞానం వృత్తిమత్త్వగ్రహ ప్రతిబన్ధకమిత్యభిప్రేత్యాహ (నిశ్చితేతి) తచ్చ–తాదృశ సాధారణ్య మసాధారణ్యంచ.(వ్యాప్తిద్వయేతి)సాధ్యవ్యాప్తిసాధ్యాభావవ్యాప్తీఇత్యర్థః।సాధ్యస్య

[దీ] అసిద్ధివిశేషస్త్వ వృత్తిత్వం వృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధి। సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమపి యదీదృశం తదాఽసిద్ధిరేవ। నోచేదిదమేవాఽసాధారణ్యం బోధ్యం।

[గ] సాధ్యాభావాభావతయా సాధ్యాభావనిరూపితవ్యాప్తిగ్రహే సాధ్యవద్వృత్తిత్వస్య జ్ఞానంప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్య సాధారణ్యస్య సాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రహవిరోధిత్వం, ఏవంసాధ్యాభావవద్వ్యావృత్తత్వస్య జ్ఞానమపి సాధ్యాభావసామానాధికరణ్యఘటితసాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రహే ప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్యాసాధారణ్యస్యాపి తథాత్వమితి భావః। ("హ్యాదయ)మిత్యా' స్వరస సూచనాయ। తద్బీజన్తు, సాధ్యాభావాభావత్వేనసాధ్యవిషయకతద్వద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్యైవ సాధ్యాభావాభావవదవృత్తిత్వఘటితస్య సాధ్యాభావే హేతుసమానాధికరణాభావాప్రతియోగిత్వఘటితస్యవా సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వస్య గ్రహే ప్రతిబంధకతయా సాధ్యత్వావచ్ఛేదకరూపేణ సాధ్యవిషయకతద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్య తదప్రతిబంధకత్వం, నిశ్చితసాధ్యాదిమద్వ్యావృత్తత్వజ్ఞానస్య సాధ్యాదిసామానాధికరణ్యసామాన్యాభావావిషయకతయాసాధ్యాదివ్యాప్తిగ్రహాప్రతిబంధకత్వంచ। విశేష్యదళప్రయోజనం స్ఫుటయతి (అసిద్ధివిశేషస్త్వితి) స్వరూపాసిద్ధివారణాయ స్వరూపాసిద్ధిరేవేత్యర్థః। ఏతచ్చ లక్ష్యతాలాభాయ। నను నిశ్చయాఘటితస్య సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధితయా ఏతదనన్తర్భావే తస్యాధిక హేత్వాభాసతాపత్తిరిత్యతఆహ (సాధ్యేతి) యదీదృశం- యదివృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధి। వృత్తిమత్త్వగ్రహే గ్రాహ్యాభావానవగాహితయా తత్సామాన్యాభావావగాహి జ్ఞానమేవ విరోధి, నత్వేకవిశేషాభావవిశిష్టాపరవిశేషాభావరూపసాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వజ్ఞానమిత్యస్వరసాత్ "యదీ"తి। నిష్కృష్టమతాభిప్రాయేణాహ (నోచేదితి) ఇదమేవ-నిశ్చయాఘటితం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమేవ। ఏవకారేణ నిశ్చయఘటితస్య వ్యవచ్ఛేదః।

నన్వత్ర సాధ్యాది వ్యాప్యత్వం యది సాధ్యాదిమదన్యావృత్తిత్వే సతి సాధ్యాదిమద్వృత్తిత్వం తదాద్వితీయలక్షణాభేదః, సాధ్యవన్మాత్ర

[దీ]సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదివారణాయ విశిష్టసాధ్య సాధనగ్రహ విరోధిత్వం వాచ్యం । వ్యాపక సామానాధికరణ్యమిహ వ్యాప్యత్వం, తేనద్వితీయస్య భేదః । రీతిస్తుల్యైవ। కేచిత్త్వసాధారణ్యాభావ కాలావచ్ఛిన్న సాధ్యతదభావ వ్యాప్తిశూన్యత్వం వివక్షితం,

---

[గ]వృత్త్యాదిపదస్యాపితాదృశవ్యాప్తిమదర్థకత్వాదిత్యతఆహ (వ్యాపకేతి) ద్వితీయ లక్షణస్యాపి యథాశ్రుతార్థపరత్వే పూర్వవద్వ్యాప్య విరుద్ధయోర్దశావిశేషే అసాధారణయో రసంగ్రహ ఇత్యతఆహ (రీతిరితి) తత్రాపి సాధ్యతదభావవన్మాత్ర గ్రహవిరోధి వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధిధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయమిత్యర్థః । ఉపాధ్యాయమతమాహ (కేచిత్త్వితి) అసాధారణ్యాభావకాలః – ప్రకృతహేతునిష్ఠస్యా సాధారణ్యాభావస్యా వచ్ఛేదకక్షణః । తేన యదా శబ్దత్వాదే రసాధారణ్యం తాదృశ క్షణస్య ఘటత్వాది నిష్ఠాసాధారణ్యాభావా వచ్ఛేదకత్వేపినక్షతిః ।

అథ శబ్దాదౌ సాధ్యసందేహ దశాయాం శబ్దత్వాదా అసాధారణ్య వ్యవహార ప్రయోజకస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయీభూత ఘటాది వృత్తిత్వ విరహస్య శబ్దాదౌ సాధ్యనిశ్చయదశాయామపి తత్ర సత్త్వాత్. ప్రకృతహేతునిష్ఠా సాధారణ్యాభావస్యా ప్రసిద్ధ్యా అవ్యాప్తిః,

నచ తత్కాలీన సాధ్యాదినిశ్చయ విషయీభూతధర్మివ్యావృత్తత్వరూపా సాధారణ్య ఘటక తత్కాలాది విరహాత్ తదానీం తద్ఘటితాసాధారణ్య విరహోఽక్షత ఏవేతి వాచ్యం । ప్రతియోగికోటి ప్రవిష్టవిశేషణాసత్త్వస్యా భావీయ విశిష్టాభావా ప్రయోజకత్వాత్ । అన్యథా దణ్డాద్యసత్త్వే దణ్డవిశిష్ట పురుషాభావాదేరివదండ విశిష్ట పురుషాభావాద్యభావస్యాపి సత్త్వప్రసంగాత్ ।

యదిచ ప్రకృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చయక్షణఏవా సాధారణ్యాభావకాలత్వేనెన వివక్షితఇత్యుచ్యతే । తదాశబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ యదాక్వచిదపిసాధ్యస్యసాధ్యాభావస్యవానిశ్చయోనాస్తి తదాసవ్యభిచారత్వా ప్రసంగః, తాదృశస్య క్షణస్య ప్రకృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యాది నిశ్చయస్యాప్యనధికరణత్వేన తదాతాదృశ

[బి] విశేషణాభావాద్వస్తుతో వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్య వా సాధారణస్య సంగ్రహ ఇత్యాహుః ।

[గ] నిశ్చయక్షణావచ్ఛిన్న సాధ్యాదివ్యాప్త్యభావస్య హేతౌ సత్త్వాత్, తదా చాసాధారణ్యఘటకసాధ్యాదినిశ్చయాసత్త్వేనాసాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్య చ విరహేణేష్టాపత్తేరయోగాత్ । పరిష్కృతహేతునిష్ఠాసాధారణ్యఘటకో యో యః, తదన్యక్షణస్య వివక్షణే తు యాదృశసాధ్యకస్థలే యాదృశసాధారణస్య హేతోః కదాపి నాసాధారణ్యం తత్రావ్యాప్తిః, పరిష్కృతహేతునిష్ఠాసాధారణ్యస్యాప్రసిద్ధేః ।

మైవం - తత్తత్కాలావచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయ వ్యావృత్తత్వరూపాసాధారణ్యస్య పరిష్కృతహేతు నిష్ఠాభావావచ్ఛేదకకాల ఏవాసాధారణ్యాభావ కాలః, హేతుమతి సాధ్యాది నిశ్చయ దశాయాం కాలాంతరావచ్ఛిన్నస్య కాలాంతర ఘటితాసాధారణ్యస్యాభావ కూటో హేతౌ సులభ ఏవ । యాదృశ సాధారణ హేతోః కదాపి నాసాధారణ్యం తత్రాప్యంతతో గగనాది నిష్ఠ పరిష్కృత సాధ్యకాసాధారణ్యస్యాభావః ప్రసిద్ధ ఏవేతి న దోషః ।

అథవా - పరిష్కృతహేతుమద్విశేష్యకసాధ్యతదభావాన్యతరనిశ్చయానధికరణత్వ కించిద్విశేష్యక సాధ్యతదభావనిశ్చయవత్త్వోభయాభావవాన్ క్షణ ఏవాసాధారణ్యాభావకాలత్వేనేహ వివక్షితః । శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ యదా క్వచిదపి న సాధ్యస్య తదభావస్య వా నిశ్చయః, తత్క్షణే పరిష్కృతహేతుమద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చయానధికరణత్వ సత్త్వేపి సాధ్యతదభావ నిశ్చయవత్త్వాభావేనోభయాభావాక్షత ఏవేతి తదా న సవ్యభిచారతాప్రసంగః ।

పరిష్కృతహేతునిష్ఠాసాధారణ్యఘటకో యో యః క్షణస్తదన్యక్షణ ఏవ వివక్షణీయః । యత్సాధ్యకస్థలే యస్య సాధారణస్య హేతోః కదాపి నాసాధారణ్యం తత్సాధ్యకస్థలీయ లక్షణే సాధారణ్యాభావకాలావచ్ఛిన్నత్వం నోపాదేయమేవ । సాధ్యసాధన భేదేన లక్షణభేదాత్ । ఇత్యపి కేచిత్ ॥

విశేషణాభావాత్ - అసాధారణ్యాభావ కాలావచ్ఛిన్నత్వరూపం యద్వ్యాప్తి ద్వయస్య విశేషణం, తదభావాత్ । సంగ్రహః - తాదృశ

[మ] వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ ।

[దీ] తచ్చింత్యం । (వ్యర్థేతి) విరోధాదేర్వారకం సాధ్యాభావేత్యాదికం వ్యర్థం, తస్యపార్థక్యే మానాభావాదిత్యర్థః ।

[గ] విశేషణ విశిష్ట వ్యాప్తి ద్వయాభావవత్త్వం । ఏతన్మతేచ పూర్వ లక్షణే సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వ ఘటితాయా ఉత్తరత్ర తద్వదన్యావృత్తిత్వ ఘటితాయా వ్యాప్తే రనుప్రవేశా ల్లక్షణయోర్భేదః । స్వవ్యాపక సామానాధికరణ్య రూపవ్యాప్తే రభావశ్చ నివేశయితు మశక్యః, తాదృశ వ్యాప్తేః స్వత్వఘటితతయా హేతుభేదేన భేదాత్ । సాధారణ హేతుకస్థలే తద ప్రసిద్ధ్యాఽసంభవప్రసంగాత్ ।శిరోమణివ్యాఖ్యాయాంచ తాదృశవ్యాప్తే రప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకపదార్థానాం పరస్పరోప శ్లేషావగాహి జ్ఞానవిరోధి తాయా ఏవ నివేశనేనానుపపత్త్యభావాత్, వ్యాపక సామానాధికరణ్య మిహ వ్యాప్యత్వ మిత్యుక్తత్వాత్ । ఏవమేతన్మతే దుష్టలక్షణపర ఏవాయం గ్రంథః, సతు దోషలక్షణ పరోఽపి, తాదృశవ్యాప్తిద్వయ శూన్యత్వాస్య వ్యభిచార పదార్థత్వాభావా దిత్యవధేయం । (తచ్చింత్యమితి)

చిన్తాబీజన్తు అసాధారణ్యశరీరే తత్తత్పురుషీయ నిశ్చయనివేశస్యావశ్యకతయా సామాన్యలక్షణే పురుషవిశేష నియంత్రితత్వం, నచేష్టాపత్తిః, తథాసతి సాధారణ హేతావప్యసాధారణ హేతువత్ అముకంప్రత్యయం వ్యభిచారీతి వ్యవహార ప్రసంగాత్ । ఏవం సవ్యభిచారపదస్య పారిభాషికత్వ మపిత ఇతి ।

ఇతరభేదానుమానే వైయర్థ్యస్య సంభవేఽ సాధకత్వానుమానే వైయర్థ్యపరతయా "వ్యర్థవిశేషణత్వా"దితి మూలవ్యాఖ్యాన మనుచిత మిత్యాశయేన ఇతరభేదానుమానే వైయర్థ్యపరతయైవ మూలం వ్యాచష్టే (వ్యర్థేతి) విరోధాదే రిత్యాదినా అవృత్తిత్వ పరిగ్రహః । (సాధ్యాభావేత్యాదీతి) సాధ్యాభావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వం వృత్తిమత్త్వ గ్రహావిరోధిత్వంచే త్యర్థః । తస్య – విరోధాదేః । పార్థక్యే – వ్యభిచార పదార్థ బహిర్భూతత్వే । (మానాభావాదితి) తథాచ విరోధాదేరపి వ్యభిచారపదార్థ రూపపక్షేతర భేదసత్త్వేన తద్వ్యావర్తక విశేషణా నవచ్ఛిన్న

[మూ] ప్రథమం హేత్వాభాసత్వా జ్ఞానాచ్చ। గగనమనిత్యంశబ్దాశ్రయ
త్వా దిత్యాది బాధవిరుద్ధసంకీర్ణాసాధారణా వ్యాప్తిరితి కేచిత్।
నాపి సపక్షవిపక్షగత సర్వసపక్ష విపక్ష వ్యావృత్తా న్యతరత్వం,
వ్యర్థవిశేషణత్వాత్, అనుపసంహార్యవ్యాప్తేశ్చ।
కించ, పక్షాతిరిక్త సాధ్యవత స్సపక్షత్వే ప్రమేయత్వేనా భేదసాధ
నేఽనుపసంహార్యేచా వ్యాప్తిః, పక్షాతిరిక్తసాధ్యవతో ప్రసిద్ధేః।

[టీ] "ప్రథమ" మిత్యాది "గగన" మిత్యాది దూషణం యథాశ్రుతే।
(నాపీత్యాది) సపక్ష విపక్షత్వా వచ్ఛిన్న వ్యావృత్తత్వం సర్వత
ద్వ్యావృత్తత్వం। (వ్యర్థేతి) సపక్షగతత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వయో
ర్దూషకతాయా మనుపయోగా దితిభావః। (పక్షాతిరిక్తేత్యాది)
వ్యాప్యవిరుద్ధయోరసాధారణ్యయో స్సంగ్రహాయపక్షాతిరిక్తపదం।

[గ] సైవ ఇతరభేదానుమాపకత్వసంభవాదితిభావః। హేత్వాభాసపదస్యా
న్యథా వ్యాఖ్యానాద్దుష్ట హేతుత్వరూప హేత్వాభాసత్వస్య లక్షణాఘట
కత్వాత్ 'ప్రథమమి' త్యాది దూషణస్యా సంగతిః। ఏవం గగనమనిత్యం
శబ్దాశ్రయత్వా దిత్యాదా హేతో స్సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వేపి సాధ్యాభావ
వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిదర్శిత ధర్మవత్త్వం తత్రాక్షతమేవేతి తత్రావ్యాప్తి
దానమ ప్యసంగతమతో యథాశ్రుతార్థే తాదృశదోషద్వయం సంగమ
యతి (ప్రథమమితి) ఏకమాత్ర సపక్షవిపక్షస్థలే సర్వసపక్షా ద్యప్రసిద్ధిరి
త్యాశంక్య వ్యాచష్టే। (సపక్షేతి) సపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావో
విపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావశ్చేత్యర్థః। సర్వతద్వ్యావృత్తత్వం –
సర్వసపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తత్వ పదార్థః। తావతైవయత్కించి త్సపక్ష
విపక్ష వ్యావృత్తయోర్వ్యాప్య విరుద్ధయో ర్నాతివ్యాప్త్యవకాశ ఇతిభావః।
సపక్షగతత్వవిపక్షవ్యావృత్తత్వయోర్విశేషణయో ర్విరుద్ధాతివ్యాప్తి వారకత
యా సార్థక్యం సంభవత్యేవేత్యాశంక్య దూషకతానుపయోగిత్వరూప
వైయర్థ్య పరతాం "వ్యర్థవిశేషణత్వాదితి మూలస్యాహ (సపక్షేతి)
(వ్యాప్యవిరుద్ధయోరితి) శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదా వ్యాప్యస్య హే
తో స్సాధ్యవన్మాత్రవృత్తిత్వేపి పక్షేపి వృత్తేః పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్మాత్ర
వృత్త్యన్యత్వ మక్షతమేవ, ఏవం శబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యత్ర విరుద్ధస్య

[మ] సాధ్యవత స్సపక్షత్వే వివక్షితేఽప్రసిద్ధిః, వృత్తిమతో ధర్మస్య
సాధ్యవద్విపక్షాన్యతర వృత్తిత్వ నియమాత్ ।

నాపి పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వేసతి పక్షాతిరిక్త

సాధ్యాభావవ న్మాత్రవృత్తి భిన్నత్వం, అనుపసంహార్య వ్యాప్తేః ।

[దీ] పక్షత్వం సందిగ్ధసాధ్య ధర్మత్వం ।

[గ] హేతోః సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్తిత్వేపి పక్షేపివృత్తేః పక్షాతిరిక్తసా
ధ్యాభావవ న్మాత్రవృత్త్యన్యత్వ మక్షతమేవేతి ద్వయోః సంగ్రహ ఇతి భా
వః । "పక్షాతిరిక్తే"త్యత్రపక్షపదస్య తత్తద్ధర్మిమాత్రపరత్వే పక్షేసాధ్య
సాధ్యాభావాన్యతర నిశ్చయదశాయాంశబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదావతి
వ్యాప్తిః, సిధ్యభావరూప పక్షతావిశిష్టపరత్వే పక్షేసిద్ధి దశాయాం తత్ర,
విశిష్టాతిరిక్తత్వ సత్త్వోపగమాత్, అతిరిక్తాం తస్యపక్షతా శూన్యపరత్వో
పగమాద్వా అతిప్రసంగ వారణసంభవేపి శబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదా
బాధనిశ్చయ దశాయా మతిప్రసంగో దుర్వారః, ఏవం సిద్ధిబాధా న్యతరా
భావ రూప పక్షతావివక్షణేచ గౌరవం, అతః సంశయ రూప పక్షతా పర
తయా వ్యాచష్టే, (పక్షత్వమితి) సందిగ్ధ సాధ్యకత్వం - విషయతా సం
బంధేన సాధ్యసందేహ విశిష్టత్వం । కాలాంతరీణ సంశయ విషయేష్వపి
సంశయరూప విశేషణా సత్త్వదశాయాం తద్విశిష్ట భేద ఉపగమ్యతే,
అతిరిక్తాంతంవా పక్షతా శూన్యపరం, అతః సాధ్యాది నిశ్చయదశాయాం
నాతిప్రసంగః । యదాపక్షే సాధ్యతదభావయోర్న నిశ్చయో నాపి సంశయ
స్తదా శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదే ర్నాసాధారణ్యం, కింతు యథా
యథం సద్ధేతుత్వం విరుద్ధత్వంచేతినా వ్యాప్తిప్రసంగ ఇతిభావః । పక్షాతి
రిక్తవృత్తి యత్సాధ్య తదభావవ న్మాత్రవృత్తి తదన్యత్వార్థకత్వే వహ్ని
మాన్ ధూమాదిత్యాదా నాతివ్యాప్తిసంభవః, భేదప్రతియోగితా వచ్ఛే
దక ఘటకదలద్వయస్యైవ తత్రసత్త్వేన విశిష్టభేదా సత్త్వాదతః పక్షాతి
రిక్తత్వస్య సాధ్యాదిమద్విశేషణత్వాభి ప్రాయకతయా మూలం సంగమ

[మూ] ధూమాదా వతివ్యాప్తేశ్చ । తస్యపక్షే సాధ్యవతివృత్తేః ।
నాపి పక్షవృత్తిత్వేవిరుద్ధాన్యత్వేచసతి అనుమితౌ త్వౌపయిక సం
బన్ధశూన్యత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ ।

[దీ] "ధూమే"త్యాదిదూషణం యథాశ్రుతే । నతు సప్తమీసమాసా
త్పక్షాతిరిక్తవర్తి తేయత్సాధ్యవన్మాత్రవృత్తి, సాధ్యాభావవన్మాత్ర
వృత్తిచ తద్భిన్నత్వమిత్యర్థ ఇత్యవధేయం । (పక్ష వృత్తీత్యాది)
విరోధస్సాధ్యసామానాధికరణ్యం । పక్షవృత్తిత్వ సాధ్యసామా
నాధికరణ్యగ్రహే విరోధీయోనుమితౌ ఔపయికస్య-జనకజ్ఞాన విష
యస్య, సంబన్ధస్య-సపక్ష సత్త్వాదే రభావః తద్వత్త్వ మిత్యర్థః ।
సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వస్యచాసాధారణ్యస్య సాధారణ్య నిశ్చయె
పక్షే సాధ్యసామానాధికరణ్య సందేహాన్నతస్య తజ్జ్ఞానవిరోధిత్వం ।

[గ] యతి (ధూమేత్యాదీతి) యథాశ్రుతే-పక్షాతిరిక్తోయఃసాధ్యాదిమాం
స్తన్మాత్ర వృత్తిభిన్నత్వ మిత్యర్థే । సప్తమీసమాసాదిత్యర్థే నతుదూషణ
మితి యోజనా । సప్తమీసమాసలభ్యే ఏతాదృశార్థే నదూషణ మిత్యర్థః।
హ్రదోధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాది సాధారణేశబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యా
దావసాధారణేచ యథాశ్రుత లక్షణస్యా వ్యాప్తే ర్వ్యాచష్టే (పక్షవృత్తీ
త్యాదినా) పక్షవృత్తిత్వస్య సాధ్యసా మానాధికరణ్యస్యచ యో గ్రహ స్తద
విరోధీత్యర్థః । (అనుమితౌ ఔపయికస్యేతి) సమాసేన లిఖనం జనకజ్ఞాన
విషయేత్యస్య సముదాయవ్యాఖ్యానతాయామేవసంభవతీత్యతో వ్యాసేన
లిఖనం । సపక్షసత్త్వాదే ర్నానుమితి జనకత్వం అపితు తజ్జ్ఞానస్యైవేతి త్వౌ
పయికపదస్య జనకార్థకత్వం నసంభవతీత్యతో వ్యాచష్టే (జనకజ్ఞాన విష
యస్యేతి) 'సపక్షసత్త్వాదే' రిత్యాదినా విపక్షాసత్త్వ పరిగ్రహః। తేనధ్రౌ
వ్యం సత్త్వాదిత్యాదౌ సపక్షసత్త్వాభావా సత్త్వేపి విపక్షసత్త్వాదేవ లక్షణ
సమన్వయః । నన్వత్రాసాధారణ్యే ఽ వ్యాప్తిః, తస్య సపక్షవ్యావృత్తత్వ
ఘటితతయా సాధ్యవద్వృత్తిత్వ గ్రహావిరోధిత్వాదిత్యతఆహ (సపక్షవిపక్ష
వ్యావృత్తత్వస్యచేతి) చ స్త్వర్థే । సపక్షత్వం – నిశ్చితసాధ్యవత్త్వం। పక్షే–
పక్షాంతర్భావేన। తస్య– అసాధారణ్యస్య । తజ్జ్ఞానవిరోధిత్వం–సామానాధి

మ] ఏతేనా నుగతం సర్వమేవ లక్షణం పరిత్యక్తం, పరిత్యేక మేవ దూషణత్వా దుద్భావనేవాది నివృత్తేశ్చ ।

[దీ] పక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నేచవర్తతే యస్తాదృశోభావ స్తద్వత్త్వమర్థ ఇతి కేచిత్ ।

[గ] అథాత్రి విరుద్ధ హేతవ్రా యద్యలక్ష్యా స్తదా సపక్ష వృత్తిత్వా ద్యభావాదిక మాదాయ సర్వేషు తేష్వతివ్యాప్తిః, తేషాంలక్ష్యత్వేసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రిహావిరోధిత్వోపాదాన మనర్థకమితి చెన్న । దుష్ట హేతులక్షణే విరుద్ధాలక్ష్యా ఎవ, ఉక్తవిశేషణో పాదానంచ దోషలక్షణే విరోధాతివ్యాప్తి వారణాయైవ । "సపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తత్వస్యా సాధా రణ్యాస్యే" త్యత్రి విపక్షపదం సంపాతాయాత మిత్యవధేయం ।

అత్రచ యద్రూప విశిష్ట విషయకత్వేనా నుమితిజనకతా తద్రూ పా వచ్ఛిన్నాభావ్రావశ్యం వివక్షణీయః । అన్యథా సపక్షసత్త్వాదే ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావ మాదాయా తిప్రిసంగా పాతాత్ । ఏవంచ నిశ్చిత సాధ్యవద్వృత్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావా సంగ్రిహః, నిశ్చయాంశ జ్ఞానస్యా నుమిత్యై హేతుతయా తద్ఘటిత తాదృశవిశిష్ట విషయతావత్త్వేనా నుమితి హేతుత్వాభావాత్ । యెనకేనాపి రూపేణ యద్రూపాశ్రియ నిరూపిత విషయితావత్త్వేన జనకతా వివక్షణేచ ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావ వారణమశక్యమెవెతి దూషణమశక్య సమాధానమిత్యవధేయం ।

ఉపదర్శిత సాధారణా సాధారణయొ స్సంగ్రిహాయ మిశ్రి అన్యథైవైతల్లక్షణం వ్యాచక్షతే తమపన్యస్యతి (పక్షవృత్తావితి) పక్షావృత్తిత్వంచ సపక్షవృత్తౌ విరోధశ్చ నవిరుద్ధభిన్నే వర్తతే ఇతి నపర్వతో వహ్ని మాన్మహానసత్వాత్ హ్రదోవహ్నిమాన్ హ్రదత్వాద్వా, ఇత్యాద్యోః, స్వరూపాసిద్ధ విరుద్ధయొ రతివ్యాప్తిః, సపక్షవిపక్ష వృత్తిత్వంతద్వ్యావృత్తత్వంచపక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నేచ వర్తత ఇతి తదాదాయ ఉపదర్శిత సాధారణా సాధారణయోః సంగ్రిహః ।

ఏతత్కల్పేపి పూర్వవద్విరుద్ధా లక్ష్యాఏవ, విరోధస్య వ్యభిచారతా వారణాయైవ విరుద్ధాన్య వృత్తిత్వోపాదాన మిత్యవధేయం ।

[దీ] పూర్వోక్త లక్షణానాం యథామతం నావ్యాప్త్యాదిసంభావనా ।
పరన్తు తద్జ్ఞానస్యానుమిత్యు ప్రతిబంధకతయా తేషాం హేత్వాభా
సతావచ్ఛేదకత్వం నఘటతే, నఘటతాంకిన్తైన, తేషాం హేత్వా
భాస విభాగమాత్రోప యోగిత్వాత్

[గ] అత్రచ హేతుతా వచ్ఛేదక సంబంధేన పక్షవృత్తిత్వ వివక్షణమా
వశ్యకం, అన్యథా హేతుతావచ్ఛేదక సంబన్ధేన పక్షావృత్తేరపి యెనకేన
చిత్సంబన్ధేనపక్షవృత్తితయాస్వరూపాసిద్ధేరపి పక్షవృత్తివృత్తితయాతద్వార
ణా సంభవాత్ । ఏవంచ హేతుతా వచ్ఛేదక సంబన్ధేన పక్ష వృత్తిత్వం
యత్రా ప్రసిద్ధం తాదృశే వ్యభిచారిణ్యవ్యాప్తిః, ఏవం గగనే సాధ్యని
శ్చయదశాయాం ఘటః శబ్దవాన్ ఘటత్వాదిత్యాదా అసాధారణే వ్యా
ప్తిః, సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య విరుద్ధఏవ వర్తమానత్వాదిత్య స్వరసః
కశ్చిదిత్యనేన సూచితః ।

నను పూర్వపక్ష గ్రంథోక్త లక్షణావలంబనేన సిద్ధాంతే ప్రణయన
మసంగతం, తత్ర ద్దోషాణాం జాగరూకత్వా దిత్యాశంకాం నిరాకరోతి
(పూర్వోక్తేతి) (యథామతమితి) యద్యన్మతమాలంబ్య యద్యల్లక్షణ
మభిహితం తత్తన్మతే తత్ర తత్ర నావ్యాప్త్యాది సంభావనేత్యర్థః । తత్రా
సాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్యచ సంశాయకతామతే ప్రథమలక్షణం, వ్యా
ప్తిగ్రహాది విరోధితామతేచ తాదృశవిరోధితా ఘటితలక్షణం । తేనవిరో
ధిత్వ ఘటితలక్షణ లక్ష్యే విరుద్ధే సంశయ ప్రయోజకస్య సపక్ష వృత్తిత్వ
ఘటిత సాధారణ్యస్య విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్యచ విర
హేపి ప్రథమ లక్షణస్య నావ్యాప్తిః, ప్రథమలక్షణా లక్ష్యే తత్ర విరో
ధితాఘటిత లక్షణస్యవా నాతివ్యాప్తిరితిభావః । తేషాం - కోటిద్వయోప
స్థాపకతా వచ్ఛేదకత్వాది రూపానుగత ధర్మా వచ్ఛిన్నానాం తాదృశ
రూపాద్యాత్మక లక్షణానాం । హేత్వాభాసతా వచ్ఛేదకత్వం - అనుమితి
ప్రతిబంధకతాయాం విషయతయాఽవచ్ఛేదకత్వం । (విభాగమాత్రేతి)
మాత్రపదేన దుష్టవ్యవహార వ్యవచ్ఛేదః । దుష్ట వ్యవహార నియామకోఽ
నుమితి ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదక ధర్మఏవ విభాజక ఇతి నియమే మానా
భావా దితిభావః । నన్వత్రలక్షణే పక్ష ధర్మతా పదానుపాదానా

[మ] ఉచ్యతే । ఉభయకోట్యుపస్థాపకతా వచ్ఛేదక రూప వత్త్వం తత్త్వం ।

[దీ] ఇత్యాశయేనాహ (ఉచ్యత ఇతి) సందేహం ప్రత్యేవ సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన హేతుతా, తజ్జనక కోట్యుపస్థితిం ప్రతితు తాదృశ ధర్మ జ్ఞానత్వ మాత్రేణ, ఇత్యభిప్రేత్యాహ (ఉభయేతి)

[గ] స్నిత్యత్వాది సాధ్యకస్థలె కోటిద్వయోపస్థాపక సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞాన విషయీభూతే ద్వ్యణుకాదౌ అతివ్యాప్తిరిత్యాశంకాంనిరాచికీర్షు రభిప్రాయం వర్ణయతి (సన్దేహమిత్యాదినా) ఏవకారేణ కోట్యుపస్థితౌ తాదృశ రూపేణ హేతుతా వ్యవచ్ఛేదః (తాదృశ ధర్మేతి) సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మేత్యర్థః । మాత్రపదేన ధర్మివిషయకత్వస్య కోటిద్వయోపస్థితిజనకతా వచ్ఛేదక ఘటకత్వ వ్యవచ్ఛేదః । తథాచ కోటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతా యా విషయతా తదవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వం నోక్తస్థలె ద్వ్యణుకాదౌ, అణుత్వాది విషయతాయా ఏవ తథాత్వాదితి నాతివ్యాప్తి రితిభావః ।

అథైతన్మతె సంశయం ప్రతిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ గౌరవమితిచెన్న, భవన్మతేపి కోటిద్వయోపస్థితిం ప్రతి తెన రూపేణ హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ । సంబంధి హస్త్యాదివిశేష్యక జ్ఞానాద్ధస్తిపకాదిస్మృతెరివ తత్కోటిసహచరితధర్మవిశేష్యకజ్ఞానాదపి తత్కోటి స్మృతే ర్నిర్వివాదతయా సాధారణ ధర్మవిషయక జ్ఞానత్వేన కోట్యుపస్థితి హేతుతాయా ఉభయవాది సిద్ధత్వాత్ । తస్మాత్కోట్యుపస్థితౌ సాధారణధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన సంశయం ప్రతిచ సాధారణధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేనచ హేతుత్వమితి పూర్వపక్ష లక్షణోపష్టంభక మతాపెక్షయా సంశయం ప్రతిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేనచ హేతుతామతమేవ సయుక్తికం ।

అథాస్తు కోట్యుపస్థితౌ సాధారణధర్మజ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, తథాపి సంశయె ధర్మిభాన నియమాయ తత్ర సాధారణ ధర్మవద్ధర్మి

[గ] జ్ఞానత్వేన హేతుత్వమఫలం, కోట్యుపస్థితేః సంశయహేతుతాయాం సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యత్వ నివేశస్థానే సాధారణధర్మవద్ధర్మిజ్ఞాన జన్యత్వ నివేశనాదేవ తన్నియమోపపత్తేః, స్వతంత్ర కారణతా కల్పనాపేక్షయా క్లృప్తకారణతాయా మవచ్ఛేదక గౌరవస్యైవోచితత్వాత్ ।

నచ ధర్మిజ్ఞానస్య సంశయే సాక్షాద్ధేతుతాయా అపి క్లృప్తత్వాత్తత్ర సాధారణధర్మ ప్రకారకత్వమాత్రం నివేశ్యత ఇతి నాస్మాకమపి స్వతంత్రకారణతా కల్పనం, మానసేపి విప్రతిపత్తి వాక్యాధీన సంశయే కోట్యోరివ ధర్మిణోపి పదజన్యైవోపస్థితిః కారణమితిపదజన్యత్వేనధర్మిజ్ఞానస్య విప్రతిపత్తి వాక్యాధీన సంశయే పృథక్కారణతాయా ఆవశ్యకత్వాత్తదన్య సంశయకారణతాయాం సాధారణధర్మాది విషయకత్వాంతర్భావే బాధకాభావాదితివాచ్యం । సంశయే సాధారణాసాధారణ ధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన హేతుతాద్వయస్య తాదృశధర్మజ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్వయస్యచ కల్పనాపేక్షయా తాదృశ తాదృశ ధర్మవిషయకత్వ మనంతర్భావ్య ధర్మిజ్ఞాన హేతుతాయా స్తాదృశ తాదృశధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్వయస్యచ కల్పనాయాం స్ఫుటతర లాఘవాత్ ।

మైవం, కోట్యుపస్థితికారణతాయాం తత్తత్కోటిసహచరితధర్మవద్ధర్మి విశేష విషయక జ్ఞానజన్యత్వ నివేశే ధర్మిభేదేన గురుధర్మావచ్ఛిన్న కారణతాయా అనంతాపత్తే స్తదపేక్షయా ధర్మివిశేష మనంతర్భావ్య తత్తత్కోటి సహచరిత ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన ధర్మివిశేష మంతర్భావ్య సాధారణధర్మవ ద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన లఘుశరీరేణ హేతుత్వస్యచ కల్పయితుం యుక్తత్వాత్ ।

నచోపస్థితి కారణతావచ్ఛేదక శరీరే ధర్మిణో ఽనంతర్భావేపి కార్యతా వచ్ఛేదకీభూత సంశయత్వస్య ధర్మి విషయతా ఘటితత్వాత్ కోట్యుపస్థితే ర్ధర్మిభేదేన కారణతాభేద ఆవశ్యక ఇతివాచ్యం। సంశయత్వశరీరే ధర్మి విషయతాయా విశేష్యతాత్వేన కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యతాత్వేనైవవా సామాన్యతో నివేశనీయతయాధర్మిభేదేనకారణతాభేదానావశ్యకత్వాదితి దిక్ ।

[దీ] సాధ్యసందేహా జనకేతి పరిష్కృతం ।

యథాకథఞ్చిత్కోటి ద్వయోపస్థితిః—

[గ] పూర్వపక్ష లక్షణోక్తాతిప్రసఙ్గవారణాయ సాధ్యసందేహా జనకత్వస్య కోట్యుపస్థితి విశేషణతాయా ఆవశ్యకత్వా త్తదుపస్థాపక పదానుపాదాన నిబంధనంతదనివేశభ్రమం నిరాకురుతే (సాధ్యసందేహేతి) పరిష్కృతం-ప్రకరణవశాత్ సామాన్య శబ్దస్య విశేష పరతయా ప్రాప్తం, తథాచ సాధ్య సందేహా జనికా యా సాధ్యోపస్థితి స్తజ్జనకతా వచ్ఛేదికాసతీ తథావిధ సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకీభూతా యా విష యతాతదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణధర్మః వత్త్వం తత్త్వమితిపూర్వోక్తదిశాలక్షణార్థో నిష్కర్షణీయితవ్యః।వహ్నిసాహచర్యవహ్న్యభావవ ద్వావృత్తత్వావచ్ఛిన్న ధూమాది విష యతాయాః పూర్వోపదర్శితరీత్యా తథావిధ సాధ్యసాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకత్వేపి తా మాదాయా తిప్రసంగః పూర్వవదేవ వారణీయః। సమవాయాది ఘటితసాధారణ్యమాదాయ సంయోగాదినా ధూమాదే ర్వహ్న్యది సాధ్యక సవ్యభిచారతా వారణాయ పరిష్కృత హేతుతా వచ్ఛేదక సంబన్ధేన యత్సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వం సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వఞ్చ తద్ఘటితత్వేన విషయతా వచ్ఛేదకధర్మో వివక్షణీయః। అసాధారణ్య శరీరేప్యభావ ప్రతియోగితయా తేనసంబంధేన సాధ్యాది మ ద్వృత్తిత్వ నివేశాన్నతదసంగ్రహః ।

సాధారణ ధర్మవ ద్ధర్మి జ్ఞానస త్త్వే ఉద్బోధకాంతరాధీన కోటి స్మరణా దనుభవాత్మక కోట్యుపస్థితేర్వా సంశయో పగమేక్షతి విరహాత్, విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా కోట్యుపస్థితి హేతుతయైవోపపత్తేః, సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన స్వతంత్ర హేతుతాకల్పన మనర్థకమితి వ్యాఖ్యాతకల్పే సాధ్యసందేహా జనకత్వరూప కోట్యుపస్థితి విశేషణస్యా వ్యావర్తకతయా విలక్షణ జనకతాయాశ్చ సత్త్వేన నివేశనా సంభవా దుక్తాతిప్రసంగో దుర్వారపవే త్యభిప్రేత్య తాదృశ నిష్కృష్ట మతే ప్రకారాంతరేణ లక్షణం వ్యాచష్టే (యథా కథంచిదితి) సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యా తదజన్యా వేత్యర్థః । విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా క్లృప్తకారణ తయైవ నిర్వాహా నతు స్వాతంత్ర్యేణ తద్ధేతుత్వ

[దీ] స్మృత్యనుభవ సాధారణీ సంశయ జననీ । నియామకంతు సా
ధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానం । అతఏవ ధారావాహీసందేహ
ఇతి మతేతు —

[గ] మితిసూచయితుం (స్మృత్యనుభవసాధారణీతి) నన్వేవం సాధారణ్యాది
విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానశూన్యకాలే కథంనసంశయ ఇత్యతఆహ (నియామక
మితి) నియామకం – తాదృశధర్మ దశాయామేవ సంశయ నిర్వాహ
కం । "సాధారణ్యాదీ" త్యస్య సాక్షాత్సంశయ హేతుభూతమిత్యాదిః। ఆది
పదా దసాధారణ్య పరిగ్రహః । అతఏవ – అనుభవ సాధారణ్యాః కో
ట్యుపస్థితే ర్హేతుత్వాదేవ । ధారావాహీ సందేహః – అవిరళ క్రమో
త్పన్న సందేహత్రితయాదికం । సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన
సంశయ హేతుత్వే స్మరణాత్మక కోట్యుపస్థితేరేవ తథాత్వాత్ సాధారణ
ధర్మవద్ధర్మివిషయకతథావిధైక కోట్యుపస్థిత్యాసంశయద్వయజననసంభవేపి
సంశయాంతరోత్పత్తౌ తథావిధ స్మృత్యాత్మకో పస్థిత్యంతరస్యా పేక్షణీయత
యా అవిరళక్రమోత్పన్న సంశయత్రితయాదికంనోపపద్యతే, ఏత న్మతేతు
సంశయాత్మక కోట్యుపస్థిత్యాదేరపి సంశయాంతరోత్పాద సంభవేనాంతరా
కోటి స్మరణా నపేక్షణాత్ సాధారణ ధర్మ వద్ధర్మి విషయక ద్వితీయా
ది సంశయాత్తదగ్రిమ క్షణేషు సంశయాంతరోత్పాదే బాధకాభావః ।

నచా స్మన్మతేపి సంశయాత్మక కోటిజ్ఞానస్యాపి సాధారణ ధర్మజ్ఞాన
జన్యతయాంతరా కోటి స్మృతింవినైవ సంశయాంతరోత్పాదః సంభవతీతి
వాచ్యం । అవచ్ఛేదక భేదేన భిన్నయోః స్మృతిసంశయ నిష్ఠ తాదృశజ్ఞాన
జన్యతయో రననుగతతయా స్మృతినిష్ఠ జన్యతాయా ఏవ నివేశనీయతయా
స్మరణాపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వాదితిభావః ।

స్వసామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్న స్వావ్యవహితోత్తరత్వసంబన్ధేన సా
ధారణధర్మజ్ఞాన విశిష్టోపస్థితిత్వేన హేతుత్వోపగమే సంశయాదపి సం
శయః సంభవతీతి గౌరవమేవోపస్థితేః స్వతంత్ర హేతుతాయాం బాధక
మిత్యవధేయం॥

[దీ] ధర్మితా వచ్ఛేదక విశిష్టే ధర్మిణి యద్రూప విశిష్ట జ్ఞానం సాధ్య సందేహ జనకం తద్రూపవత్త్వమేవవక్తవ్యం ।

[గ] (ధర్మితావచ్ఛేదకేతి) ధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్న వేతి సంశయె ధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానముద్రయా పర్వతత్వా ద్యవచ్ఛిన్న విశేష్యక ధూమత్వాది విశిష్టవత్తా జ్ఞానస్య జనకతయా ధూమత్వాదిమత్త్వమాదాయాతిప్రసంగ వారణాయ "ధర్మితావచ్ఛేదకవిశిష్ట" ఇతి। ధర్మితా వచ్ఛేదకపదం ఫలీభూత సంశయ ధర్మితా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మపరం । అన్యథా పర్వతత్వాదేరపి దర్శితసంశయ ధర్మితావచ్ఛేదక ఘటకతయా ఉక్తాతిప్రసంగవారణా సంభవాత్ । ఏవఞ్చ తద్ధర్మపర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాక యత్కించిత్సంశయ నిరూపితాయాం జనకతాయా మవచ్ఛేదకీభూతా యా తద్ధర్మనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతా నిరూపకప్రకారతా తన్నిరూపితా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వమితి ప్రాఙ్నిరుక్తోర్థః పర్యవసితః । తేనసత్తావాన్ జాతేరిత్యాదౌ సత్తాభావవత్త్వమ వేతత్వా ప్రసిద్ధ్యా యద్రూపపదేన సత్తావత్త్వమవేతత్వ మాత్రోపాదాన సంభవె నాతివ్యాప్తిరితి పరాస్తం । వక్తవ్యం — వ్యాఖ్యేయం । ఏవంచ మూలస్థ ముభయ కోట్యుపస్థాపక పదం సంశయార్థక మిత్యభిప్రాయః ।

మూలము పెక్ష్య నిష్కృష్టమతె స్వాతంత్ర్యేణె వైతల్లక్షణమితి కెచిత్ । ప్రాచీనాస్తు సాధారణ్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన నసంశయ జనకతా, పురుషత్వ తదభావ సహచరితత్వే నయదా కదాచిత్ జ్ఞాతస్యోర్ధ్వత్వాదెరూర్ధ్వత్వత్వాదిమాత్రేణజ్ఞానాదప్యయం పురుషోనవేతి సంశయాత్,కింత్వనుద్బుద్ధసంస్కారాన్యసాధారణ్యాదిప్రకారక విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వేనైవ । సాధారణ్యాదిప్రకారకత్వంచ సంస్కార జ్ఞానసాధారణం । అతస్తత్ప్రకారక జ్ఞానాసత్త్వేపి తజ్జన్యతథావిధ సంస్కార విశిష్టోర్ధ్వత్వాది జ్ఞానాత్సంశయ నిర్వాహః । వైశిష్ట్యంచ స్వవిశేష్యతా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రకారతాకత్వ స్వసామానాధి కరణ్యోభయ సంబన్ధేన । అత ఏకధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారక జ్ఞానాదిసహితాత్ అపర

[దీ] కోటిద్వయ సహచరితత్వాదినా జ్ఞాతస్య ఊర్ధ్వత్వాదే రూర్ధ్వత్వత్వాదినా ధర్మిణిజ్ఞానమేవ సంశయజనకం, నతు తదానీం సాహచర్య జ్ఞానమపేక్షితమితి నయేతు యద్రూపవిశిష్టత్వేన గృహీతస్య ధర్మస్య ధర్మివృత్తితాజ్ఞానం తథా తద్వత్త్వమేవ వాచ్యం ।

[గ] ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాన్న సంశయః । ఈదృశాపత్తి వారణాయైవ ఏకవిశిష్టాపరస్య హేతుతా స్వీక్రియతే నతుతయోః పృథక్కారణతా। ఏకవిశిష్టాపరత్వేన హేతుత్వే విశేష్య విశేషణభావే వినిగమనా విరహేణ కారణతా ద్వయమాత్రం, పృథక్కారణతా మతేతు ఏకధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకజ్ఞానాది సహితాదన్య ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాత్ సంశయాపత్తే స్తద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకత్వేన తద్ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానత్వేనచ హేతుతాకల్పన మంతరేణ దుర్వారతయా తాదృశహేతుతా స్వీకారే ఊర్ధ్వత్వత్వాది రూప విషయతా వచ్ఛేదకా నంతధర్మ భేదేన హేతుతాయా ఆనంత్యంస్యాదితి వదంతి । తన్మతే యథా వ్యాఖ్యాత లక్షణే శుద్ధధూమత్వా ద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతాయా అపి వహ్న్యాది సన్దేహ జనకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ శుద్ధధూమత్వాదిక మాదాయాతిప్రసంగ వారణమశక్యమితి తన్మతే కల్పాంతరమాహ (కోటిద్వయేతి) ఊర్ధ్వత్వత్వాదినేత్యస్య కేవలేనేత్యాదిః। తదానీం- సంశయప్రాక్కాలే (యద్రూపేతి) యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక విశిష్టత్వేన యత్కించి త్సంశయ జనకతా తద్రూపవత్త్వ మిత్యర్థః ।

యత్కించిత్సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక తావచ్ఛేదకత్వ నిరూపితాయా నిరూపకత్వ సంసర్గావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతా తదాశ్రయ విషయతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వం, యత్కించి త్సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛేదక వైశిష్ట్య ఘటకవిశేష్యతా నిరూపితప్రకారతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వమితివా పర్యవసితార్థః ।

"తచ్చే"త్యాది మూలగ్రన్థః సాధారణ్యాసాధారణ్య రూపసంశయ ప్రయోజకరూప మాదాయ లక్షణ సంగమనపరః, తత్ర యాదృశాసాధారణ్యస్యసంశయప్రయోజకత్వం విచారసహంతత్సద్ధేతు సాధారణమితిదోషేణ

[మ] తచ్చ సాధారణత్వాది ।

[దీ] (తచ్చేతి) నచ్చ సాధారణ్యం నసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వం, వృత్తిమత స్తథాత్వా సంభవాత్ । ఏకకోటి వ్యాప్యస్యైవ ఏకకోటిమద్వ్యావృత్తస్యాపి ధర్మస్య బుద్ధే ర్విశేష దర్శనతయా సంశయ విరోధిత్వాచ్చ ।

[గ] లక్షణాంతర ముత్థాపయితుం తాదృశ గ్రంథం ధారయతి (తచ్చేత్యాదీతి) అసాధారణ్యం-సంశయ ప్రయోజకీభూతా సాధారణ్య పదార్థః (వృత్తిమత ఇతి) తథాచ శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదా వసాధారణేఽ వ్యాప్తిరితిభావః । నను వృత్తిమతో నా సాధారణ్య ముపగంతవ్యం కింత్వ వృత్తేరవేతి నైతద్దోషావకాశ ఇత్యతఆహ (ఏకకోటీతి) వ్యాప్యస్య - వ్యాప్యతయా గృహీతస్య । వ్యావృత్తస్య - తదవృత్తిత్వేన గృహీతస్య। ఏతేన ఏకకోటిమద్వ్యావృత్తస్యైక కోటివ్యాప్యతాయా ఆవశ్యకత్వేపి నభేద ఘటితేవార్థా సంగతిః । తద్వదవృత్తిత్వంచ నతదభావ వ్యాప్యత్వం, తచ్ఛరీరే తదభావా భావత్వేన తస్యానివేశా దిత్యవధేయం । విశేష దర్శనతయా - విరోధిధర్మ దర్శనతయా । (సంశయ విరోధిత్వాదితి) పురుషత్వాభావాభావ వదవృత్తిశాఖాది మానయమిత్యాకారక నిశ్చయ దశాయామివ పురుషావృత్తి శాఖాదిమా నిత్యాది నిశ్చయదశాయామపి పురుషత్వాది విశిష్టబుద్ధ్యనుత్పాదస్య సర్వానుభవ సిద్ధత్వా త్తద్విశిష్ట బుద్ధౌ తద్వదవృత్తిత్వేన గృహీత ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాయా ఆవశ్యకత్వాదితి భావః । తథాచ నిరుక్తా సాధారణ్య విశిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య సంశయ ప్రతిబంధకతయా సంశయ జనకత్వా సంభవా త్కథం తాదృశా సాధారణ్యస్య సంశయ ప్రయోజకతా ।

నచ తాదృశ జ్ఞానస్య సంశయ ప్రతిబంధకత్వేపి తజ్జన్యకోట్యుప స్థితేః సంశయ జనకత్వం సంభవత్యేవ, తన్నాశానంతరం తజ్జన్యకోట్యుప స్థిత్యా సంశయజననసంభవాత్, అసాధారణధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానస్యాతఏవబాధ కాత్సాక్షాద్ధేతుత్వాసంభవేనతజ్జన్యకోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతాయాం గౌ రవస్యా కించిత్కరత్వాదితి తాదృశ కార్యకారణభావ ఘటిత లక్షణపరత యైవమూలం వ్యాఖ్యేయమితివాచ్యం । అగ్రిమంచేత్యాదినా నిరావస్యనా

[దీ] సత్ప్రతిపక్షేచ పరామర్శే ప్రామాణ్య సంశయోత్తరమేవ సాధ్య
సందేహాత్ । నాపి నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వం, తద్ధి
యత్ర యత్ర సాధ్యాదిమత్తా నిశ్చయ స్తద్వ్యావృత్తత్వం, యేన
యేన రూపేణ యత్రయత్ర తన్నిశ్చయ స్త ద్వ్యావృత్తంవా ।

[గ]సాధారణ్యస్యబుద్ధేఃసంశయావిరోధితయా తజ్జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్సంశయ
జనకత్వసంభవేన గౌరవాదుక్తరూపేణ కోట్యుపస్థితే రహేతుత్వాత్, కో
టిస్మృతిజనకతా ఘటితలక్షణస్యా సంభవాత్ । సంశయజనకతా ఘటిత ల
క్షణకరణేచ తాదృశాసాధారణ్యమాదాయ వ్యాప్యవిరుద్ధయోరతివ్యాప్తేః ।

నను సత్ప్రతిపక్ష సంవలనదశాయామివ కోటిద్వయవ ద్వ్యావృత్త
ధర్మవత్తాజ్ఞాన దశాయామపి సంశయోత్పత్తి రనుభవసిద్ధేతి తదభావ వ్యా
ప్యవత్తాజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకతాయాం తద్వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్యేవ తత్కోటిమద
వృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతాయామపి తదభావవదవృత్తి ధర్మవ
త్తాజ్ఞానస్యోత్తేజకత్వ మగత్యా కల్పనీయమితి కోటిద్వయవ ద్వ్యావృత్త
ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశాయకత్వ మవ్యాహతమేవ, యేనరూపేణ ప్రతి
బంధకతా తేనైవ రూపేణ జనకత్వాన భ్యుపగమా దిత్యతఆహ
(సత్ప్రతిపక్షేచేతి) విరోధికోటిద్వయ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞాన సమయ ఇత్యర్థః ।
(పరామర్శేఽప్రామాణ్య సంశయేతి) తథాచ తుల్యయుక్త్యా ప్రకృతేపి
తత్తత్కోటిమదవృత్తిత్వ విశిష్టవత్తాజ్ఞానే ప్రామాణ్యసంశయాదేవ సంశ
యః స్వీక్రియతఇతి నైకకోటిమద్వ్యావృత్త ధర్మవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధక
తాయా మపరకోటి మద్వ్యావృత్తధర్మవత్తా జ్ఞానస్యోత్తేజకత్వం ప్రా
మాణికం, అప్రామాణ్య జ్ఞానోత్తేజక తయైవోప పత్తేః । అప్రా
మాణ్య జ్ఞానానాస్కందితస్యైవచ జ్ఞానస్య జనకతయా నిరుక్తాసాధా
రణ్యస్య బుద్ధే ర్జనకత్వోపగమే ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదక రూపేణైవ
జనకతా ప్రసంగఇతి భావః (నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వమితి)
అసాధారణ్యమి త్యనుషజ్యతే । (యేనయేన రూపేణేతి) యద్యద్రూపం
ధర్మితావచ్ఛేదకీ కృతేత్యర్థః । తేనతేనరూపేణ తత్తద్వ్యావృత్తత్వం –
తత్తద్ధర్మవిశిష్ట తత్తద్ధర్మి వ్యావృత్తత్వం । ప్రమేయత్వాది సామానా
ధికరణ్యేన ఘటాదౌ సాధ్యాది నిశ్చయదశాయామపి శబ్దోఽనిత్యః శబ్ద

[దీ] ఆద్యే సర్వాణి సాధ్య వ్యాప్యవంతి సాధ్యవన్తి సర్వాణివా
సాధ్యవంతి ప్రమేయాణి, ఇత్యాది నిశ్చయే సామాన్యతః పక్షేపి
సాధ్యాది నిశ్చయాద తథాత్వప్రసంగః ।

[గ] త్వాదిత్యాదావసాధారణ్యసత్త్వాద్ధర్మితానివేశః। ప్రథమపక్షేవక్ష్యమా
ణాయా నిర్ధర్మితావచ్ఛేదక కసాధ్యనిశ్చయ విషయవృత్తిహేతో రసా
ధారణ్యానుపపత్తే ర్వారణాయ, ఘటత్వాదినాసాధ్యాదినిశ్చయదశాయాం
రూపాంతరావచ్ఛిన్న ఘటాది వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాత్సంశయా పత్తివారణా
యచ ధర్మితావచ్ఛేదకనివేశః। సాధ్యవ్యాప్యవత్త్వేన పక్షాతిరిక్తమాత్ర
విషయకసాధ్యనిశ్చయ దశాయామసాధారణ్యా నుపపత్త్యనవకాశా త్పక్ష
స్యాపి నిశ్చయ విషయత్వ మావిష్కర్తుం (సర్వాణీతి) । సర్వపదేన సర్వ
త్వావచ్ఛిన్నో ద్దేశ్యతాక బోధః కేవలాన్వయి సర్వత్వా వచ్ఛేదేన విధే
యవిషయక ఏవ జన్యతఇతి తథావిధ బోధస్యైవ సర్వాణి సాధ్యవంతీత్యా
కారకతా, తథాచ విశేష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయ దశాయామివ సాధ్యసన్దేహ
విరోధినః సర్వాణి సాధ్యవంతీతి నిశ్చయస్యసత్త్వే ప్యసాధారణ్యాభావస్యే
ష్టత్వాత్ (సాధ్యవ్యాప్యవంతీతి) । తథాచై తాదృశనిశ్చయ దశాయాం
విశేష్యపక్షే సాధ్యసందేహస్య నివృత్తే స్తాదృశనిశ్చయస్య నాసాధారణ్య
క్షతికారణత్వమితిభావః । ప్రథమపక్షే ధర్మితా వచ్ఛేదకా నివేశా త్సా
మాన్య ధర్మావచ్ఛిన్న ధర్మికం విశేష ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతాక
సంశయా నివర్తకం నిర్ణయమివ నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకతయా అప్రసక్తసం
శయ నివర్తకతాక నిశ్చయ మాదాయాపి దోషదానం సంభవతీత్యభిప్రే
త్యాహ (సర్వాణివేతి) పూర్వవ త్సాధ్యవత్త్వేన పక్షస్యాపి నిశ్చయ విష
యత్వం స్ఫుటీకర్తుం "సర్వాణీ"తి । సాధ్యవత్త్వావచ్ఛిన్నో సర్వత్వ విధేయ
కస్య సాధ్యవంతి సర్వాణీత్యాకారక జ్ఞానస్య పక్షావిషయకస్యాపి సంభ
వాత్ సర్వసాధ్యవదుద్దేశ్యక ప్రమేయత్వ విధేయక జ్ఞానానుసరణం । తా
దృశజ్ఞానస్య వస్తుత్వ వ్యాపకసర్వత్వా వచ్ఛేదేన సాధ్యవత్త్వా నవగాహిత
యా తత్సత్త్వం నపక్షే సాధ్యసందేహ నివర్తకమితి తదానీ మసాధారణ్య
మక్షతమేవేతిభావః । ఆదిపదాచ్ఛబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ సర్వాణి
సాధ్యాభావ వ్యాప్యవంతి సాధ్యాభావవంతీత్యాది నిశ్చయ పరిగ్రహః ।

[౨] ద్వితీయెతువిశిష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయం వినై వశబ్దాదినా సాధ్య వ్యాప్యత్వ నిర్ణయెపి తథాత్వాపత్తిః ।

నె వదోషః । యాదృశ వ్యాప్తిగ్రహేసతి నాసాధారణ్యం తద్గ్రహాభావేన విశేషలక్షణస్య సాధారణ్యాభావ విశిష్టస్య తద్గ్రహస్యచాభావేన సామాన్యలక్షణస్య విశేషణాదతి వ్యాప్తినిరాసాత్ విశిష్టాభావాదేవచ సాధారణే వ్యాప్తిభ్రమ దశాయాం నావ్యాప్తిః, ఇతిచెత్ ।

ఏవంసతి ఏకేన వ్యాప్తౌ గృహీతాయాంసాధారణస్యకంచిదపి ప్రతిసవ్యభిచారిత్వంస్యాత్ ।

---

[౧] సాధ్యాదీత్యాదిపదాత్సాధ్యాభావపరిగ్రహః। అతథాత్వం – అసాధారణ్యాభావః । ద్వితీయపక్షె తత్తద్వ్యక్తిత్వ రూపధర్మితావచ్ఛేదక వివక్షణె ప్రథమపక్షోక్తప్రథమదోషస్య ద్వితీయ దోషస్యచ యథాశ్రుతెప్యనవకాశాత్తత్ర) దోషాన్తరమాహ (ద్వితీయెత్వితి) విశిష్య– ధర్మితా వచ్ఛేదక ప్రకారేణ।

సామాన్యతః పక్షే సాధ్యసత్తానిశ్చయం వినాపక్షమాత్రవృత్తిహేతౌ సాధ్యసమవృత్తిత్వ ఘటితవ్యాప్తినిశ్చయఏవ నసంభవతీత్యభిప్రాత్యైత దభిహితం ।

అథవా, విశిష్య–విశేష ధర్మంధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్య। ఉక్తవివక్షణె సామాన్య ధర్మధర్మితా వచ్ఛేదక నిశ్చయదశాయామప్యె తద్దోషస్య సంభవాత్తాదృశస్థల సంగ్రహాయ విశేషధర్మస్య ధర్మితా వచ్ఛేదకత్వానుసరణం (విశేషలక్షణస్యేతి) విశేషణాదిత్యగ్రిమేణాన్వయః । వైశిష్ట్యఞ్చ సామానాధికరణ్య ప్రత్యాసత్త్యా బోధ్యం । తదవిశేషితస్యైవ తస్య సంశయ ప్రయోజకతయా సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణస్యా తివ్యాప్తిం వారయితు మాహ (సాధారణస్యేతి) ఏతచ్చ వ్యాప్తిగ్రహదశాయాం సాధారణ సంగ్రహాయ । వైశిష్ట్యం విశేషణతా విషయత్వోభయ ఘటిత సామానాధికరణ్యేన బోధ్యం । (కంచిదపీతి) వ్యాప్తిగ్రహ శూన్య పురుషం ప్రత్యపీత్యర్థః ।

[దీ] స్యాద్వా తదపి తత్తత్పురుష ఘటిత మసాధారణ్యవత్। సాధ్యాది వ్యాప్యవత్త్వేన రూపేణ సాధ్యాదిమత్త్వ నిశ్చయేఽ వ్యాప్తి ప్రసంగాచ్చ । నహిఘటోఽ నిత్యో ఘటాద్వావృత్తం శబ్దత్వ మితివత్ అనిత్యత్వవ్యాప్యవతో వ్యావృత్తం శబ్దత్వమితి తదానీం నిశ్చయః। అభిహితంచ నిశ్చిత సాధ్య తదభావవద్వ్యావృత్తత్వం నసంశయ ప్రయోజకం । కిన్తు సాధ్య తదభావాభ్యాం సహచరిత త్వమివ తత్సహచరితాభావ ప్రతియోగిత్వం ।

[గ] నను తత్పురుషీయ వ్యాప్తిగ్రహాభావః తత్పురుషీయా సాధారణ్యాది లక్షణే నివేశనీయఇతి నాయందోష ఇత్యతఆహ (స్యాద్వేతి) తదపి- సామాన్యసవ్యభిచారత్వమపి (తత్తత్పురుషఘటితమితి) తథాచా సాధారణ ఇవ సాధారణేపి పురుషవిశేష నియంత్రిత సవ్యభిచార వ్యవహారాపత్తిః। ధూమాదా సాధ్య వహ్న్యాది రముకంప్రతి వ్యభిచారీతివ్యవహారా భావేనష్టాపత్తేరయోగాదితి భావః । యథాశ్రుతే తత్కల్పే ప్రథమ పక్షీయ దోష మప్యాహ (సాధ్యాదీతి) ఆదిపదాత్సాధ్యాభావ పరిగ్రహః । నను తదానీ మసాధారణ్యాభావేపి తద్భ్రమాదేవానుమితి ప్రతిబన్ధఇతి శంకాం నిరాచికీర్షుస్తద్భ్రమాభావ మప్యుపపాదయతి (నహీతి) తదానీం- పక్షేసాధ్య సందేహ దశాయాం । తదానీం తత్ర తద్వ్యాప్యవత్తా సంశయస్య ప్రౌచిత్యా వర్జితత్వాత్తద్వ్యాప్యవద్వ్యావృత్తిత్వస్యాపి హేతౌసంశయాదితిభావః।

ఏతేన ఉక్తస్థలె లక్షణా వ్యాప్తివద సాధారణ్య నిశ్చయ రూప కారణాభావేన సంశయానుపపత్తిరపి ప్రదర్శితా । ఉక్తవివక్షాయా మేతద్దోషానవకాశాత్ సాధారణె పురుష విశేష నియంత్రిత సవ్యభిచార వ్యవహారె కదాచిదిష్టాపత్తేః సంభవాత్ దోషాంతరమాహ । (అభిహితంచేతి) పరత్వేత్యాదినా అయంఘట ఏతత్త్వా దిత్యాది పూర్వపక్షీయ పఙ్క్తి వ్యాఖ్యానావసర ఇతి శేషః (నసంశయ ప్రయోజకమితి) తథాచ తదాదాయా సాధారణే నలక్షణసంగమన సంభవఇతిభావః । నను తర్హి కీదృశ మసాధారణ్యం సంశయ ప్రయోజకమత ఆహ (కింత్వితి) (తత్సహచరితేతి) సాధ్యతదభావ సహచరితేత్యర్థః। ఏతాదృశా సాధారణ్యస్యచ నహేతు దోషతా సంభవః, సద్ధేతుసాధారణ్యాత్, అనుమితి ప్రతిబన్ధక జ్ఞానా

[మ] విరుద్ధాన్య పక్ష వృత్తిత్వే సత్యనుమితి విరోధి సంబంధా వ్యావృత్తిర్వా ।

[దీ] వ్యాప్య విరుద్ధయోస్తు తత్త్వేన నిశ్చితయో ర్దర్శనే విశేష దర్శన వశాదేవ నసంశయఇతి విభావ్య లక్షణాంతరమాహ (విరుద్ధాన్యేతి) విశిష్టసాధ్య హేతు సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధ్యర్థకమర్థతో విరోధి విశేషణం । తేన సాధ్యసాధనయో రప్రసిద్ధే రవృత్తిత్వస్య పరస్పరా సామానాధి కరణ్యాదీనాంచ నిరాసః । పక్షపదంచ ధర్మి మాత్రపరం ।

[గ] విషయత్వేన దోషసామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వాచ్చేతిభావః। నను వ్యాప్యవిరుద్ధ సాధారణస్యైవ తాదృశధర్మస్య సంశయప్రయోజకత్వే వ్యాప్యాది దర్శనాదపి సంశయాపత్తిరిత్యతఆహ (వ్యాప్యవిరుద్ధయోరితి) వ్యాప్త్యాది గ్రహ శూన్యకాలే వ్యాప్యాదిదర్శనస్య సంశయాప్రతిబన్ధకతయా (తత్త్వేననిశ్చితయోరితి) వ్యాప్యత్వాదినాఽ నిశ్చితస్య వ్యాప్యాదే ర్నిరుక్త రూపజ్ఞానాత్సంశయ ఇష్టఏవేతిభావః । విరుద్ధాన్యత్వస్య హేతువిశేషణత్వే అసాధారణాసంగ్రహః। విరోధపదార్థం సాధ్యాసామానాధికరణ్యత్వాదినా నివేశ్య తదన్యత్వేనానుమితి విరోధివిశేషణేపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది వారణా సంభవ ఇత్యతఆహ (విశిష్టేతి) సాధ్యతావచ్ఛేదకాది విశిష్టేత్యర్థః । ఏత దర్థః పూర్వపక్షఏవ వివృతః । యథాశ్రుత మూలతో ధర్మివిశేషణతాయాఏవ లాభాత్, (అర్థతఇతి) తాత్పర్యబలతఇత్యర్థః । విరోధి విశేషణం - అనుమితి విరోధి విశేషణం । అవృత్తిత్వే పరస్పరా సామానాధి కరణ్యే చ సాధ్యసాధనయో రిత్యనుషజ్యతే । పక్షతానివేశే ప్రయోజనాభావా దాహ (పక్షపదమితి) పక్షవృత్తిత్వస్య ధర్మివిశేషణత్వే స్వరూపాసిద్ధస్య వ్యభిచారిణోఽ సంగ్రహ ప్రసంగః, హేతౌ పక్షవృత్తిత్వగ్రహో విరోధిత్వేన విరోధివిశేషణేపి బాధ సత్ప్రతిపక్షా తిప్రసంగ వారణశక్య మేవ, ఏవం పక్షవృత్తిత్వే సత్యనుమితి విరోధిసంబంధా వ్యావృత్తిరితి దలద్వయేన వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిధర్మవత్త్వస్య వివక్షణేచ మణికార మతసిద్ధస్య సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వ రూపాసాధారణ్యస్యా సంగ్రహః, విశేషణాంతరం ప్రక్షిప్య బాధాదివారణేచ గౌరవమిత్యభిప్రేత్య పూర్వ

[దీ] తథాచ యద్వ్యర్థర్మిణి వృత్తిత్వం హేతోర్జ్ఞానే యతే తత్ప్రతత్త్వేవా
నుమితివిరోధి యద్రూపంతద్వత్త్వ మిత్యర్థః ।

[గ] పక్షో క్తరీతింపరిత్యజ్యప్రకారాంతరేణబాధాదికం వారయితుము క్తవ
శద్వయ నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచేతి) (యద్వ్యర్థర్మీతి) సధర్మితావచ్ఛేద
కక హేతుమత్తానిశ్చయకాలీన యాదృశవిశిష్టవిషయక నిశ్చయసామాన్యం
స్వసమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయసమాన ధర్మితావచ్ఛేదకకానుమితి
సామాన్య ప్రతిబన్ధకం తాదృశధర్మవత్త్వమిత్యర్థః । సమూహాలంబనాత్మ
కస్యో దాసీన పదార్థ విషయక నిశ్చయస్యా ప్యనుమతి ప్రతిబన్ధకతయా
ఉదాసీన పదార్థవిషయక నిశ్చయసామాన్యస్యాపితద్విపరీతకోటివిష యక
సమూహాలంబనాత్మక ప్రకృతానుమితి ప్రతిబన్ధకతయా తత్రా తివ్యాప్తి
వారణాయ సామాన్యపదద్వయం । హేతుమత్తా జ్ఞానాసమాన కాలీనవ్య
భిచార నిర్ణయస్య వ్యభిచార నిర్ణయ సామాన్యాంతర్గతస్య స్వసమానకా
లీన హేతుమత్తాజ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యా సంభవః స్యాదితి ప్రథమం కాలీనాన్తం
నిశ్చయవిశేషణం । నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకక హేతుమత్తానిశ్చయకాలీన వ్యభి
చార నిశ్చయకాలీన హేతుమత్తాజ్ఞాన ధర్మితావచ్ఛేదకా ప్రసిద్ధ్యా తద్దో
ష తాదవస్థ్యమతో హేతు మత్తాజ్ఞానే సధర్మితా వచ్ఛేదకత్వ విశేషణం ।
అనుమితి సామాన్యాంతర్గతాయాం స్వసమానకాలీన హేతుమత్తా జ్ఞానా
సమాన ధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యానుమితౌ పే తు తా వచ్ఛేదకా వచ్ఛి
న్నస్య సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానం నప్రతిబన్ధకం, నిత్య
త్వవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగి శబ్దత్వమిత్యాది జ్ఞానదశాయా మయం
నిత్యఇత్యాది జ్ఞానేత్పత్త్యావ వివాదాదిత్యసాధారణా వ్యాప్తిరతః సమా న
ధర్మితా వచ్ఛేదకకాంతమనుమితి విశేషణం । తథాచ ఇదంత్వాదిధర్మితా
వచ్ఛేదకక నిత్యత్వాది వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వరూపానిత్యత్వీయ
వ్యతిరేక వ్యాప్తినిశ్చయ విశిష్టస్య తద్ధర్మితా వచ్ఛేదకక శబ్దత్వాదిమత్తా
జ్ఞానస్య తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానముద్రయా ప్రతిబంధకత్వేవ ద్వైశేషణ
విశేష్యభావే వినిగమనా విరహేణ తాదృశ శబ్దత్వాదిమత్తా జ్ఞాన విశి
ష్టస్య తథావిధ వ్యాప్తినిశ్చయస్యాపి ప్రతిబన్ధకతయా తాదృశ హేతుమ

[గ] త్త్వాజ్ఞానసమాన ధర్మితావచ్ఛేదకకానుమితిసామాన్య ప్రతిబన్ధకత్వం తథావిధాసాధారణ్య నిశ్చయస్యాక్షతమేవేత్యసాధారణ్య సంగ్రహః । అనుమితిపదం సాధ్యవ్యాప్యో హేతుః సాధ్యవాంశ్చ పక్ష ఇత్యేతాదృశ సమూహాలంబనానుమితిపరం, తేన సాధారణ జ్ఞానస్య సాధ్యవత్తా జ్ఞానా ప్రతిబన్ధకత్వేపిన తదసంగ్రహః ।

ఏతేనానుమితి విరోధిత్వం యాదృశవిశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వేనానుమితి ప్రతిబన్ధకత్వంతాదృశత్వం, తత్రచావచ్ఛేదకత్వంప్రాగుక్తయుక్త్యా అనతిరిక్తవృత్తిత్వ రూపమేవ వివక్షణీయం, ఏవఞ్చ సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగీ హేతురితి జ్ఞానస్య హేతుమత్తా జ్ఞానాసమాన కాలీనస్య సాధ్యవత్తాజ్ఞానా ప్రతిబన్ధకతయా తాదృశ జ్ఞానవిషయస్య నిరుక్తలక్షణాక్రాంతత్వేన నాసాధారణ్య రూపత్వ ముపపద్యతే । పక్షవృత్తిత్వవిశేషితస్యచ తస్య బాధాదివద్ధర్మివిశేష ఘటిత మూర్తికతయా నియత పక్ష ధర్మికానుమితి విరోధిత్వమేవ, నతు యత్ర యత్ర హేతుమత్త్వం జ్ఞాయతే తత్తద్ధర్మికానుమితి సామాన్య విరోధిత్వమితి నతథాత్వ సమ్భవ ఇతి పరాస్తం ।

యత్తు హేతుమత్తా జ్ఞానమనివేశ్య తత్తద్ధేతు ధర్మిక సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వ నిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబన్ధకతా, ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకన్తు ధర్మివిశేషవిషయకత్వాద్యఘటితం తత్తద్ధేతుమత్తా జ్ఞాన జన్యానుమితిత్వం, అతః శబ్దత్వం నిత్యత్వ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగీతి నిశ్చయసత్వే సమాన ధర్మితావచ్ఛేదకక శబ్దత్వవత్తా నిశ్చయస్య చాసత్త్వే నిత్యత్వాద్యనుమితేర్నానుపపత్తిః తదానీం హేత్వంతర జ్ఞానేనైవానుమితిజననాత్, తస్యాశ్చ శబ్దత్వధర్మిక తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వ నిశ్చయాప్రతిబధ్యత్వాత్। ఏవంచ పక్షవృత్తిత్వ విశేషితం నిరుక్తరూపమేవాసాధారణ్యం । లక్షణే అనుమితి పదస్య ప్రకృత హేతుకానుమితి పరతయా ప్రకృతహేతుకానుమితి సామాన్యవిరోధిత్వస్యచానతిరిక్తవృత్తిత్వరూపావచ్ఛేదకత్వ ఘటితస్యాపి తత్రసత్త్వేన తదసంగ్రహ ప్రసక్తేరితి సమాధానం । తన్న, శబ్దత్వాది ధర్మిక తాదృశప్రతియోగిత్వ నిశ్చయస్య శబ్దత్వాది హేతుమత్తా ధీజన్యానుమితిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిప్రతిబన్ధకత్వే

[దీ] సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వంతు తథా । బాధప్రతి
రోధౌతు ధర్మివిశేషితత్వాన్న తాదృశౌ । సర్వం సాధ్యాభావవ
త్తద్వ్యాప్య వద్వేత్యాదికంచ సాధ్యవత్త్వ గ్రహ విరోధిత్వేన
సామానాధికరణ్య గ్రహ విరోధి ।

[గ] తాదృశనిశ్చయసహకృతశబ్దత్వాది ప్రకారకనిశ్చయదశాయాం తత్స
మాన ధర్మితావచ్ఛేదకక శాబ్దబోధాద్యాపత్తే రన్యహేతుక తాదృశా
నుమిత్యాపత్తేశ్చ దుర్వారత్వాత్ ।

నచాన్యహేతుకాపి సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక తద్వత్తా జ్ఞాన
కాలీనానుమితి స్తద్వత్తాజ్ఞానజన్యైవేతి నతదాపత్తిసంభవ ఇతి వాచ్యం,
వ్యాప్యత్వానవచ్ఛిన్న హేతు ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్యానుమితి జనకత్వే
మానాభావాత్, అన్యలింగక పరామర్శ ఘటిత సామగ్ర్యాం తద్ధర్మిక
తాదృశ నిశ్చయాభావస్యానం తర్భావేన తద్బలాదాపత్తేః కథామాత్రేణ
వారయితు మశక్యత్వాచ్చ ।

ఏతేన సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక తద్వత్తాజ్ఞానానంతరోత్పత్తిక
త్వ నివేశేపి ననిస్తార ఇత్యలమత్యావేశేనైతన్నయే । పక్షవృత్తిత్వ విశే
షిత హేతునిష్ఠ సాధ్యాభావీయాన్వయ వ్యాప్తిర ప్యసాధారణమేవేతి న
తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యవధేయం ।

తథా – నిరుక్తానుమితి సామాన్యవిరోధి । ధర్మివిశేషితత్వాత్ –
ధర్మివిశేష ఘటితత్వాత్ । నతాదృశౌ – నతాదృశానుమితి సామాన్య
విరోధినౌ । నన్వేవమపి సర్వమాకాశవత్ప్రమేయత్వా దిత్యాది స్థలీయ
బాధప్రతిరోధయో రతివ్యాప్తిః సర్వమాకాశా భావవదిత్యాది నిశ్చయే
క్వచిదప్యాకాశా ద్యనుమితే రనుదయాత్ । అనుభవానురోధేనా సమాన
ధర్మితా వచ్ఛేదకక జ్ఞానేపి తత్ప్రతిబంధకత్వ కల్పనాత్తయో రనుమితి సా
మాన్య విరోధిత్వా దిత్యతఆహ (సర్వమితి) ఇత్యాదికం – ఇత్యాకారక
జ్ఞానవిషయ బాధాదికం । అగ్రిమవిరోధి పదద్వయస్య ప్రతిబన్ధకపరతయా
'ఇత్యాదిక'మిత్యస్య ఇత్యాకారక జ్ఞానమిత్యేవార్థః । (సామానాధికరణ్య
గ్రహవిరోధీతి) సాధ్య సామానాధి కరణ్యస్య సాధ్యవత్త్వ ఘటితత్వాదితి

[దీ] సాధ్యానుమితిసామాన్యావిరోధిత్వంవావిశేషణం ।

[గ] శేషః।తథాచ అవిరోధ్యం తేనైవతద్వారణమితిభావః। నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకక జ్ఞానస్య బాధాద్య ప్రతిబధ్యత్వే సాధ్యసామానాధికరణ్య జ్ఞానస్య సాధ్యాంశే నిర్ధర్మితా వచ్ఛేదకకతయా తదవిరోధిత్వ ముక్తబాధాదే రక్షితమేవే త్యాశయేనాహ (అనుమితీతి) వ్యభిచారస్యాపి ప్రకృత సాధ్య హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్ (సామాన్యేతి) తథాచ తస్యాన్య హేతుకానుమి త్యవిరోధిత్వాన్న తథసంగ్రహః । ఉక్తబాధాదేశ్చ సర్వ హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్తద్వారణమితి భావః ।

ఇదంత్వవధేయం, సర్వమాకాశాభావ వదిత్యాది జ్ఞానస్య సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకకానుమితి విరోధిత్వే మానాభావః, తాదృశజ్ఞానకాలె ఇదమపి సర్వాంతర్గత మిత్యాది జ్ఞానసత్త్వఏవ ఇదమాకాశవ దిత్యాద్యను మిత్యనుదయాత్ । తత్రచ తాదృశ జ్ఞానస్యైవ గ్రాహ్యా భావా వచ్ఛేదక ధర్మదర్శన విధయా తాదృశానుమిత్యభావ నిర్వాహకత్వాత్। తథాచ తాదృశ బాధబుద్ధేస్త్వదుక్తానుమితి సామాన్య విరోధిత్వా భావా దేవ నాతివ్యాప్తిశంకేతి ।

వస్తుతస్తు తద్ధర్మితా వచ్ఛేదకకబుద్ధౌ తత్సామానాధికరణ్యమాత్రేణ గ్రాహ్యాభావావగాహి బుద్ధే రప్రతిబన్ధకతయా గ్రాహ్యాభావాంశే తద్ధర్మితా వచ్ఛేదక వ్యాపకతావగాహిత్వమేవతంత్రం, తథాచగ్రాహ్యా భావే తద్ధర్మ వ్యాపకతా నిశ్చయస్య తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాంశే గ్రాహ్యా భావాప్రకారకస్యాపి తద్ధర్మధర్మితా వచ్ఛేదకకగ్రహ ప్రతిబన్ధకత్వం। తద్ధర్మ వ్యాపకతాచ తద్ధర్మ సమానాధి కరణాభావా ప్రతియోగి త్వం । తజ్జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వే వృత్తిమదత్యంతాభావా ప్రతియోగిత్వజ్ఞాన మపితథా, సామాన్య ఘటిత విశేషాభావ గ్రహస్య యత్ర ప్రతిబన్ధకత్వం తత్రతత్సామాన్య భావస్యాపి తథాత్వానుభవాత్। సర్వమాకాశాభావవ దితి బుద్ధేశ్చాకాశాభావే వృత్తిమదత్యంతాభావా ప్రతియోగిత్వం విష యః। సఏవ బాధస్తాదృశానుమితి సామాన్యవిరోధీతి ।

[మ] తేనైవరూపేణ జ్ఞాతస్యప్రతి బన్ధకత్వాత్ । పరస్యతథైవోద్భా
వనాచ్చ । లక్షణానురోధేన ప్రత్యేకమేవ హేత్వాభాసత్వం ।

[దీ] (తేనైవేతి) తేన–అనుమితి విరోధినా విపక్ష వృత్తిత్వాదినా ।
ఏవ కారేణానుగమకం రూపం వ్యవచ్ఛిద్య తస్య హేత్వాభాస
తావచ్ఛేదకత్వం నిరస్యతి (లక్షణానురోధేనేతి)

[గ] మూలస్థేన "తేనే"త్యనేన సంశయ ప్రయోజకయో ర్విభాజకీభూత
సపక్షవృత్తిత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితసాధారణ్యా సాధారణ్యయోః ప
రామర్శే౽సంగతిః, సపక్షవృత్తిత్వాద్యంశ జ్ఞానస్యానుమి త్యవిరోధితయా
తద్ఘటితస్య హేత్వాభాసతా విరహాదితి తస్యానుమితి విరోధితయా ప్రక
క్రాన్త విపక్షవృత్తిత్వా ద్యంశమాత్ర పరామర్శకతామాహ (తేనేతి)
విపక్ష వృత్తిత్వత్వాదినా అప్రక్రాన్తతా త్ప్రక్రాన్తతా లాభాయ
"అనుమితి విరోధినే" త్యుక్తం। అనుమితివిరోధిత్వా వచ్ఛిన్నస్యా నుమిత్య
విరోధిత్వా త్తత్పదస్య విపక్షవృత్తిత్వా ద్యవచ్ఛిన్న పరత్వ మావశ్యకమితి
తల్లాభాయ (విపక్షవృత్తిత్వాదినేతి) విపక్షవృత్తిత్వత్వా ద్యవచ్ఛిన్నేనే
త్యర్థః। "తేనైవే" త్యేవకారస్య విభాజక ధర్మస్యానుమితి ప్రతిబంధక
జ్ఞాన ప్రకారత్వ వ్యవచ్ఛేద పరత్వే౽సంగతిః, తాదృశ జ్ఞాన ప్రకారీ
భూత విపక్షవృత్తిత్వాదే రేవానుగత ధర్మ ప్రకారేణ విభాజకత్వాత్।
ఏవం "ప్రత్యేకమేవే"త్యేవకారస్యాపి విభాజకధర్మస్య హేత్వాభాసతా
వ్యవచ్ఛేద పరత్వం నొపపద్యతే, అతో౽నుమితి విరోధిత్వాది రూపానుగమ
క విభాజకతా వచ్ఛేదక ధర్మస్య ప్రతిబంధక జ్ఞానప్రకారతా వచ్ఛేదక
త్వ హేత్వాభాసపద ప్రతిపాద్యతా వచ్ఛేదకత్వవ్యవచ్ఛేదపరతయా ఏవ
కారద్వయం వ్యాచష్టే (ఏవకారేణేతి) ప్రథమైవకారేణేత్యర్థః । వ్యవచ్ఛి
ద్య – ప్రతిబంధక జ్ఞాన ప్రకారతా వచ్ఛేదకత్వ వ్యవచ్ఛేద వత్తయా
ప్రతిపాద్య। మూలే హేత్వాభాసస్యేతి పూరణీయం। ఏవంచ "ప్రత్యేక
మేవే"తి మూలస్యవిపక్షవృత్తిత్వత్వాది ప్రత్యేకమాత్రవృత్తిరూపావచ్ఛి
న్నస్యైవేత్యర్థః । "తేనాసాధారణస్యే"త్యాది మూలస్యానుమితివిరోధితా

[మ] యద్వా సాధ్యవన్మాత్రె వృత్త్యన్యత్వేసతి సాధ్యాభావవ న్మాత్ర
వృత్త్యన్యత్వం, తేనా సాధారణ్యస్యసాధ్యతదభావోపస్థాపకతయా
దూషకత్వ పక్షే పినా వ్యాప్తిః ।

[టీ] తేన- అనుమితివిరోధిత్వ ఘటితలక్షణకరణేన । అసాధారణ్యస్య
సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వ పక్షేనావ్యాప్తిః । ఇతరథా
పునరవ్యాప్తిరేవ ।

[గ] ఘటితలక్షణం పరిత్యజ్యలక్షణాంతర కరణేనా సాధారణస్యసాధ్యతద
భావోపస్థాపకతయా సంశాయకతయా దూషకత్వ పక్షే నా వ్యాప్తి రిత్య
ర్థకత్వేఽసంగతిః, సంభవత్సంశయ ప్రయోజకతాకసాధ్యతదభావసహచరి
తాభావ ప్రతియోగిత్వరూపా సాధారణ్యస్య సద్ధేతుసాధారణతా ప్రయు
క్తదోష త్వా సంభవ దోషేనై వానుమితి విరోధితా ఘటితలక్షణస్యావతా
రితత్వాత్ ।"తేనే"త్యస్యసంశాయకతాఘటితలక్షణపరిత్యాగపూర్వకాపర
లక్షణద్వయకరణస్యా సాధారణ సంగ్రహప్రయోజకత్వార్థకత్వం, "సాధ్య
తదభావో పస్థాపకతయే"త్యస్యచ సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయే త్యర్థకత్వమపి
నసాధు, అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షో పస్థాపకతామతే సాధ్యవ్యాపకీభూ
తాభావ ప్రతియోగిత్వస్యైవా సాధారణ్యతయా తస్య వ్యాప్తిగ్రహవిరో
ధితయా విరుద్ధాది సంకీర్ణ సాధారణాను రోధేన వ్యాప్తిగ్రహ ద్వయ
విరోధితా పరతయా వ్యాఖ్యేయస్యా వ్యవహితలక్షణస్య తత్రావ్యాప్తేరా
వశ్యకత్వాత్, అత స్తత్పదం మధ్యమలక్షణమాత్ర పరతయా వ్యాచష్టె
(తేనేతి) అసాధారణ్యస్య సంశాయకతాపక్షే ప్రథమలక్షణస్యైవ సాధు
తా నతు మధ్యమస్య, సంశయ ప్రయోజకస్య నిశ్చితసాధ్య తదభావవ
ద్వ్యావృత్తత్వాదే రనుమిత్య విరోధిత్వా దిత్యుపష్టంభా సంగతి భయేన
"సాధ్యతదభావోపస్థాపకతయే" త్యస్య సంశాయకతయేత్యర్థం పరిత్యజ్యా
ర్థాంతరమాహ (సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకయేతి) ఇతరలక్షణయో స్తన్మతేఽ
సాధారణా వ్యాప్తిస త్త్వ ఏవోపష్టంభ సంగతే రుపష్టంభకతాం స్ఫుటీ
కర్తుం తత్పూరయతి (ఇతరథాపునరితి) ఇతర లక్షణయో స్త్విత్యర్థః ।
(అవ్యాప్తిరేవేతి) సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వపక్ష ఇత్యను-

౬] నచైవ మాధిక్య విభాగ వ్యాఘాతః । స్వరూపసతానుగతయోర్విశేషణ
తయోర్యోణా మేకీకృత్య మహర్షిణా విభాగకరణాత్ ।

నచైవం సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన బాధ ప్రతికరణ సమయో
స్తదజ్ఞాపకత్వేనాన్యేషాముపసంగ్రహః కుతోనకృతఇతి వాచ్యం ।
స్వతంత్రేచ్ఛస్య నియోగపర్యనుయోగా నర్హత్వాత్ ।

ఇతి తత్వచింతామణౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

] సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన—సాక్షా [illegible] విరోధిత్వేన ।
ఇతి దీధితౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

] షజ్యతే । యథాశ్రుతంసాధ్యాభావజ్ఞాపకత్వం నబాధసాధారణం,అత
దర్థం వ్యాచష్టే (సాధ్యాభావేతి) వ్యభిచారాది వ్యావృత్తస్య కారణీ
తాభావ ప్రతియోగిత్వ రూప ప్రతిబన్ధకతా ఘటితస్య విరోధిత్వస్య
ధిపదార్థతా లాభాయ (సాక్షాదితి.)

తి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ శ్రీగదాధర భట్టాచార్య విరచితా

సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః